

อนุสรณ์

ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ

พลโท กาจ กาจสงคราม ปช., ปม.

(เทียน เก่งระดมยิง)

ณ

เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

๒๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๐

อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร

โลกไม่มีใครป้องกัน ไม่เป็นใหญ่เฉพาะตน

บรรดาสัตว์	อุบัติ	ในโลกสาม
มีแต่ความ	พ่ายแพ้	แน่หนักหนา
ถึงมียศ	มีทศ	โยธา
มีศาสตรา	เลิศฤทธิ์	ชนิดใด
มีอุดม	สมบัติ	พัสถาน
มีลูกหลาน	เหลือแหล่	แลไสว
มีนายแพทย์	พยาบาล	ที่ชาญชัย
ยังแพ้ภัย	เจ็บป่วย	ต้องม้วยเอย

จาก "เก็บเล็กผสมน้อย"

ของ

พระอุดมวิชาญาณเถระ (โชดก ป.ธ. ๙)

วัดมหาธาตุ

อนุสรณ์

ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ

พลโท กาจ กาจสงคราม ปช., ปม.

(เทียน เก่งระดมยิง)

ณ

เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

๒๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๐

เมื่อคุณหลวง ฯ สิ้นบุญลง ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศประกอบศพ อันเป็นเกียรติอย่างยิ่ง และในวันพระราชทานเพลิง ฯ นั้นเล่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ก็ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานเพลิงเผาศพด้วยพระองค์เอง ซึ่งทั้งนี้ ดิฉันและลูก ๆ มีความปีติ ปลาบปลื้ม ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

นอกจากพระมหากรุณาธิคุณ ฯ ดังกล่าวแล้วข้างต้น ยังมีบรรดาท่านผู้มีเกียรติ ญาติ มิตร และเพื่อนฝูงของลูก ๆ ได้สละเวลามาร่วมบำเพ็ญกุศลเป็นจำนวนมาก พระคุณอันนี้ ดิฉันและลูก ๆ จะจารึกไว้มิรู้ลืมเลย

หากคุณหลวง ฯ มีญาณวิถีใดที่จะทราบได้ ก็คงจะสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม และระลึกในความกรุณา ความรักและความห่วงใย ของท่านที่เคารพและคุ้นเคยทุกท่าน

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมนี้ ดิฉันและลูก ๆ หวังว่าดวงวิญญาณของคุณหลวง ฯ จะประสพความผาสุขในสัมปรายภพโดยสมควรทุกประการ เทอญ.

ฟองสมุทร กาจสงคราม

๑๐ เม.ย. ๑๐

ปัญญาล้ำนำดวงจิตให้คิดชอบ
บุญประกอบการกระทำน้อมนำผล
แต่กรรมเก่าเฝ้าคอยท่ามาประจญ
แล้วทุกคนก็ต้องม้วยไปด้วยกัน

พลโท หลวงกาจสงคราม

ชาตะ : ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๓

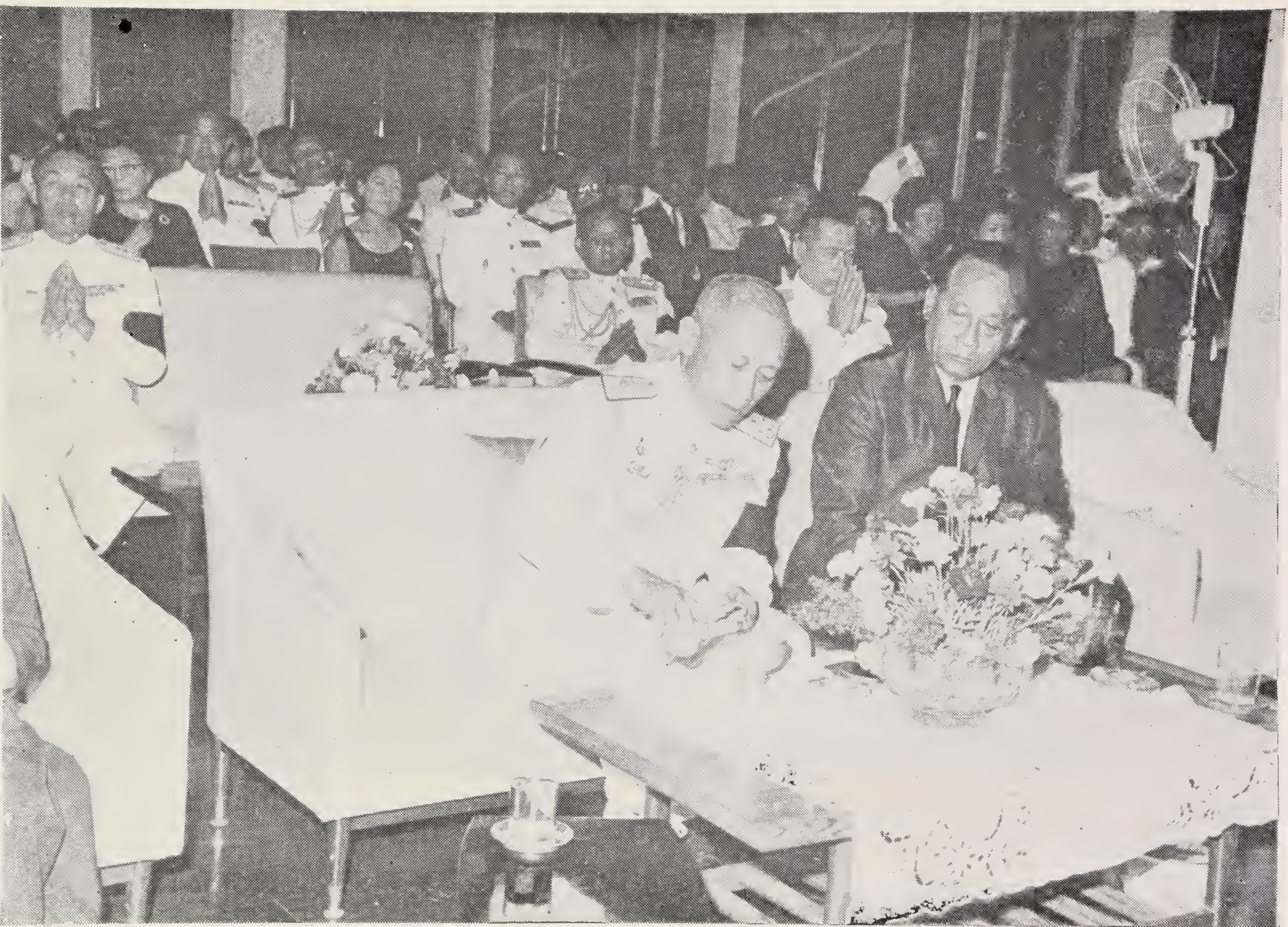
มรณะ : ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐

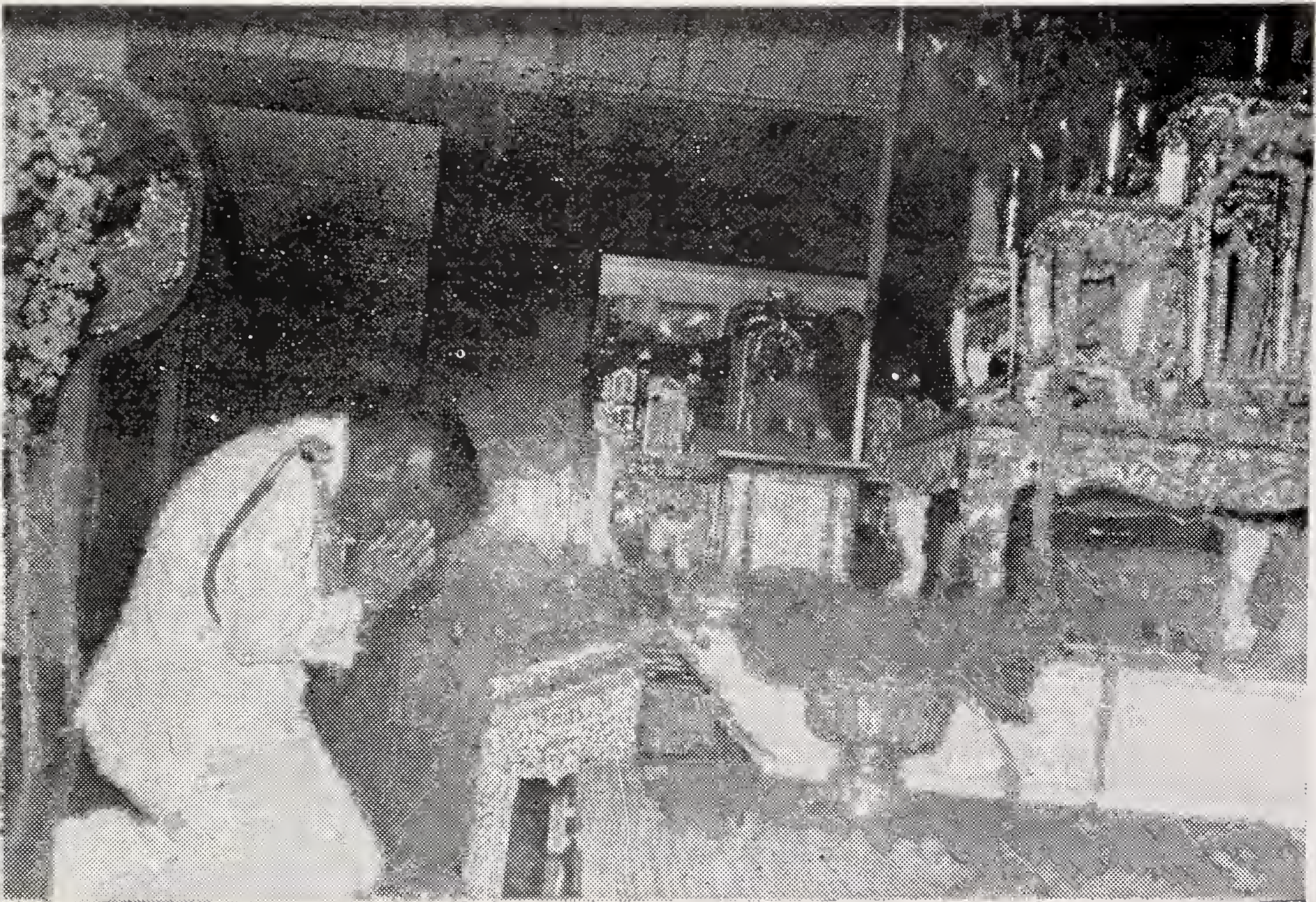
บำเพ็ญกุศลพระราชทาน
๒๗–๒๘ กุมภาพันธ์ และ ๑ มีนาคม ๒๕๑๐

ฯ พณ ฯ. ท่านนายกรัฐมนตรี จอมพล ถนอม กิตติขจร และ ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๒ มีนาคม ๒๕๑๐

ท่านผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก ในนามของกองทัพบก
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๓ มีนาคม ๒๕๑๐

กองทัพเรือ พลเรือเอก จรูญ เฉลิมเตียรณ
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๔ มีนาคม ๒๕๑๐

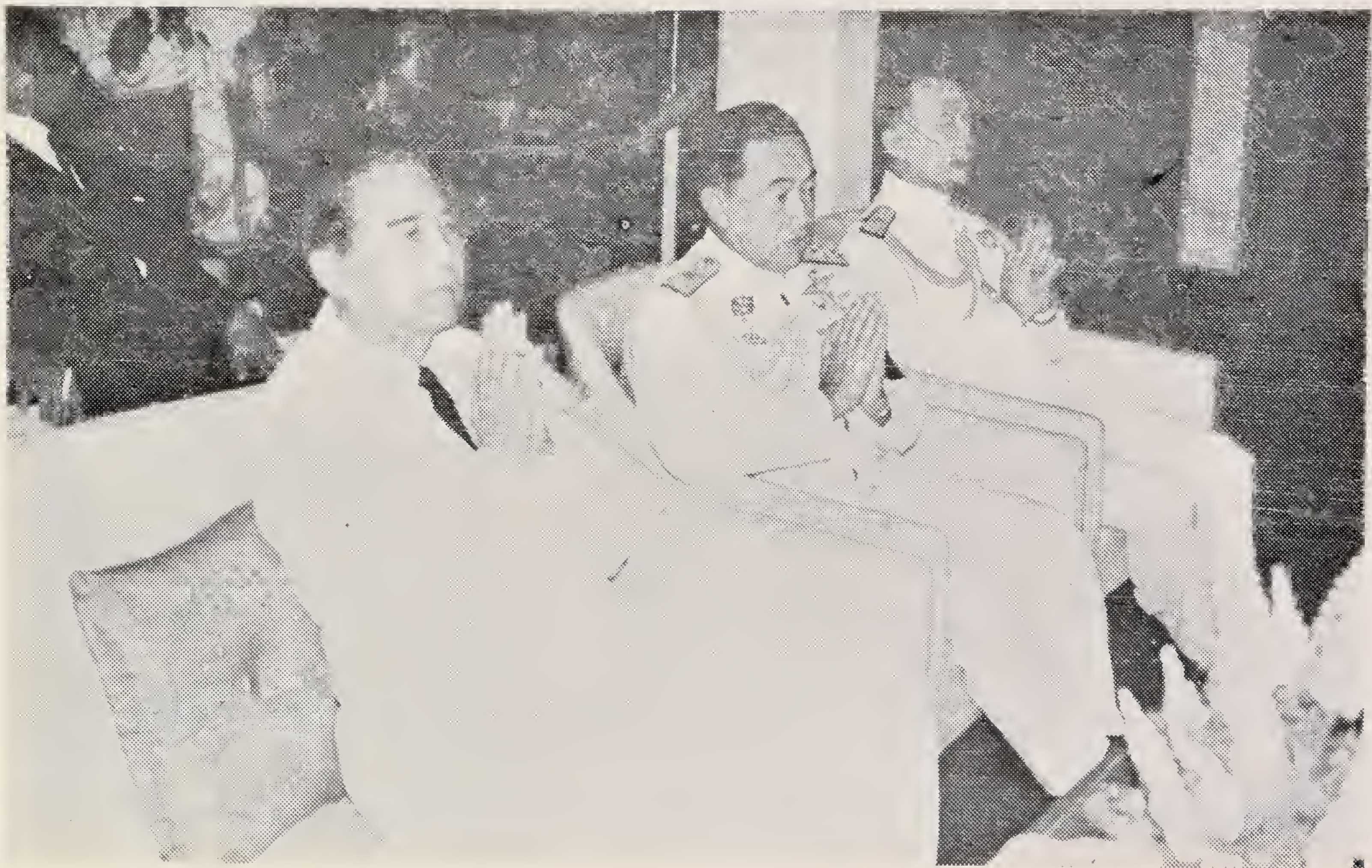

หลวงดิฐการภักดี

เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๕ มีนาคม ๒๕๑๐

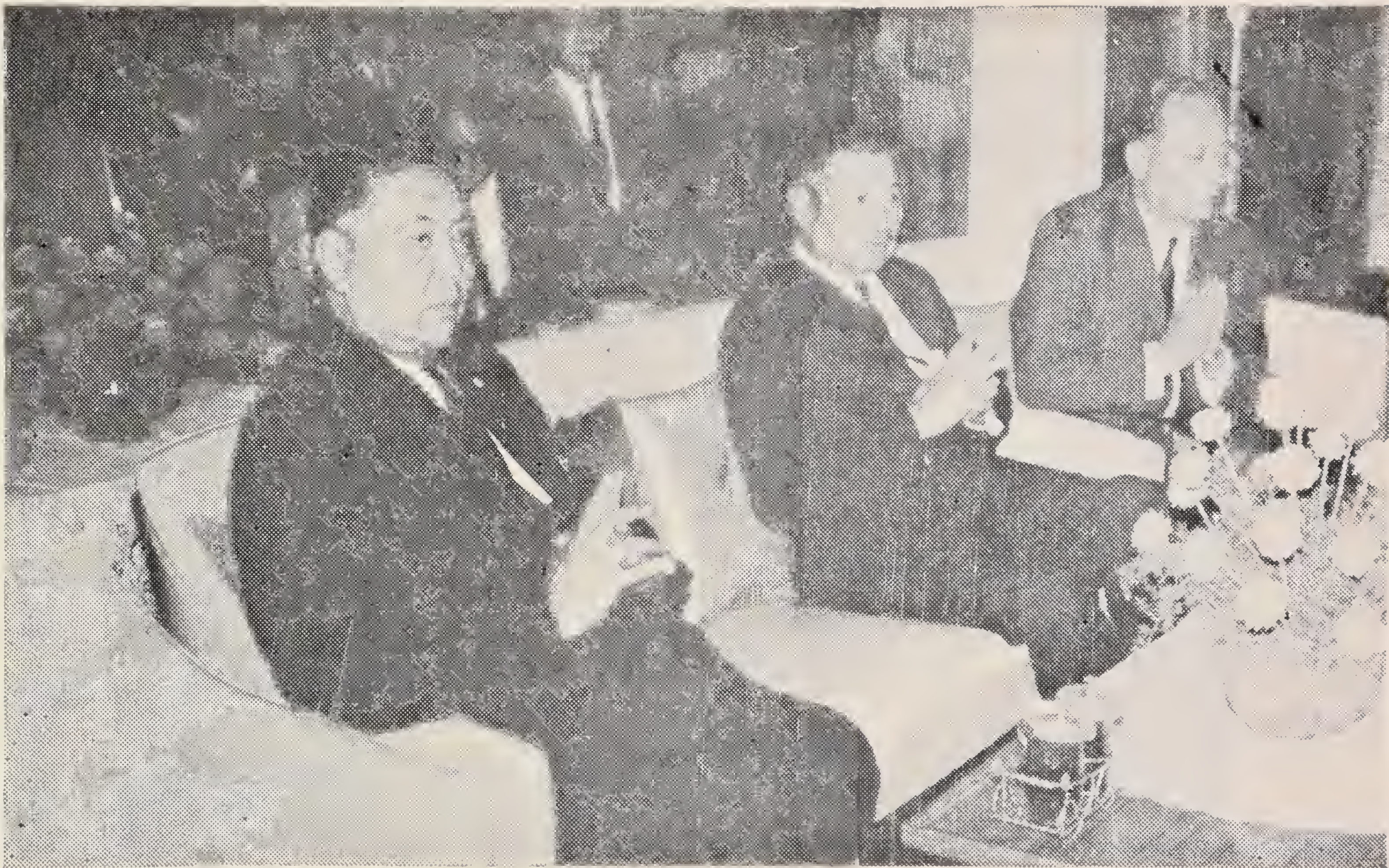
บูรพาสากลเศรษฐกิจ จอมพล ผิน ชุณหะวัณ
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๖ มีนาคม ๒๕๑๐

ประธานกรรมการสถานีโทรทัศน์กองทัพบก พลเอก กฤษณ์ สีวะรา
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๗ มีนาคม ๒๕๑๐

กองบังคับการตำรวจนครบาล และ สอบสวนกลาง
พล. ต. ต. ต่อศักดิ์ ยมนาค และ พล. ต. ต. พจน์ เภกะนันทน์
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๘ มีนาคม ๒๕๑๐

กรมตำรวจ

พล.ต.อ. ประเสริฐ รุจิรวงศ์

เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๘ มีนาคม ๒๕๑๐

กรมการทหารสื่อสาร

พล.ต. เฉลิม สุทธิรักษ์

เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๑๐ มีนาคม ๒๕๑๐

กองทัพอากาศ

พล.อ.อ. หะริน หงสกุล

เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๐

บริษัท สยามกลการ จำกัด

นายถาวร พรประภา

เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๑๒ มีนาคม ๒๕๑๐

พระช่วงเกษตรศิลปการ และ นายเทียนเพ้ง กรรณสูต
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืน ๑๓ มีนาคม ๒๕๑๐

คณะผู้ก่อการ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕
และ ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ประจำคืนวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๑๐

ประมวลภาพ

จาก

การสวดพระอภิธรรม

ณ

วัดธาตุทอง พระนคร

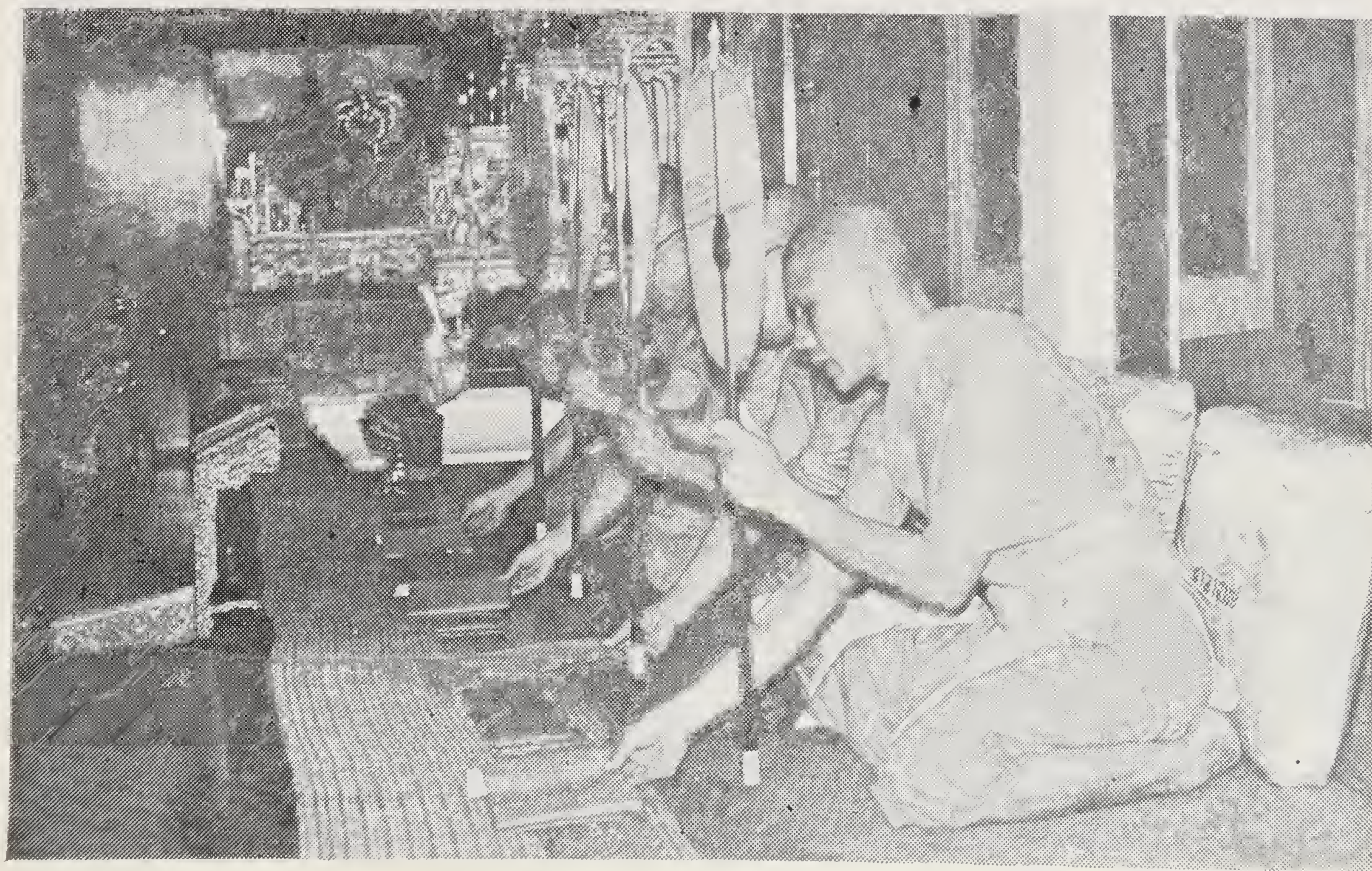

กองทัพบก

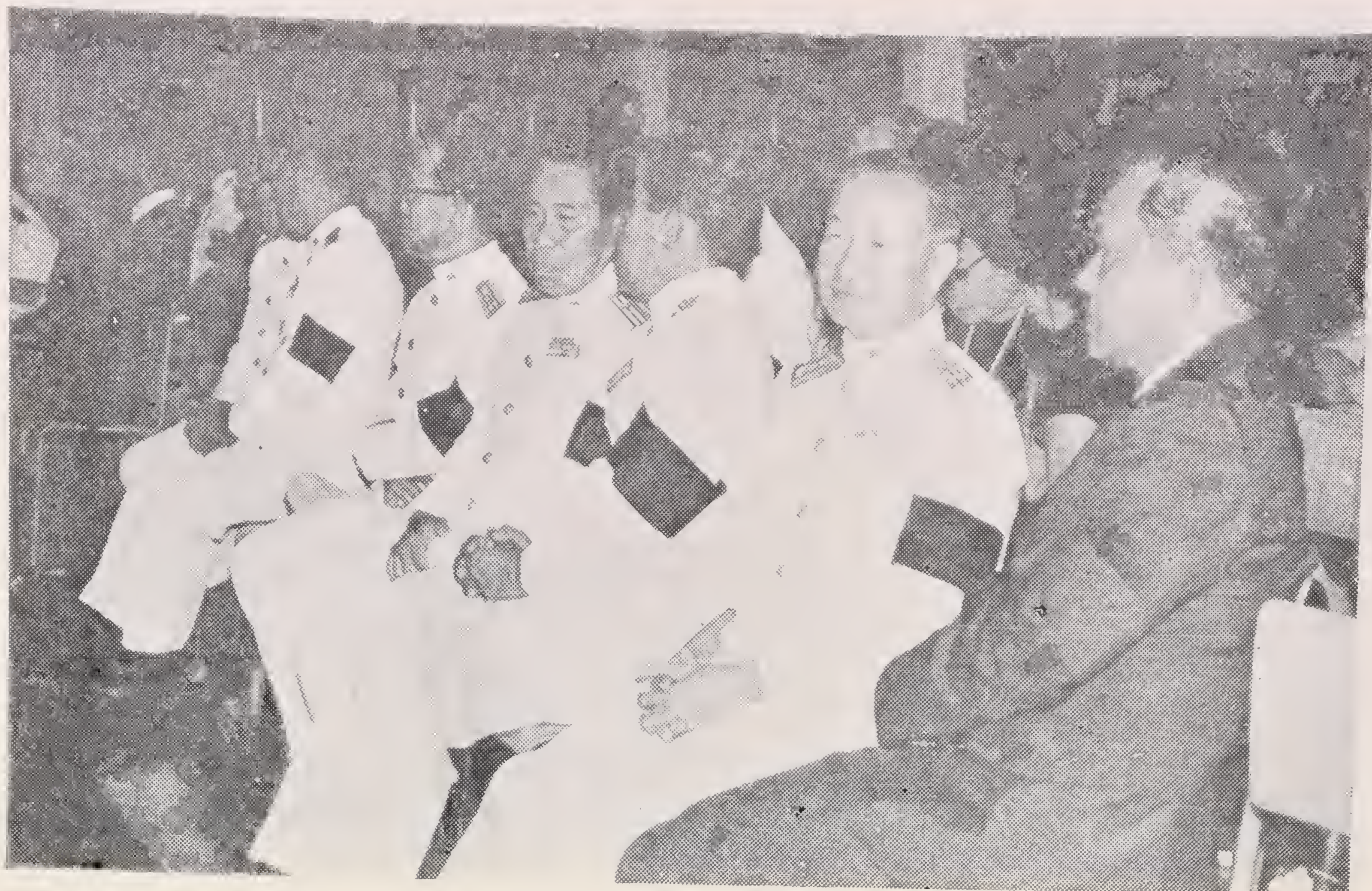

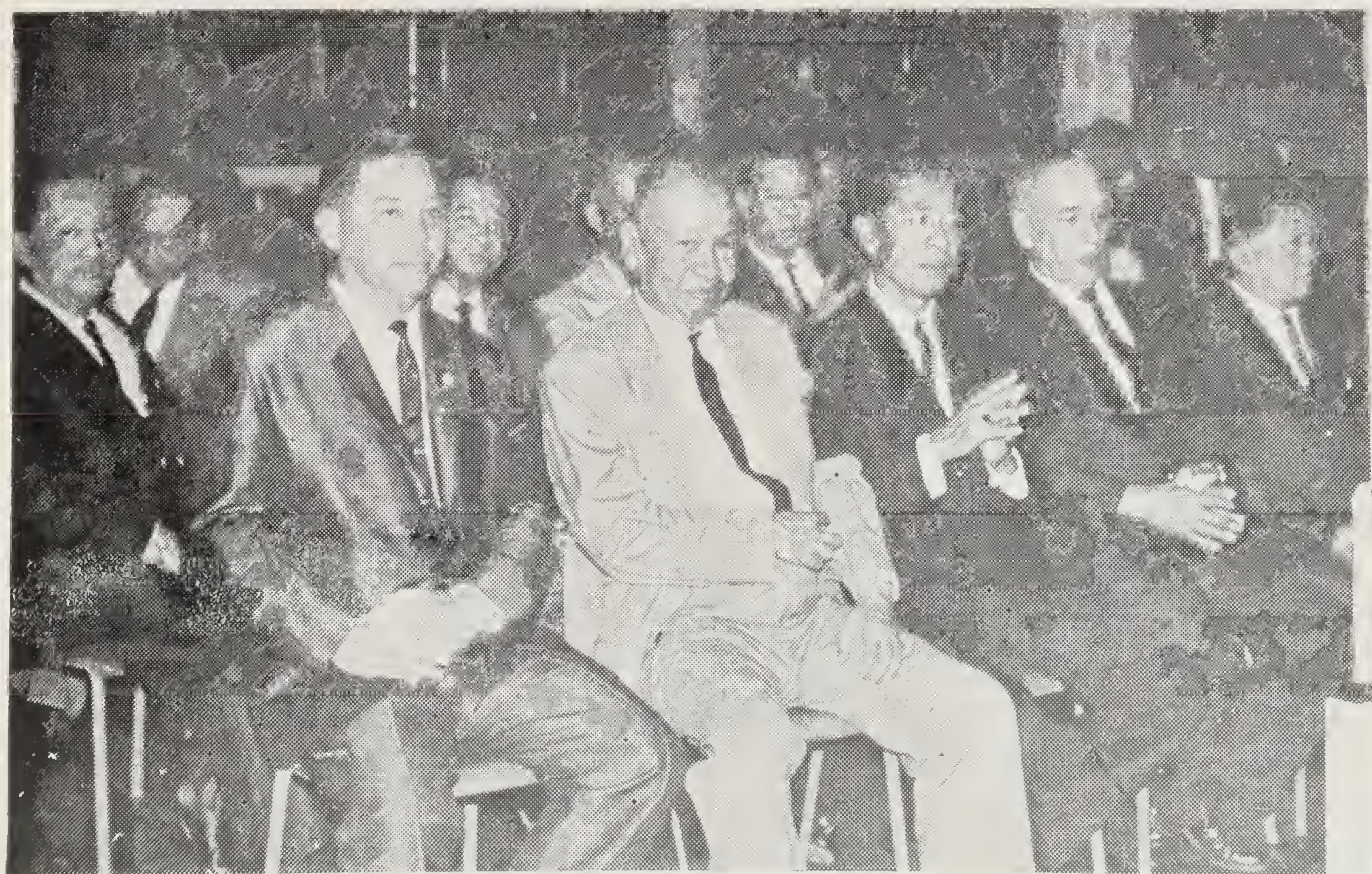

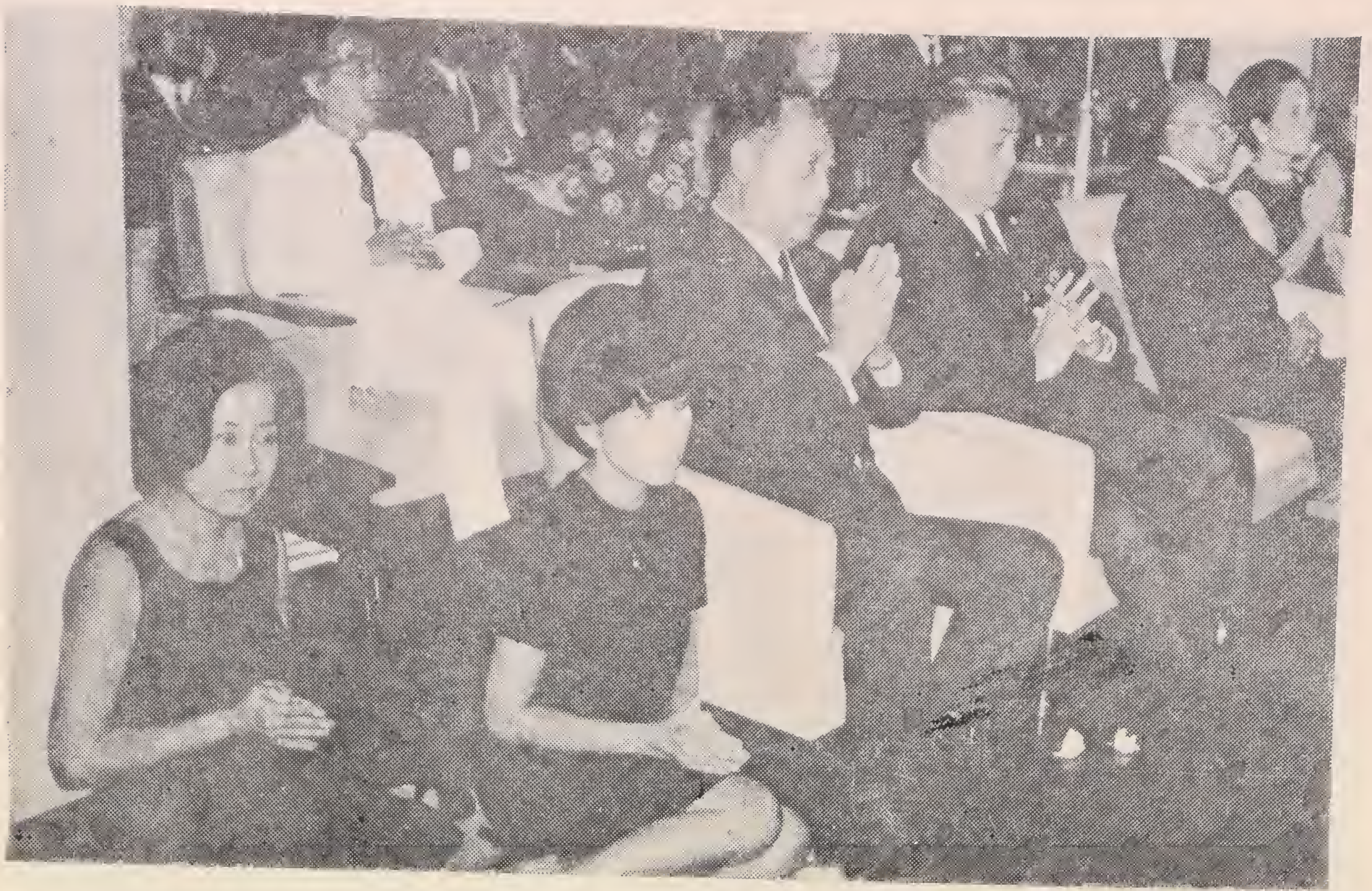

ประวัติสังเขป

พลโท หลวงกาจสงคราม (เทียน เก่งระดมยิง) เป็นบุตรนายอยู่และนางเชย เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๓ ณ บ้านช่างฆ้อง จังหวัดลำพูน ในเบื้องต้นครอบครัวของหลวงกาจฯ ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เก็บภาษีอากรสำหรับนครลำพูน และจัดว่าอยู่ในฐานะของผู้มีอันจะกิน แต่เมื่อหลวงกาจ ฯ อายุได้ ๒ ปีเศษ ครอบครัวได้ประสพภัยพิบัติจากการปล้นสดมภ์ สูญเสียเงินภาษีอากรซึ่งเก็บไว้ส่งเป็นจำนวนมาก จนต้องขายบ้านช่องไร่นามาชดใช้แทน จนเกือบไม่มีอะไรเหลือ บิดามารดาจึงได้ย้ายภูมิลำเนาไปอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ตอนเยาว์วัยหลวงกาจ ฯ ได้ศึกษาวิชาชั้นประถมตอนต้น ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้สมัครเข้ารับการอบรมเป็นนักเรียนนายสิบ หลังจากที่สอบไล่ได้เป็นนายสิบแล้ว ได้สอบคัดเลือกเข้าเป็นนักเรียนนายดาบ และถูกส่งเข้าศึกษาวิชาทหารที่โรงเรียนนายร้อยชั้นประถมในกรุงเทพ ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ หลังจากที่สอบไล่ได้และเข้าประจำการเป็นนายดาบเป็นเวลา ๒ ปี ได้เข้าสอบคัดเลือกไปเรียนต่อในโรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยม สอบผ่านแล้ว ได้รับยศเป็นว่าที่นายร้อยตรี และโอนเข้าอยู่ในตำแหน่งนายทหารประจำการ การอบรมเพิ่มเติมในภายหลังมีดังนี้

โรงเรียนทหารปืนใหญ่ที่บางซื่อ	พ.ศ. ๒๔๖๐ - ๒๔๖๒
โรงเรียนเสนาธิการทหารบก ในกระทรวงกลาโหม	พ.ศ. ๒๔๖๖ - ๒๔๖๘
โรงเรียนการปืนเล็กปืนกล สระบุรี	พ.ศ. ๒๔๗๐
การบินชั้นมัธยม ดอนเมือง	พ.ศ. ๒๔๗๘

หลวงกาจสงคราม เป็นผู้ที่มีสติปัญญาว่องไว ความจำดี และมีนิสัยขยันหมั่นเพียร มีมานะอดทนเป็นพิเศษ ในระยะที่อยู่ในคั้นศึกษาอบรม ผลการเรียนอยู่ในชั้นนำเสมอ เช่นเมื่อสอบจากโรงเรียนนายสิบ โรงเรียนนายดาบ และโรงเรียนการปืนเล็กปืนกลที่สระบุรี ก็ปรากฏว่าได้คะแนนเป็นที่ ๑ โดยตลอด สำหรับการปฏิบัติงาน หลวงกาจสงครามได้รักษาหน้าที่ด้วยความเอาใจใส่ จนเป็นที่พึงพอใจของผู้บังคับบัญชาโดยทั่วไป

พลโท หลวงกาจสงคราม รับราชการเป็นเวลาทั้งสิ้นประมาณ ๔๐ ปี ในระยะ ๒๓ ปีแรกของ ๔๐ ปีนี้ หลวงกาจสงครามได้รับพระราชทานเลื่อนยศจากนักเรียนนายสิบโดยลำดับ ดังนี้

ว่าที่นายร้อยตรี	พ.ศ. ๒๔๕๘	ประจำกรมทหารบกบื้นใหญ่ที่ ๘ (เชียงใหม่)
นายร้อยตรี	พ.ศ. ๒๔๕๙	ประจำกรมทหารบกบื้นใหญ่ที่ ๘
นายร้อยโท	พ.ศ. ๒๔๖๔	นายทหารคนสนิท กรมทหารบกบื้นใหญ่ที่ ๘
นายร้อยเอก	พ.ศ. ๒๔๗๐	ฝ่ายเสนาธิการ กองพลทหารบกที่ ๘

ภายหลังประจำกรมเสนาธิการทหารบก กรุงเทพ ฯ กับได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเบ็นขุนกาจสงคราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ แล้วเบ็นหลวงในราชทินนามเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒

ในระยะ ๑๗ บีหลังของชีวิตราชการ หลวงกาจสงครามได้ประกอบหน้าที่ทั้งในและนอกวงงานทหารหลายตำแหน่ง ในหน้าที่ทหารได้รับพระราชทานยศและตำแหน่งดังนี้คือ

ผู้บังคับการกองพันทหารบื้นใหญ่ที่ ๒	พ.ศ. ๒๔๗๕
เสนาธิการทหารบก กรุงเทพ ฯ	พ.ศ. ๒๔๗๕
นายพันตรี ประจำกรมอากาศยาน	พ.ศ. ๒๔๗๖ – ๒๔๗๗
นายพันโท	พ.ศ. ๒๔๗๗
เสนาธิการกรมอากาศยาน	พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๘๐
นักบินประจำกอง (โดยได้ผ่านการบินมัธยม)	พ.ศ. ๒๔๗๘ – ๒๔๗๙
นายพันเอกและนาวาอากาศเอก	พ.ศ. ๒๔๗๙
เสนาธิการทหารอากาศ	พ.ศ. ๒๔๘๐ – ๒๔๘๑
ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก	พ.ศ. ๒๔๙๐
นายพลตรีและนายพลโท	พ.ศ. ๒๔๙๑
รักษาราชการแม่ทัพกองทัพที่ ๑	พ.ศ. ๒๔๙๑
รองผู้บัญชาการทหารบก	พ.ศ. ๒๔๙๑ – ๒๔๙๒
ราชองครักษ์เวร	พ.ศ. ๒๔๗๘, ๒๔๗๙, ๒๔๘๒ และ ๒๔๙๐
ราชองครักษ์พิเศษ	พ.ศ. ๒๔๙๑
สมาชิกสภากลาโหม	พ.ศ. ๒๔๙๑

นายทหารเบี้ยบำนาญและพ้นจากสมาชิกสภากลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๓

ตำแหน่งนอกกระทรวงกลาโหม โดยย่อมีดังนี้คือ

กรรมการข้าราชการพลเรือนผู้ทรงคุณวุฒิ	พ.ศ. ๒๔๘๒, ๒๔๘๙, ๒๔๘๕
ผู้สั่งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง	พ.ศ. ๒๔๘๑
อธิบดีกรมศุลกากร	พ.ศ. ๒๔๘๑
กรรมการพิจารณาการเงินของชาติ	พ.ศ. ๒๔๘๕
รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง	พ.ศ. ๒๔๘๕
กรรมการสภาวัฒนธรรม ฯ	พ.ศ. ๒๔๙๑
กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยศิลปากร	พ.ศ. ๒๔๙๒
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ ๒	พ.ศ. ๒๔๗๖
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ ๑	พ.ศ. ๒๕๐๐

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ขณะที่ประจำอยู่ที่กรมอากาศยานดอนเมือง ได้เดินทางไปดูการบินและโรงงานสร้างเครื่องบินในต่างประเทศ ผ่านสิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ อิตาลี ฝรั่งเศส และ เยอรมัน รวมเวลาทั้งสิ้น ๑ ปี

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๘๗ – ๒๔๘๘ ได้ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีเดินทางไปอินโดจีน แล้วเข้าไปพำนักอยู่ในประเทศจีนเป็นเวลาประมาณ ๒ ปี เพื่อทำงานติดต่อกับคณะเสรีไทยและสัมพันธมิตร

พ.ศ. ๒๔๙๓ – ๒๔๙๔ ถูกส่งไปอยู่ฮ่องกงเป็นเวลาประมาณ ๑ ปี ๓ เดือน ด้วยกรณีต้องหาคบคิดจะเป็นกบฏภายในพระราชาอาณาจักร (แต่เพียงผู้เดียว)

หลังจากที่ได้ถูกจับกุมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ และได้รับการปลดปล่อยเพราะไม่มีหลักฐานแล้ว หลวงกาจสงครามได้ดำรงชีวิตอย่างสงบ ใช้เวลาในการอ่านและเขียนหนังสือ กับอบรมบุตรธิดาเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาปรากฏว่ามีโรคเบาหวานและความดันโลหิตสูงเบียดเบียน ในปีสุดท้ายแห่งชีวิต โรคที่เบียดเบียนกำเริบขึ้นเป็นอย่างมาก จนกระทั่งถึงเมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐ ครอบครัว

ได้นำเข้าทำการรักษาที่โรงพยาบาลตำรวจ แต่อาการทั้งหลายกลับทรุดลงตามลำดับ ประกอบกับมีไข้และการอักเสบในปอด พลโท หลวงกาจสงคราม ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ คำนวณอายุได้ ๗๖ ปี ๑๐ เดือน

หลวงกาจสงครามได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ คือ

เหรียญบรมราชาภิเษก	ธันวาคม ร.ศ. ๑๓๐
เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย	ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖
เหรียญจักรมาลา	ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๙
เหรียญบรมราชาภิเษกเงิน	กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘
เบญจมาภรณ์ช้างเผือก	พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔
เหรียญดุษฎีมาลาเข็มกล้าหาญ	เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗
ร.พ.ธ. (เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ)	กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๗
เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓	มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑
ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก	กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒
เหรียญที่ระลึกงานฉลองมหานคร	มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔
เหรียญช่วยราชการเขตภายใน	มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๔
ปฐมาภรณ์มงกุฎไทย	กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๔
เหรียญช่วยราชการเขตภายใน (คราวสงครามมหาเอเชียบูรพา)	กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๖
ปฐมาภรณ์ช้างเผือก	ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๑
เหรียญบรมราชาภิเษก (ทอง) ร. ๙	พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓
กับได้รับ ดอมมองเดอร์ เดอลาเลยอง ดอนเนอร์ (ของรัฐบาลฝรั่งเศส)	มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๑

พลโท หลวงกาจสงครามมีน้องร่วมบิดามารดา ๒ คน คือ

นางวิเชียร เทศสอาด และ

นางสมยา พานิชการ (ถึงแก่กรรมแล้ว)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ทำการสมรสกับนางสาวฟองสมุทร บุษบรรณ บุตรีเจ้าบุญโสม และพญาพิบูลย์สมบัติ ณ จังหวัดเชียงใหม่ มีบุตรและธิดาด้วยกัน ๗ คน คือ

๑. คุณหญิงดิฐการภักดี (ดร. สายหยุด บุณยรัตพันธ์)	(หลวงดิฐการภักดี)
๒. หม่อมวิภา จักรพันธ์	(ม.จ. จักรพันธุ์ เพ็ญศิริจักรพันธุ์)
๓. พันเอก การุณ เก่งระดมยิง	(ชื่นสุข โลจายะ)
๔. นางพงศ์จันทร์ มันประเสริฐ	(กระสินธุ์ มันประเสริฐ ถึงแก่กรรม)
๕. นางเสาวลักษณ์ ศรุตานนท์	(พล.ต.อ. กระเษียร ศรุตานนท์)
๖. นางอัศนี ณ เชียงตุง	(พ.อ. เจ้าวรเดช ณ เชียงตุง)
๗. นางส่องหล้า ใช้ไววิทย์	(ร.อ. กิตติ ใช้ไววิทย์)

และมีบุตรที่เกิดกับภรรยาอื่นแต่ใช้นามสกุล กาจสงคราม

๑. น.ส. พ่องฟ้า	๒. นายชัยพฤฒ	๓. นายวงศ์ชัย
๔. น.ส. พันธ์ทรัพย์	๕. ด.ช. ประภาคาร	๖. ด.ญ. เบญจภรณี

พงศ์จันทร์ อัศณี สายหยุด การุณ วิภา ส่องหล้า เสาวลักษณ์

คำไว้อาลัย

ของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี

พลโท หลวงกาจสงคราม เป็นผู้ที่ได้ทุ่มเทชีวิตรับใช้ประเทศชาติมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ทั้งในทางทหารและทางการเมือง ในด้านการทหาร ได้ดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารอากาศ เมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๑ และได้ดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารบก เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๑ ส่วนในด้านการเมืองนั้นได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเป็นรัฐมนตรีถึง ๒ สมัย ครั้งสุดท้ายได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง เมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๕ นอกจากนี้ยังได้มีส่วนช่วยราชการทางด้านพลเรือน โดยได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศุลกากร อีกตำแหน่งหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๑ ตลอดระยะเวลาที่ พลโท หลวงกาจสงคราม ได้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อประเทศชาติและราชการแผ่นดินอยู่นั้น เป็นที่ปรากฏว่าเป็นผู้มีวิริยะ อุตสาหะ และมีความปรารถนาดีต่อชาติบ้านเมืองอย่างมากผู้หนึ่ง เป็นเกียรติประวัติอันควรได้รับการยกย่องและเป็นมงคลแก่ครอบครัว

ข้าพเจ้าได้เคยร่วมงานอย่างใกล้ชิดกับ พลโท หลวงกาจสงคราม ในคราวกระทำรัฐประหาร เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๐ โดยได้นำรัฐธรรมนูญของคณะรัฐประหารไปถวายให้กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงลงพระนาม ในคืนวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๙๐

ฉะนั้น การที่ต้องสูญเสีย พลโท หลวงกาจสงคราม ไปในครั้งนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้สึกเสียใจและอาลัยเป็นอย่างมาก และเชื่อแน่ว่าคุณธรรมความดีที่ พลโท หลวงกาจสงคราม ได้บำเพ็ญให้แก่ประเทศชาติมาแล้ว จะเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่ส่งให้ดวงวิญญาณของ พลโท หลวงกาจสงคราม ไปสู่สุคติในสัมปรายภพตลอดไป.

จอมพล [signature]

(ถนอม กิตติขจร)

นายกรัฐมนตรี

คำไว้อาลัยของ ผบ.ทบ.
สำหรับหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พลโท หลวงกาจสงคราม
๒๐ เม.ย.๑๐

พลโทหลวงกาจสงคราม ในสมัยเมื่อยังรับราชการอยู่ในกองทัพบกนั้น ได้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญในกองทัพบกหลายตำแหน่ง อาทิ เช่น ท่านได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ และรักษาราชการแม่ทัพกองทัพที่ ๑ อีกตำแหน่งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๑ ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๙๑ นี้ ท่านผู้นี้ก็ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารบก อันเป็นตำแหน่งสูงสุดในกองทัพบกที่ พลโท หลวงกาจสงคราม ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งในสมัยที่ท่านผู้นี้รับราชการอยู่ในกองทัพบก และตลอดเวลา ๓ ปีที่ พลโท หลวงกาจสงคราม ดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารบก ก็ได้เป็นกำลังสำคัญยิ่งที่ได้ช่วยพัฒนากองทัพบกให้เจริญก้าวหน้ามาด้วยดี

ขออานุภาพกุศลบุญราศีที่ พลโท หลวงกาจสงคราม ได้บำเพ็ญไว้ด้วยดีในปัจจุบันชาตินี้ จงเป็นผลส่งให้วิญญาณของท่านผู้นี้ ได้ประสพสุคติตามควรแก่คติวิสัย ในสัมปรายภพโพ้นเถิด.

พล.อ. [signature]

(ประภาส จารุเสถียร)

ผบ.ทบ.

คำไว้อาลัย

ของ

พล. อ.อ. ทวี จุลทรัพย์

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม

และ

เสนาธิการทหาร

พันเอก การุณ เก่งระดมยิง มาหาข้าพเจ้าเพื่อแจ้งเรื่องการถึงแก่อนิจกรรมของ พลโท หลวงกาจสงคราม ผู้เป็นบิดา และบอกว่าจะดำเนินการขอพระราชทานเพลิงศพในเร็ว ๆ นี้ และขอร้องให้ข้าพเจ้าได้เขียนเรื่องราวของท่านผู้เป็นบิดา ในขณะเมื่อรับราชการอยู่ในกองทัพอากาศ ข้าพเจ้ารับสนองด้วยความยินดี เพราะในสมัยที่ท่าน พลโท หลวงกาจสงคราม ไปดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารอากาศในสมัยหลัง พ.ศ. ๒๔๗๖ นั้น ข้าพเจ้ากำลังไปเข้าเป็นนายทหารศิษย์การบินพอดี ในสมัยนั้นการบินของไทยยังล้าสมัยอยู่มาก เพราะเราได้ใช้เครื่องบินสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเป็นส่วนมาก เช่น เครื่องนิเออร์ปอริต เครื่องเบรเกต์ ฯลฯ เป็นต้น มีเครื่องที่ทันสมัยซึ่งท่านเจ้าคุณเฉลิมอากาศได้ซื้อมาทดลองไว้ ๖ เครื่อง คือ

เครื่องโบอิง ๒ เครื่อง จากอเมริกา

เครื่องไฮเกล ๒ เครื่อง จากเยอรมัน

เครื่องบูลดอก ๒ เครื่อง จากอังกฤษ

เครื่องบินสมัยใหม่ (บีก ๒ ชั้น) ทั้ง ๖ เครื่องนี้ ใครจะแตะต้องไม่ได้เลย นอกจากนักบินฝีมือเอก ๒-๓ คน เช่น ท่านพิสิษฎ, จ่าชื้น และดาบปุย เท่านั้น ต่อมาก็มี นาวาอากาศเอก สกล รสานนท์ ซึ่งเพิ่งสำเร็จการบินมาจากอังกฤษใหม่ ๆ นอกจากเครื่องบินเหล่านี้แล้ว ก็ยังมีเครื่องฝึกบีกสองชั้นสีเหลือง เรียกว่าเครื่องแอว์โร เครื่องแบบนี้ใช้สำหรับฝึกศิษย์การบิน มีสองที่นั่งความเร็วสูงสุดประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตรต่อชั่วโมง

เมื่อท่าน พลโท หลวงกาจสงคราม ได้รับหน้าที่เป็นเสนาธิการกองบินทหารบก (ขณะนั้น) ท่านก็รีบวางแผนในการที่จะทำความเจริญให้แก่กองทัพอากาศและปรับปรุงตัวของท่านเองทันที โดยท่านได้กล่าวไว้เสมอว่า การที่จะเป็นผู้นำที่ดีนั้น ตนเองจะต้องเป็นผู้ทำก่อน จึงจะนำคนอื่นไปได้ ทางด้านวัตถุท่านก็เริ่มจัดหาเครื่องบินสมัยใหม่มาเพิ่มเติม เช่น เครื่องบินแบบ ฮอว์คสอง, ฮอว์คสาม เครื่องคอร์แซร์ และต่อมาก็มีเครื่องมาร์ตินบอมเบอร์ และเครื่องฮอว์ค ๗๕ ซึ่งในสมัยนั้นนับว่าเป็นยอดของเครื่องบินทีเดียว ขณะที่เรามีเครื่องบินมาร์ตินบอมเบอร์จำนวนหนึ่งฝูงนั้น หน่วยบินของอเมริกามีเครื่องบินแบบนี้เพียง ๘ เครื่องเท่านั้น ทางกองทัพอากาศอเมริกันเรียกเครื่องบินแบบนี้ว่า B – 10 นอกจากนี้ ท่านยังได้เป็นที่ปรึกษาหารืออย่างใกล้ชิดกับผู้บัญชาการทหารอากาศในสมัยนั้น ดำเนินการสร้างเครื่องบินแบบ ฮอว์คสอง ฮอว์คสาม และเครื่องคอร์แซร์ได้เอง โดยให้ทางกรมช่างอากาศดำเนินการ สิ่งใดที่หาและดัดแปลงได้ในประเทศไทยเราก็ทำเอง สิ่งใดที่ต้องใช้ความแข็งแรงเป็นพิเศษก็สั่งมาจากนอก กองทัพอากาศสมัยนั้นได้สร้างเครื่องบินได้เองเป็นจำนวนนับร้อย

ว่าถึงตัวของท่าน พวกเราซึ่งเคยรับราชการร่วมกับท่านในขณะนั้นเห็นพ้องต้องกันว่า ท่านเป็นบุรุษอย่างที่เรียกว่ามนุษย์เหล็ก ดังที่จะได้ทราบว่าท่านเป็นได้อย่างไร เมื่อท่านได้อ่านเรื่องของท่านบางตอนต่อไป ในตอนนั้นท่านบอกว่าอายุของท่าน ๔๖ ปี แต่การปฏิบัติในทางรักษาพลานามัยของท่านนั้นเหมือน ๆ กับพวกเราซึ่งมีอายุประมาณ ๒๑ ปี ท่านตื่นตั้งแต่ตีห้าเป็นประจำออกกำลังกายภายในบ้านโดยการเต้นเชือกและเต้นแต๊บ พวกนักบินที่ขี่จักรยานผ่านบ้านท่าน จะไม่มีใครสงสัยอะไรเลย จะได้ยินเสียงการเต้นเป็นจังหวะ Tap Dance พร้อมกับเสียงการท่องภาษาอังกฤษดัง ๆ ของท่าน เช่น คำว่า

"Good Morning"

"How are you ?"

"Fine Thank you"

"How old are you ?"

"What time is it ? ฯลฯ"

การที่ท่านต้องท่องภาษาดัง ๆ เช่นนั้น ท่านบอกว่าเป็นการออกสำเนียงที่ดีที่สุด แถมยังสอนว่า การพูดภาษาอังฤษนั้น ถ้ากระดากแล้วจะพูดไม่ได้ดีเลย เรื่องนี้เป็นความจริงทีเดียว เพราะข้าพเจ้าได้มาลองแอบปิดประตูบ้านแล้วทำตามท่านก็ได้ผลดีทีเดียว ท่านปฏิบัติเช่นนี้อยู่เป็นประจำทุกวัน นอกจากวันอาทิตย์ซึ่งท่านกลับไปบ้านที่บางขุนพรหม พอถึงเวลา ๖ โมงเช้า ท่านก็นำคณะข้าราชการทหารและพลเรือนลงวิ่งในสนามหญ้าหน้ากองร้อยทหารราบ กองบินน้อยที่หนึ่ง ท่านวิ่งได้จริง ๆ วันละ ๕ ไมล์ พวกเราวิ่งตามท่านไป บางคนก็ครบ ๕ ไมล์ บางคนก็เกทำวิ่งตามท่านไป ท่านผ่านไปแล้วตั้งหลายรอบ พอท่านวิ่งครบ ๕ ไมล์ พวกนั้นก็บอกว่าครบแล้วครับ แล้วก็เดินออกไป

ในเรื่องการบินท่านก็มีมานะอดทนทำการฝึกบินทั้ง ๆ ที่อายุมาก แต่ท่านก็ทำได้ดี เมื่อสำเร็จเป็นนักบินประจำกองแล้ว ท่านชอบนำหมู่บินไปลงตามสนามบินต่างจังหวัด และพักแรมอยู่หนึ่งคืน รุ่งขึ้นก็บินกลับดอนเมือง

วันหนึ่งข้าพเจ้าเป็นนายทหารเวรประจำสนาม เห็นนักบินผู้หนึ่งนำเครื่องฮอว์คสามลงมา เสื้อที่สวมเป็นเสื้อสีเนื้อซึ่งผิดข้อบังคับการบิน ข้าพเจ้าก็เดินรี่เข้าไปข้างเครื่องบินเพื่อจะไปสอบสวนว่าเรื่องอะไรจึงได้อุตริสวมเสื้อสีเนื้อขึ้นไปทำการบิน พอเดินเข้าไปใกล้เครื่องจึงได้ทราบว่านักบินผู้นั้นคือเสนาธิการทหารอากาศ และเสื้อที่ข้าพเจ้าเห็นแต่ไกลว่าเป็นเสื้อสีเนื้อนั้น ความจริงไม่ใช่เสื้อ แต่เป็นเนื้อจริง ๆ เสนาธิการมิได้สวมเสื้ออะไรเลย บินไปด้วยตัวล่อนจ้อนเช่นนั้นเอง ข้าพเจ้าก็ถามท่านว่าท่านไม่หนาวดอกหรือ ท่านบอกว่าหนาวก็ต้องทน เพราะท่านจะไปนอกในวันสองวันนี้ ทราบว่าอากาศทางเมืองนอกหนาวมาก ดังนั้น ท่านจึงทดลองทำการบินขึ้นไปสูงถึง ๓,๐๐๐ เมตร เพื่อทดลองความต้านทานของร่างกายของท่าน เพราะอากาศในขณะที่บินอยู่สูง ๓,๐๐๐ เมตร นั้นหนาวมาก และเครื่องบินสมัยนั้นเราทำการบินโดยไม่ปิดประทุน ท่านลงจากเครื่องบินน้ำมูกน้ำตาไหล เพราะหนาวมาก เรียกบรั่นดีมาแก้หนาวแล้วก็เดินกลับบ้าน

นี่แหละข้าพเจ้าจึงได้กล่าวไว้แล้วว่า ท่านเป็นมนุษย์เหล็กจริง ๆ

ว่าถึงทางจิตใจที่มีต่อผู้ใต้บังคับบัญชานั้น ข้าพเจ้าได้สังเกตว่าท่านมักจะให้อภัยต่อผู้น้อยเสมอ เช่น คราวหนึ่งมีจ่าคนหนึ่งนำหมู่แล้วบินต่ำ พาลูกหมู่ชนดินตาย ตัวเองบาดเจ็บสาหัส ท่านไปเยี่ยมและด้วยความเสียดายเครื่องบินซึ่งหาได้ยากในสมัยนั้น ท่านก็บอกว่าบินเสียวินัยอย่างนี้แล้ว

ทำให้คนอื่นตาย และของหลวงเสียหาย ควรจะยิงตัวตายเสียดีกว่าอยู่ จ่าผู้นั้นก็มิได้โต้ตอบประการใดเพราะผิดไปแล้ว ได้แต่ยกมือไหว้ท่านประหลก ๆ ต่อมาไม่นานมีเหตุร้ายเกิดแก่ตัวท่านเอง โดยขณะที่ท่านทำการบินเครื่องมาร์ตินบอมเบอร์ ท่านได้นำเครื่องบินลงนอกสนาม เพราะเครื่องยนต์ดับ ปรากฏว่าเครื่องบินเครื่องนั้นเสียหายใช้การไม่ได้ ตัวท่านบาดเจ็บเล็กน้อย หมอพาไปตรวจที่ห้องพยาบาล เผอิญไปนอนอยู่ใกล้กับจ่าผู้นั้น จ่าทราบเรื่องเกี่ยวกับท่านนำเครื่องบินลงนอกสนาม ทำให้เครื่องบินเสียหาย จ่าคนนั้นก็บอกกับท่านว่า "เสนาธิการครับ ปืนของผมได้เตรียมมาแล้วตามที่เสนาธิการได้สั่งเอาไว้ จะเอาไปใช้ก่อนก็ได้ครับ"

ท่านพลโท หลวงกาจสงคราม (ขณะนั้นเป็นนาวาอากาศเอก) มิได้โต้ตอบสักคำเดียว ลุกจากเตียงคนไข้ได้ก็เดินออกไปจากโรงพยาบาลทันที พวกเรานึกว่าท่านคงจะออกไปเขียน กร. สั่งขังจ่าคนนั้น หรือไปออกคำสั่งไล่จ่าคนนั้นออก แต่ตรงกันข้าม ท่านไม่ได้ทำอะไรเลย ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า ท่านไม่ผูกใจอาฆาตผู้ใดเลย

การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของท่านนี้ เป็นที่น่าอาลัยอย่างยิ่ง เพราะท่านเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้ช่วยเสริมสร้างกำลังกองทัพอากาศให้มีรากฐานมั่นคง และเป็นสิ่งหนึ่งที่เป็นรากฐานของความเจริญมาจนบัดนี้ ดังนั้น ข้าพเจ้าขออาราธนาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงดลบันดาลให้วิญญาณของท่าน พลโท หลวงกาจสงคราม จงไปสู่ที่สุขที่ชอบที่เรียกกันว่า สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

พลอากาศเอก [signature]

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม

<u>คำไว้อาลัย</u>

พลโท หลวงกาจสงคราม ได้ย้ายจากกองทัพบกมาประจำกรมอากาศยานเมื่อ ๑ มกราคม ๒๔๗๖ และได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเสนาธิการกรมอากาศยานเมื่อ ๑๐ เมษายน ๒๔๗๗ ต่อมาทางราชการได้เปลี่ยนเรียกตำแหน่งเป็นเสนาธิการทหารอากาศเมื่อปี ๒๔๘๐ ท่านได้รับราชการอยู่ในกองทัพอากาศจนถึงปี ๒๔๘๒ และได้รับยศทหารอากาศเป็น นาวาอากาศเอก

โดยเหตุที่ตำแหน่งเสนาธิการทหารอากาศเป็นตำแหน่งสำคัญซึ่งจำเป็นต้องทราบและเข้าใจในเรื่องการบิน อันเป็นหัวใจของกองทัพอากาศ เป็นอย่างดี ท่านจึงได้ทำการฝึกบินทั้ง ๆ ที่มีอายุมากแล้ว และแม้ว่าการฝึกเป็นนักบินทหารจะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากก็ตาม แต่ด้วยการที่เป็นผู้มีจิตใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว มีความมานะพยายามไม่ย่อท้อ และมีสุขภาพพลานามัยดียิ่ง ท่านก็ประสบความสำเร็จในการฝึกบิน มีความรู้ความสามารถเป็นนักบินประจำกองของกองทัพอากาศในสมัยนั้น ได้อย่างแท้จริง

ในฐานะที่ครั้งหนึ่ง พลโท หลวงกาจสงคราม ได้เคยดำรงตำแหน่งอันสำคัญ และทำคุณประโยชน์ให้แก่กองทัพอากาศ ข้าพเจ้าในนามของข้าราชการกองทัพอากาศ จึงขอแสดงความเศร้าสลดและอาลัยในการจากไปของท่าน ขออำนาจกุศลกรรมที่ท่านได้บำเพ็ญตลอดมาในชีวิตของท่าน ประกอบกับบุญกุศลที่ญาติมิตร และทายาท ตลอดจนผู้ที่คุ้นเคยเคารพนับถือ ได้บำเพ็ญอุทิศให้เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว จงเป็นปัจจัยเสริมส่งให้ดวงวิญญาณของท่านได้สถิตยังสุคติในสัมปรายภพด้วยเถิด.

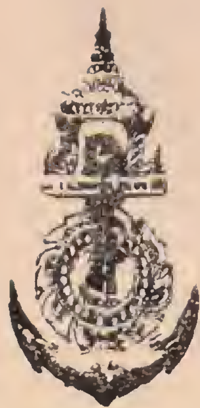
พลอากาศเอก [signature]

(บุญชู จันทรุเบกษา)

ผู้บัญชาการทหารอากาศ

ดอนเมือง

๓ เมษายน ๒๕๑๐

คำไว้อาลัย

พลโท หลวงกาจสงคราม

พลโท หลวงกาจสงคราม ได้เคยรับราชการทางทหารมาช้านานจนได้ดำรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญในราชการทหารบก และ ทหารอากาศ ไม่แต่เท่านั้นในทางการเมืองก็เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและได้ร่วมคณะรัฐบาลในตำแหน่งรัฐมนตรี นับว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถผู้หนึ่งของชาติ

ท่านผู้นี้มีคุณสมบัติพิเศษที่ควรสดุดี คือ ความกล้าหาญ และ การตัดสินใจอันเด็ดเดี่ยวของท่านดังที่ได้ปรากฏมาแล้ว แม้ว่าท่านจะถึงอนิจกรรมไปก็ตาม คุณงามความดีที่ท่านได้ประกอบไว้ในเมื่อมีชีวิตอยู่จะเป็นเกียรติประวัติสืบไป

ขอให้ดวงวิญญาณของท่านสถิตอยู่ในสุคติภพชั่วนิรันดร.

พลเรือเอก (ลายมือชื่อ)

(จรูญ เฉลิมเตียรณ)

ผู้บัญชาการทหารเรือ.

คำไว้อาลัย

ของ

พล.ต.อ.ประเสริฐ รุจิรวงศ์

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย

และ

อธิบดีกรมตำรวจ

เกียรติประวัติของ พล.ท.กาจ กาจสงคราม ย่อมเป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไป เพราะ พล.ท.กาจ กาจสงคราม เป็นบุคคลสำคัญทั้งในวงการทหารและวงการเมือง ชีวิตการต่อสู้ของ พล.ท.กาจ กาจสงคราม เต็มไปด้วยความทรหดอดทน สมศักดิ์ศรีของชายชาตรีอย่างแท้จริง ซึ่งข้าพเจ้าอดที่จะพลอยภาคภูมิใจแทนบุตรหลานของ พล.ท.กาจ กาจสงคราม เสียมิได้ ข้าพเจ้ารู้จักคุ้นเคยและร่วมงานกับ พล.ท.กาจ กาจสงคราม มาเป็นเวลาช้านาน ครั้งหนึ่งสมัยที่ข้าพเจ้ารับราชการที่กองพล ป.ต.อ. ได้มีงานของส่วนรวมที่ต้องพบปะเจรจากับ พล.ท.กาจ กาจสงคราม และมีข้อขัดแย้งกันบางประการถึงขั้นที่ข้าพเจ้าโต้เถียงและแสดงอาการรุนแรงประกอบความเห็นจริงจังของข้าพเจ้า ซึ่งโดยปกติแล้ว พล.ท.กาจ กาจสงคราม น่าจะถือโกรธข้าพเจ้า อย่างน้อยก็ชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่ถ้ารณกลับตรงกันข้าม พล.ท.กาจ กาจสงคราม มิได้ถือโกรธข้าพเจ้าเลยแม้แต่น้อย การพบปะในเวลาต่อมาไม่ว่าด้วยข้อราชการหรือส่วนตัว พล.ท.กาจ กาจสงคราม ปฏิบัติต่อข้าพเจ้าเสมือนหนึ่งไม่มีอะไรเกิดขึ้น น้ำใจของ พล.ท.กาจ กาจสงคราม ซึ่งถือประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้งและเป็นผู้มีเหตุมีผลตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นเรื่องที่ประทับใจข้าพเจ้าตลอดมา

บัดนี้ พล.ท.กาจ กาจสงคราม ได้จากโลกนี้ไปแล้ว แต่คุณงามความดีที่ พล.ท.กาจ กาจสงคราม ได้สร้างสมไว้แก่ส่วนรวมและแก่บุตรหลาน ยังคงจารึกอยู่ตลอดกาล ข้าพเจ้าขอตั้งกัลยาณจิตอุทิศส่วนกุศลที่ข้าพเจ้าได้ประกอบมาโดยลำดับ แด่ พล.ท.กาจ กาจสงคราม ทุกประการ ละขอให้ พล.ท.กาจ กาจสงคราม จงมีความสุขได้ประสบอิฏฐผลสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพเทอญ.

พล.ต.อ. ป. รุจิรวงศ์

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย

และ

อธิบดีกรมตำรวจ

คำไว้อาลัย

ของ

จอมพล ผิน ชุณหะวัณ

ด้วยภรรยาและบุตรธิดาจะได้ขอพระราชทานเพลิงศพให้ พลโท กาจ กาจสงคราม ในวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๐ ณ วัดเทพศิรินทราวาส นั้น ข้าพเจ้าซึ่งได้ร่วมราชการกับท่านผู้นี้มาเป็นเวลาช้านาน ทำให้รู้สึกเสียดายและอาลัยเป็นอย่างมาก เพราะ พลโท กาจ กาจสงคราม นอกจากร่วมราชการเวลาปกติมาแล้ว ยังได้ร่วมราชการที่สำคัญของประเทศชาติพร้อมกับข้าพเจ้าหลายครั้ง คือ

ร่วมทำการกับรัฐบาลระงับความไม่สงบของบ้านเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ จนได้รับบาดเจ็บสาหัส เนื่องจากถูกรถไฟชนทำให้เสียโฉมตลอดชีวิต

ร่วมทำการรัฐประหารเพื่อระงับความไม่สงบของบ้านเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ และ

เรื่องที่สำคัญที่สุดอันเป็นประวัติที่ดีงามของ พลโท กาจ กาจสงคราม ก็คือได้ร่วมกับพวกก่อการ พ.ศ. ๒๔๗๕ ขอพระราชทานใช้รัฐธรรมนูญ ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ เปลี่ยนการปกครองจากระบอบราชาธิปไตย เป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยมาจนบัดนี้

นอกจากนี้ สำหรับความเป็นอยู่ในครอบครัว นับว่า พลโท กาจ กาจสงคราม ทำหน้าที่เป็นพ่อบ้านที่ดีผู้หนึ่ง โดยพยายามอบรมบ่มนิสัยบุตรและธิดาให้ได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี จนปรากฏว่ามีฐานะดีทุก ๆ คน

ในที่สุดแห่งชีวิตของ พลโท กาจ กาจสงคราม ครั้งนี้ ข้าพเจ้าขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัยได้แก่พุทธานุภาพ, ธรรมานุภาพ และ สังฆานุภาพ ตลอดจนดวงวิญญาณของบรรพบุรุษทั้งหลาย จงส่งเสริมให้ดวงวิญญาณของ พลโท กาจ กาจสงคราม ที่ได้ทำคุณงามความดีไว้แต่อดีต แม้สิงสถิตในทิพยพิมานแห่งใดในปรายภพ จงบริสุทธิ์งดงามตามสมควรแห่งคตินิยม สมตามปณิธานของข้าพเจ้าชั่วนิรันดร เทอญ.

จอมพล ผิน ชุณหะวัณ

บ้านเลขที่ ๙๒ ซอยราชครู

วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๑๐

อาลัยท่านผู้เป็นทหารตามราชทินนาม

ท่านนายพลโท หลวงกาจสงคราม เป็นสุภาพบุรุษที่ดิฉันอาลัย อาลัยในฐานะที่ท่านเป็นนายทหารปืนใหญ่เหล่าเดียวกับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนักเรียนทหารปืนใหญ่รุ่นเดียวกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐–๒๔๖๑ เป็นผู้ร่วมขอพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทย เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ และเป็นผู้นำคนหนึ่งในคณะรัฐประหาร เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐

ไม่เฉพาะแต่ท่านพลโท หลวงกาจสงคราม จะเป็นมิตรที่รัก ใกล้ชิดสนิทสนมร่วมปฏิบัติหน้าที่อันสำคัญยิ่งให้แก่ประเทศชาติและประชาชนคนไทย กับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม แม้ในระหว่างครอบครัวของเราทั้งสอง ก็มีความสนิทสนมรักใคร่นับถือกันต่อเนื่องถึงลูก ๆ

ท่านพลโท หลวงกาจ ฯ เป็นมิตรสนิทผู้หนึ่งที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม สรรเสริญในความตั้งใจแน่วแน่ กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว มานะ และอดทน บุคคลิกลักษณะอันเด่นนี้เป็นบุคคลิกลักษณะแท้ของท่าน ที่ซึมซาบอยู่ในทุกเส้นโลหิตในกายท่าน เป็นบุคคลิกลักษณะที่ถูก ที่เหมาะสมแก่ราชทินนามที่ได้รับพระราชทานโดยแท้ บุคคลิกลักษณะพิเศษของท่านนี้ ไม่เคยมีสิ่งใดมาลบเลือน แม้แต่วัยคือ ความชรา เวทนา อันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ จนถึงกาลมรณะ ตามกฎธรรมดาแห่งสังสารวัฏในที่สุด

ดิฉันคิดถึงและอาลัยด้วยเคยนึกฝันให้ท่านผู้นี้ได้มีอายุย้อนกลับไป ในวัยที่ท่านสุขสบายและแข็งแรงที่สุดอีก

ตามพระธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมีเกิดแล้วก็มีเสื่อม มีดับ เป็นอนิจจัง เป็นอนัตตา ขันธ์ทั้งห้าซึ่งประกอบเป็นรูปกายของเรานี้ ก็มีเกิด มีแก่ และมีความดับในที่สุด ตามกฎธรรมดา เป็นอนิจจัง อนัตตา จะหลีกพ้นไม่ได้ ทุกรูปทุกนามซึ่งข้องอยู่ในสังสารวัฏ และท่านพลโท หลวงกาจสงคราม ก็ได้เดินไปถึงสุดทางของท่านโดยดุษณีภาพ คือ ความดับเมื่อท่านพ้นหน้าที่เพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ แล้ว

ขอเดชะกุศลบุญราษีที่ท่านพลโท หลวงกาจสงคราม ได้บำเพ็ญมาด้วยดี ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ดี พระมหากรุณาธิคุณที่ได้รับพระราชทานจาก พระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถก็ดี กุศลผลบุญที่บุตร ธิดา ญาติ มิตรสหาย ที่ได้บำเพ็ญอุทิศให้เป็นลำดับมาแล้วก็ดี โปรดได้รวมเป็นพลวะปัจจัย ส่งผลให้วิญญาณ ของท่านได้เสวยทิพย์สุขสันติทุกประการ ในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

ละเอียด พิบูลสงคราม

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าเป็นนายทหารสัญญาบัตรคนแรกที่ได้มีโอกาสรับใช้ท่าน พลโท หลวงกาจสงคราม ในคืนวันปฏิวัติของคณะรัฐประหาร ปี ๒๔๙๐ และต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นนายทหารคนสนิทคนแรกของท่าน พลโท หลวงกาจสงคราม ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก และแม่ทัพภาคที่ ๑ ท่านผู้นี้ได้มีความเมตตารักใคร่ข้าพเจ้าเหมือนบุตรของท่านคนหนึ่ง ได้มอบหมายให้เก็บเงินต่าง ๆ ตลอดจนเอกสารลับทั้งส่วนตัวและราชการต่าง ๆ ด้วยความไว้วางใจ นอกจากนี้ท่านมีเรื่องคับอกคับใจส่วนตัวหรือราชการ ก็มักจะระบายให้พึ่ง โดยถือเสมือนข้าพเจ้าเป็นคนหนึ่งในครอบครัวของท่าน ในบางโอกาสท่านก็ได้อบรมสั่งสอน และให้แนวทางดำเนินชีวิตแก่ข้าพเจ้าจนสามารถพ้นผ่าอุปสรรคทั้งปวง และมีชีวิตราชการก้าวหน้ามาได้จนถึงบัดนี้ นับได้ว่าท่านเป็นผู้มีพระคุณแก่ข้าพเจ้าและครอบครัวเป็นอันมาก การที่ท่านต้องจากไป ข้าพเจ้าจึงรู้สึกเสมือนว่าได้สูญเสียญาติผู้ใหญ่ผู้มีพระคุณไปคนหนึ่ง ขอให้บุญกุศลและคุณความดีที่ท่าน พลโท หลวงกาจสงคราม ผู้มีชาตินิยมอย่างรุนแรง ได้สร้างและทำไว้ตั้งแต่ยังดำรงชีวิตอยู่ จงดลบันดาลให้วิญญาณของท่านจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพโน้น เทอญ.

พล.ต.ต. เทพ สามนปาล

(เทพ สามนปาล)

ผู้อำนวยการโรงเรียนสืบสวน กรมตำรวจ

คำไว้อาลัย

พลโท หลวงกาจสงคราม เป็นคนจังหวัดเชียงใหม่ ข้าพเจ้าเป็นคนจังหวัดลพบุรี ได้พบกันครั้งแรกในโรงเรียนนายร้อยทหารบกในฐานะเป็นผู้เข้ารับการศึกษาใหม่ด้วยกัน ขณะที่กำลังศึกษาอยู่นั้น เป็นเพื่อนกันอย่างสนิท เพราะเป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียรในการศึกษาทำนองเดียวกัน

ในวันที่โรงเรียนหยุด เรามิได้กลับบ้านเหมือนนักเรียนคนอื่น เราอยู่โรงเรียนและกวดวิชาด้วยกัน เราทั้งสองจึงเป็นนักเรียนชั้นเยี่ยมด้วยวิชาความรู้และความประพฤติ ผู้บังคับบัญชาและครูอาจารย์รักใคร่สงสารเราทั้งสองมากด้วยกัน ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าป่วยเป็นโรคอหิวาต์ ขณะที่รักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลของโรงเรียนนายร้อย ข้าพเจ้าเห็นเพื่อนที่มาเยี่ยมคนแรกคือ หลวงกาจ ฯ

เราทั้งสองต้องแยกทางกันเมื่อสำเร็จการศึกษาเป็นนายทหาร โดยหลวงกาจ ฯ ไปประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๘ จังหวัดเชียงใหม่ ข้าพเจ้าไปประจำกรมทหารพรานที่ ๓ จังหวัดลพบุรี และเราทั้งสองก็ได้เป็นนายทหารที่มีความสามารถชั้นเยี่ยมในกรมทหารของตนอีก

ต่อมาข้าพเจ้าย้ายมาเป็นนายทหารประจำโรงเรียนนายร้อยชั้นปฐม ตำแหน่งผู้บังคับหมวดของนักเรียนนายร้อยชั้นเตรียม อายุตั้งแต่ ๕ ขวบถึง ๑๐ ขวบ มีประมาณ ๗๕ คน ขณะนั้นพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์และจอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นนักเรียนนายร้อยอายุประมาณ ๗ – ๘ ขวบเท่านั้น ข้าพเจ้าได้ดีในทางราชการก็เพราะนักเรียนเด็กดังกล่าว

ขณะข้าพเจ้ามาประจำโรงเรียนนายร้อย หลวงกาจ ฯ กับข้าพเจ้าติดต่อกันด้วยจดหมายอย่างกระชั้นมาก เพื่อช่วยกันหาทางให้หลวงกาจ ฯ ได้มาอยู่กรุงเทพ ฯ ใกล้ชิดกัน ซึ่งจะได้ปรึกษาหารือซึ่งกันและกันในการปฏิบัติหน้าที่ราชการให้ก้าวหน้า ต่อมาหลวงกาจ ฯ ก็ได้เข้ามาเป็นนักเรียนเสนาธิการทหารบกในกรุงเทพ ฯ จนสำเร็จเป็นนายทหารเสนาธิการชั้นเยี่ยมคนหนึ่ง

ขณะที่ข้าพเจ้าเป็นนายทหารคนสนิทของเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก และเป็นอาจารย์สอนวิชายุทธวิธีนักเรียนนายร้อย กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เสนาธิการทหารบก ได้สิ้นพระชนม์ลง ข้าพเจ้าจึงเรียนกฎหมาย เมื่อสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตแล้ว ก็ลาออกมาประกอบอาชีพทนายความ แยกทางอาชีพกับหลวงกาจ ฯ เพื่อนข้าพเจ้า แต่คงยังติดต่อสัมพันธ์กันอยู่ตามเดิม ข้าพเจ้าได้ช่วยเหลือหลวงกาจ ฯ ด้วยความถนัดในทางกฎหมาย และหน้าที่ทนายความหลายเรื่อง

ด้วยความสนิทชิดเชื้อระหว่างหลวงกาจ ฯ กับข้าพเจ้าดังกล่าวมา ข้าพเจ้าจึงรู้จักอุปนิสัยของหลวงกาจ ฯ ได้ดี หลวงกาจ ฯ รักชาติถึงขนาดที่ไม่กลัวตาย จิตเป็นทหารร้อยเปอร์เซ็นต์ หลวงกาจ ฯ เป็นคนทำอะไรทำจริง ๆ อย่างเด็ดขาด ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งแรก หลวงกาจ ฯ สละโลหิตบูชาชาติเพื่อรักษาความเป็นประชาธิปไตยของชาติไทยเป็นคนแรก โดยออกแนวหน้าเอาปืนใหญ่บรรทุกรถไฟเข้าตีฝ่ายขบถที่บางเขนจนถูกขบถยิงหูขาดข้างหนึ่ง แขนหักสองข้าง หนังกระโหลกศีรษะถลกปิดหน้า

ขณะนั้นข้าพเจ้ากำลังเป็นทนายความ เมื่อได้ข่าวหลวงกาจ ฯ ถูกยิงที่บางเขน ทันใดที่ได้ข่าว ข้าพเจ้าก็เอารถยนต์ออกจากบ้านมุ่งไปหาหลวงกาจ ฯ ขณะที่ข้าพเจ้าไปถึงสะพานแดง บางซื่อ ข้าพเจ้าก็ถูกนายทหารลาดตระเวนของฝ่ายรัฐบาลจับตัว โดยหาว่าข้าพเจ้าจะส่งข่าวให้ฝ่ายขบถทราบกำลัง และที่ตั้งของทหารฝ่ายรัฐบาล ข้าพเจ้าถูกนำตัวมาขังไว้ ณ สถานีตำรวจนครบาลชนะสงคราม

หลวงกาจสงครามมีอุปนิสัยดีอีกอย่างหนึ่ง คือ รักบุตรมาก พยายามอย่างยิ่งที่จะให้บุตรมีการศึกษาเป็นอย่างดี วันหนึ่งข้าพเจ้าไปหาหลวงกาจ ฯ ณ ที่พักปากคลองตลาด เห็นเครื่องครัวมีอาหารกระป๋องอย่างดี เช่น นม โอวัลติน เป็นต้น และห้องน้ำมีส้วมชักโครก ข้าพเจ้าถามหลวงกาจ ฯ ว่า ลื้อใช้เครื่องสุขภัณฑ์และอาหารอย่างนี้เชียวหรือ หลวงกาจ ฯ ตอบว่า ทำเพื่อให้ลูกได้กินอาหารดี ๆ และอยู่เป็นสุขสบาย จะได้เรียนหนังสือดี ต่อมาไม่ช้าคุณหญิงดิษฐการภักดี (ดร. สายหยุด) บุตรีหลวงกาจ ฯ ก็เป็นผู้หญิงคนแรกของชาติไทย สอบชิงทุนคิงส์สกอลาชิปของรัฐบาล ได้ไปศึกษาในอเมริกาจนสำเร็จ

ที่ข้าพเจ้าเอาเรื่องเช่นว่ามานี้มาเล่า ถ้ามองแต่เผิน ๆ ก็อาจเห็นว่าเป็นเรื่องไม่จำเป็นต้องกล่าว แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า จะเป็นนิทัศน์อุทธาหรณ์แก่คนรุ่นหลังที่จะถือเป็นแบบอย่าง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุตรของหลวงกาจ ฯ เอง จะได้ระลึกถึงพระคุณของท่านบิดา และระลึกถึงกุศลกรรมที่ได้มาเกิดเป็นบุตรของบิดาที่มีจิตเมตตากรุณารักใคร่ต่อบุตรเป็นอย่างดีเลิศ

ในการที่ข้าพเจ้าต้องระบุเรื่องส่วนตัวของข้าพเจ้าปนเข้าไว้ด้วยบางตอน ก็เพื่อแสดงให้เห็นสภาพแห่งสายสัมพันธ์ระหว่างข้าพเจ้ากับหลวงกาจ ฯ ว่าเกี่ยวโยงกันอย่างสนิทได้อย่างไร ด้วยพฤติการณ์ของความกลมเกลียวดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงมีความอาลัยเสียดายเพื่อนข้าพเจ้าที่สิ้นชีวิตอย่างไม่มีทางจะได้พบกันอีก

ที่หลวงกาจ ฯ ได้รับยศทหารถึงชั้นพลโทนั้น เป็นเครื่องหมายของคนดีที่ทำประโยชน์ให้ประเทศชาติอย่างสมเกียรติ ถือได้ว่าเป็นคนที่มาดี และเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในกตัญญูกตเวทีต่อประเทศชาติ และรักษาความดีไว้จนตลอดชีวิต จึงเป็นผู้ที่ไปดี สมควรแก่การสรรเสริญอย่างยิ่ง

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าผู้เป็นเพื่อน จึงขออุทิศส่วนบุญกุศลที่ข้าพเจ้ากระทำมาแล้ว และได้กระทำในวันนี้ทั้งมวล ให้แก่หลวงกาจสงครามเพื่อนของข้าพเจ้า หากหลวงกาจสงครามจะไปสถิตอยู่ในสถานวิมานแมนแดนสวรรค์ชั้นใด ๆ ก็ดี ขอจงได้มาอนุโมทนารับส่วนบุญส่วนกุศลของข้าพเจ้าด้วย ขอจงได้รับความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้น ๆ ด้วยเทอญ.

สัตถยุทธชำนาญ

(ร.อ. หลวงสัตถยุทธชำนาญ)

๑๘ มีนาคม ๒๕๑๐

ตายแล้วไปไหน

รวบรวมโดย

ภิกษุ ปุณณะวังโส (ชลอ ศรีศรากร)

เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๑๐ อาตมาได้ไปฟังสวดพระอภิธรรมในงานศพ พลโท หลวงกาจสงคราม ที่วัดธาตุทอง ในฐานะที่เคยร่วมทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินมาด้วยกันย่อมมีความอาลัยในกันและกัน เมื่ออาตมาจะกลับจากวัดธาตุทอง พ.อ. การุณ เก่งระดมยิง บุตรหลวงกาจสงคราม ได้ขอร้องให้เขียนคำอนุสรณ์ที่จะแจกในงานพระราชทานเพลิงศพ อาตมาได้ขอคิดดูก่อนว่าจะเขียนได้หรือไม่ เพราะอาตมาอยู่ในสมณะเพศ เมื่อไตร่ตรองดูแล้วมีความคิดว่า พระภิกษุก็สามารถเขียนได้ อาตมาจึงเขียนไปในทางที่อาตมาพอใจ คือพอใจในทางธรรมะของพระตถาคตเจ้า และควรจะเป็นเรื่องเกี่ยวแก่ "ความตาย"

ตามพุทธพจน์โดยย่อ ทรงกล่าวว่า ธรรมดาของชีวิตมีอยู่ ๒ ธรรมดา คือ ธรรมดาตายและธรรมดาเกิด ธรรมดาของชีวิตทั้งหลายมีธรรมดาตายกับธรรมดาเกิด เมื่อตายแล้วก็ต้องเกิด เมื่อเกิดแล้วก็ต้องตาย เวลาตายก็มิได้ขออนุญาตใครตาย ตายไปตามอำนาจของกรรม เวลาเกิดก็มิได้ขออนุญาตใครเกิด เกิดมาตามอำนาจของกรรม

พระตถาคตเจ้าได้ตรัสสอนในเรื่องตายไว้มาก เฉพาะอย่างยิ่งในพระไตรปิฎกอันมีนามว่า "พระอภิธรรมปิฎก" เป็นธรรมะอันยิ่งใหญ่ เป็นสัจจะธรรมอันละเอียดสุขุมมาก ซึ่งพระพุทธองค์ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง พระพุทธเจ้าตรัสว่า มนุษย์ตายแล้วไปสู่ ๕ ทาง ทั้งนี้ สุดแต่ความประพฤติของมนุษย์แต่ละคนก่อนตาย

ตายแล้วไปสู่ ๕ ทาง คือ

๑. ไปสู่ยมโลก

๒. กลับมาสู่มนุษย์โลก

๓. ไปสู่เทวะโลก

๔. ไปสู่พรหมะโลก

๕. ไปสู่อุตตระโลก

เรียกว่า "ภูมิ" ก็ได้ คือ อบายภูมิ, มนุษย์ภูมิ, เทวะภูมิ, พระหมะภูมิ และ โลกุตตระภูมิ

เรียกว่า "วิสัย" ก็ได้ คือ อบายวิสัย, มนุษย์วิสัย, เทวะวิสัย, พระหมะวิสัย, โลกุตตระวิสัย

เรียกว่า "สมบัติ" ก็ได้ คือ อบายสมบัติ, มนุษย์สมบัติ, เทวะสมบัติ, พรหมะสมบัติ, นิพพานสมบัติ

อาตมาขอรวบรวมอย่างย่อพอเข้าใจคือ

ไปสู่ยมโลก

เมื่อเป็นมนุษย์ได้มีความประพฤติเลว เป็นมนุษย์ไม่รักษาศีล ชอบประพฤติทุศีล นิยมการเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์และสัตว์ เมื่อกายแตกละจากโลกนี้ไป ย่อมไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน สัตว์เปรต สัตว์นรก หรือ สัตว์อสุรกาย ที่นิยมเรียกว่า "อบายภูมิสี่" หรือ "ยมโลก" เมื่อใช้กรรมในอบายภูมิแล้ว ย่อมจะต้องกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ต่อไปอีก

(สัตว์เดรัจฉานเห็นได้ด้วย "ตาเนื้อ" ส่วนสัตว์นรก สัตว์เปรต และสัตว์อสุรกาย เห็นได้ด้วย "ตาทิพย์" หรือผู้ทำสมาธิได้ "ตติยะฌาน" ก็สามารถเห็นสิ่งเหล่านี้)

มาสู่มนุษย์โลก

เมื่อเป็นมนุษย์ได้มีความประพฤติดี เป็นมนุษย์ที่รักษาศีล มีความประพฤติเรียบร้อยไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์และสัตว์ เมื่อกายแตกละจากโลกนี้ไป ย่อมกลับมาสู่มนุษย์โลก ได้เกิดเป็นมนุษย์ต่อไปอีก

(นายฟรานซิสตอรี่ นักค้นคว้าการระลึกชาติของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ได้กล่าวที่ห้องฝึกสมาธิของแผนกธรรมวิจัยแห่งมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ที่วัดมหาธาตุ เมื่อ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖ เขาได้เล่าเรื่องการตายแล้วเกิดใหม่ของบุคคลต่าง ๆ ที่เขาได้สำรวจแล้ว นายฟรานซิสตอรียืนยันว่า ได้ปรากฏสถิติที่น่าพิจารณา คือ มนุษย์ตายแล้วได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกโดยไม่ผ่านไปยังภูมิอื่น ๆ ส่วนมากระลึกชาติได้ เพราะจิตใต้สำนึกกับจิตสำนึกต่อเนื่องกันโดยใกล้ชิดกับชาติที่แล้ว)

ไปสู่เทวะโลก

เมื่อเป็นมนุษย์ได้มีความประพฤติดี รักษาศีล ไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์และสัตว์ มีความปาะพฤติดี เช่นนี้แล้ว ก็ยังไม่พอใจ เขายังพอใจในการสร้างประโยชน์สาธารณะให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ มนุษย์ใจบุญประเภทนี้เมื่อกายแตกละจากโลกนี้ไป จะไปสู่เทวะโลก เกิดเป็นทวยเทพพวกหนึ่งที่ยังบริโภคกาม เมื่อหมดบุญในสวรรค์ชั้นเทวะโลกแล้ว จะต้องกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เพื่อรับความทุกข์ต่อไปใหม่

(อริยะบุคคลชั้นพระอรหันต์ ย่อมเห็นทวยเทพได้โดยเฉพาะตน)

ไปสู่พรหมะโลก

เมื่อเป็นมนุษย์ได้นิยมปฏิบัติสมถะสมาธิ เป็นมนุษย์จำพวกที่**กำหนดสิ่งภายนอกร่างกาย**เป็นอารมณ์ในการทำจิตเข้าสู่สมาธิ โดยอาศัยกรรมฐาน ๔๐ อย่าง ในอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปธรรม ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ และจตุธาตุววัตถานะ ๑ รวมเป็น ๔๐ อย่าง

มนุษย์ที่นิยมปฏิบัติสมถะสมาธิ เมื่อกายแตกละจากโลกนี้ไป จะไปสู่พรหมะโลก เป็นทวยเทพอีกพวกหนึ่งที่ไม่บริโภคกาม เมื่อหมดบุญในสวรรค์ชั้นพรหมโลกแล้ว จะต้องกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เพื่อรับความทุกข์ต่อไปใหม่

(พระตถาคตเจ้าทรงหยั่งรู้สิ่งเหล่านี้ได้ด้วย "ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ" คือ ญาณหยั่งรู้อาการต่าง ๆ ของ "ฌาณ")

ไปสู่อุตตระโลก

เมื่อเป็นมนุษย์ได้นิยมปฏิบัติวิปัสสนาสมาธิ เป็นมนุษย์จำพวกที่**กำหนดสิ่งภายในร่างกาย**เป็นอารมณ์ในการทำจิตเข้าสู่สมาธิ โดยอาศัย โพธิปักขิยธรรม ๗ หมวด ของพระพุทธองค์กำหนดหมวดใดหมวดหนึ่งเป็นอารมณ์ในการทำจิตเข้าสู่สมาธิ โพธิปักขิยธรรม ๗ หมวด คือ

๑. สติปัฏฐาน สี่

๒. สัมมัปปธาน สี่

๓ อิทธิบาท สี่

๔. อินทรีย์ ห้า

๕. พละ ห้า

๖. โพชฌงค์ เจ็ด

๗. มรรค แปด

มนุษย์ที่นิยมทำสมาธิด้วยวิธีวิปัสสนาสมาธิจนสามารถเข้า "นิโรธสมาบัติ" ได้ จะได้บรรลุมรรคผลเข้าครองชีวิต "อรหันต์" อริยะบุคคลชั้นอรหันต์นั้น เมื่อกายแตกละจากโลกนี้ไปจะไม่ต้องไปเกิดเป็นอะไรอีก ไม่มีชาติหน้า สิ้นทุกข์ สิ้นชาติ สิ้นภพ ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสารอีกต่อไปชั่วนิรันดร ซึ่งเรียกว่า "ดับขันธ์เข้าสู่นิพพาน" ตามแบบอย่างพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงมีอุดมคติประจำพระองค์ว่า "การเกิดเป็นทุกข์" พระพุทธองค์ยังทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เองจนพบ "นิพพาน" คือ ระงับการเกิดได้ เมื่อไม่เกิดก็จะเป็นสุข เพราะ "การเกิดเป็นทุกข์" ถ้าต้องการไม่เกิด ก็ปฏิบัติวิปัสสนาสมาธิตามแบบอย่างพระตถาคตเจ้า ดังนี้

พลโท หลวงกาจสงคราม ได้มาเกิดเป็นมนุษย์ในชาตินี้ ย่อมแสดงว่า หลวงกาจสงคราม ได้มีความประพฤติดีในชาติที่แล้ว และในขณะเป็นมนุษย์ในชาติปัจจุบันนี้. หลวงกาจสงครามได้สร้างความดีอันเป็นประโยชน์แก่สาธารณะไว้ไม่มากก็น้อย จึงหวังว่าเมื่อ พลโท หลวงกาจสงครามได้ถึงแก่อนิจกรรมไป วิญญาณคงจะไปสู่สุคติในสัมปรายภพ

ในที่สุด ขอให้อำนาจแห่งกรรมดีได้บันดาลให้วิญญาณของหลวงกาจสงคราม ไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

กุฎิเลข ๔๐ วัดเบญจมบพิตร

ตำบล ดุสิต พระนคร

วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๑๐

ไว้อาลัย

พลโท หลวงกาจสงคราม เป็นญาติใกล้ชิดผู้หนึ่งของข้าพเจ้า ได้ถึงอนิจกรรมล่วงลับไปแล้ว เมื่อ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ ตามธรรมดาของสังขาร ย่อมแตกดับในกาละหนึ่งเป็นเที่ยงแท้แน่นอน แต่ความอาลัยของวงศาคณาญาติ ย่อมมีอยู่ ตัดขาดได้โดยยาก

คุณหลวงกาจ ฯ เมื่อดำรงชีวิตอยู่ตั้งแต่เยาว์วัยมา เป็นผู้มีความอุตสาหะ วิริยะ เข้มแข็ง อดทน ชอบริเริ่ม ทำสิ่งใดตั้งใจทำจริง เพื่อความสำเร็จตามความมุ่งหมายเป็นที่ตั้ง มีสติพิจารณาได้โดยเร็วพลัน อารีต่อวงศ์ญาติตามกาละ เป็นผู้สร้างสรรแต่ความดี ควรยกย่องในวงศ์สกุลผู้หนึ่ง มีอุปการะเมตตาจิต บุตร – ธิดา ให้มีความงามความดีทุกคน

คุณหลวงกาจ ฯ ได้สร้างพระพุทธรูปกิ่งโพธิ์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ กับ พระธาตุพระอรหันต์ไว้ภายใน เป็นที่สักการะบูชาเสมอมา ทั้งได้เพ่งกระทำจิตให้แน่วแน่ทางสมถะและวิปัสนากรรมฐาน ตามโอกาสอันควร จึงขอผลทางธรรมที่คุณหลวงกาจ ฯ ได้กระทำมาแล้วด้วยดีนั้น จงเป็นบุญราศี ดลบันดาลให้ประสพแต่ความสุขารมณ์ในสัมปรายภพเทอญ. ฯ

หลวงสิทธิ์ประศาสน์

๒๘ มีนาคม ๒๕๑๐

คำไว้อาลัย

ของ

คุณหญิงฟองสมุทร กาจสงคราม

ในการจากไปของ พลโท กาจ กาจสงคราม โดยไม่มีวันกลับมาครั้งนี้ นับว่าเป็นการสูญเสียผู้ที่มีพระคุณยิ่งของครอบครัว ทิ้งความเศร้าสลดอาลัยรักไว้เบื้องหลังอย่างใหญ่หลวง

อันคุณงามความดีของท่านนี้ มีเป็นพิเศษนับเอนกประการ ยากที่จะหาผู้ใดเทียบเท่าได้ ท่านเป็นผู้ที่มีอุดมคติสูง มีความเข้มแข็ง ทรหดอดทนต่อความยากลำบากทุกด้าน ดวงจิตของท่านมีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น มีความขยันหมั่นเพียรเป็นที่ตั้ง ทั้งมีเมตตาธรรมอันสูงส่ง ไม่เคยเอารัดเอาเปรียบผู้หนึ่งผู้ใดตลอดทั้งญาติมิตร ผู้ใหญ่และผู้น้อย

ท่านเป็นผู้ที่เลื่อมใสผักใฝ่ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง ปฏิบัติศาสนกิจเป็นประจำทุกวัน ทั้งยังถืออุโบสถศีลแปดทุกวันพระมิได้ขาด มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุด ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ เป็นผู้รักการศึกษา ดังเห็นได้ว่าท่านได้ให้การศึกษาแก่ลูก ๆ ทุก ๆ คนเป็นอย่างดีที่สุด เป็นคนรอบคอบรอบรู้ และได้อบรมลูกเต้าสอดส่องดูแลให้มีระเบียบวินัย แม้กระทั่งยามกินและนอนก็ต้องตามเวลาที่ท่านกำหนดให้ สั่งสอนให้ลูกประพฤติดีประพฤติชอบ ให้ละเว้นสิ่งที่ควรละเว้นโดยเคร่งครัด ให้ไปในที่ที่ควรไป นำลูก ๆ ไปวัดทุกวันอาทิตย์ ให้สวดมนต์ไหว้พระทุกวัน โดยท่านเป็นผู้กำกับดูแลเองเสมอ สอนให้ลูก ๆ ขยันหมั่นเพียร ให้เป็นคนมัธยัสถ์ ไม่สุรุ่ยสุร่าย ไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ให้เอาเปรียบท่านผู้หนึ่งผู้ใด

คุณงามความดีของท่านที่มีต่อครอบครัวนี้เป็นเอนกประการ สุดที่จะนำมาพรรณนาในที่นี้โดยละเอียดได้

ส่วนชีวิตราชการนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวเพียงย่นย่อว่า เกือบตลอดชีวิตของท่านนั้น ท่านได้ต่อสู้ผ่าพื้นอุปสรรคต่าง ๆ เพื่องานของประเทศชาติโดยเอาชีวิตและเลือดเนื้อเป็นเดิมพัน จึงน่าจะจัดได้ว่าท่านเป็นผู้หนึ่งที่ได้ปฏิบัติโดยสมบูรณ์แล้วในด้านความรักชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์

ท้ายที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่าน ผู้เป็นที่เคารพรักอย่างสุดซึ้งของข้าพเจ้า จงไปสู่สรวงสวรรค์ในสัมปรายภพด้วยเถิด

ข้าพเจ้าขอจบคำไว้อาลัยนี้ด้วย "อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" ตามอุดมคติของพระพุทธเจ้าเทอญ.

ฟองสมุทร กาจสงคราม

๘ มีนาคม ๒๕๑๐

แด่คุณพี่ที่จากไกล

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐ เวลา ๑๑.๐๐ น. ดิฉันได้สูญเสียคุณพี่ที่เคารพรักยิ่ง (พลโท หลวงกาจสงคราม) เรามีพี่น้องร่วมสายโลหิตเดียวกันมา ๓ คนเท่านั้น น้องสาวคนเล็ก คือ สมยา พานิชการ (เก่งระดมยิง) ก็สิ้นไปนานแล้ว มาเสียคุณพี่ไปอีกคนหนึ่ง จึงนับว่าเป็นการสูญเสียครั้งใหญ่ยิ่ง นำความเศร้าสลดใจมาสู่น้องและบุตรหลานทั้งครอบครัวทุกคน คุณพี่เป็นโรคเบาหวานทรมานมาหลายปีแล้ว ก่อนที่จะถึงอนิจกรรมครั้งนี้เนื่องจากโรคอื่นเข้าแทรกแซงด้วย

คุณพี่เป็นคนที่มีจิตใจเข้มแข็ง มานะ อดทนทุกอย่าง เป็นคนมีสัจจะพูดจาตรงไปตรงมา ไม่อ้อมค้อม จิตใจโอบอ้อมอารีต่อทุก ๆ คน ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ใครขอร้องให้ช่วยเหลือเรื่องใด ๆ ถ้าไม่เป็นการผิดแล้วต้องช่วยทันที คุณพี่เป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดาอย่างสุดซึ้ง ถึงแม้คุณแม่จะเสียไปนานแล้วตั้งหลายสิบปี ก็ยังชมเชยกล่าวถึงคุณงามความดีอยู่เรื่อยมา เพื่อนฝูงที่เป็นคนที่ดีถึงจะไปตกทุกข์ได้ยากอยู่ ณ ที่ใดไกลแสนไกลก็อุตส่าห์ส่งเสีย ตามไปเยี่ยมอุปการะให้ความสุข ข้อนี้นับว่าเป็นคุณธรรมอันประเสริฐ

ดิฉันกับน้องอยู่ในความอุปการะของคุณพี่มาตั้งแต่เยาว์วัย เพราะคุณแม่ได้ถึงแก่กรรมไป คุณพี่ปกครองดูแลเอาใจใส่สั่งสอนอบรมแทนบิดามารดา ส่งเข้าศึกษาเล่าเรียนจนได้ออกไปเป็นครูทั้งสองคน บุญคุณข้อนี้จะลืมเสียมิได้เลย คุณพี่ได้ทำคุณไว้กับน้องทั้งสองอย่างเหลือล้น พอถึงเวลาสมควรก็ได้ตบแต่งน้องทั้งสองไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีนิยมทุกอย่าง ต่อจากนั้นก็ยังคอยสอดส่องดูแลความทุกข์สุขอยู่เสมอ นับว่าคุณพี่ได้มีอุปการะอย่างครบถ้วนแก่น้องทุกประการ นับแต่นี้ไปจะไม่ได้เห็นหน้าคุณพี่ผู้มีพระคุณอีกแล้ว ขอให้วิญญาณของคุณพี่จงได้รับความสุขสมบูรณ์ในสัมปรายภพนั้นเถิด ทุกอย่างหนีกฎธรรมดาไปไม่พ้น ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ย่อมเป็นของเราทุกคน

โดยความเคารพรักอาลัยยิ่ง

จาก น้องวิเชียร เทศสอาด

คุณพ่อ คนพิเศษของลูก

คุณพ่อเป็นบุคคลชั้นพิเศษผู้หนึ่ง ทั้งนี้ข้าพเจ้ามิได้หมายถึงยศถาบรรดาศักดิ์ หากหมายถึงคุณลักษณะ อุปนิสัย ความสามารถ และชะตากรรม ซึ่งนำท่านให้ได้ผ่านบทบาทต่าง ๆ ของชีวิตอย่างโชกโชน รวมทั้งความยากดีมีจน ความมีเกียรติมีอำนาจ และความอาภัพอับวาสนา คุณพ่อเป็นทั้งทหาร นักการเมือง ศิลปิน และนักศาสนา ท่านเป็นทั้งนักคิด นักเขียน และนักพูด ท่านเป็นทั้งนักศึกษาและนักต่อสู้ตัวฉกรรจ์ ซึ่งบุคคลิกลักษณะเหล่านี้ น้อยครั้งนักที่จะรวมอยู่ในบุคคลคนเดียว ข้าพเจ้าจึงกล้าพูดว่า คุณพ่อเป็นคนพิเศษผู้หนึ่ง ซึ่งจะหาได้โดยยาก

บรรพบุรุษของคุณพ่อ ในเบื้องแรกจัดว่าเป็นผู้ที่พอมีอันจะกิน แต่กรรมบันดาล เมื่อคุณพ่อมีอายุเพียง ๒ – ๓ ขวบ ฐานะของครอบครัวกลับเสื่อมโทรมลงเพราะด้วยการรังควาญของพวกโจร ในปฐมวัย คุณพ่อจึงต้องต่อสู้กับความยากจน โดยต้องช่วยบิดามารดาประกอบการทำมาค้าขายอันช่วยให้ประทังชีวิตไปได้เพียงวันหนึ่ง ๆ

การเรียนของคุณพ่อในวัยศึกษา ไม่เป็นไปอย่างสมบูรณ์ดังที่ท่านต้องการ เพราะอาศัยแต่เวลาที่เจียดให้ได้หลังจากเลิกงาน แต่พอคุณพ่อได้รับสมัครเข้าในโรงเรียนนายสิบ ท่านก็ใช้โอกาสนี้ส่งเสริมตนในความเป็นนักเรียนโดยเต็มที่ เป็นเหตุให้ท่านก้าวหน้าในวิชาทหาร จนได้รับคัดเลือกไปอบรมในโรงเรียนนายร้อยชั้นประถมและมัธยม สำเร็จเป็นนายทหารประจำการในที่สุด

ความเป็นทหารของคุณพ่อนั้น ไม่ทราบว่าสืบเนื่องมาจากไหน นอกจากจะพูดได้เพียงว่าบรรพบุรุษของท่านเป็นนักปกครอง เพราะในสมัยที่มีทรัพย์สินและเคหะสถานเป็นปึกแผ่นนั้น มีข้าทาสหญิงชายอยู่ใต้ความดูแลนับเป็นเรือนร้อย อย่างไรก็ดี ทุกคนที่รู้จักท่าน คงจะยอมรับว่าท่านเป็นทหาร ตั้งแต่รูปร่างลักษณะ กิริยาวาจา ความคิดอ่านและจิตใจ ท่านมีความขึงขังเป็นสง่า ร่างอันตั้งตรง อกอันผึ่งผายของท่าน ไม่ยอมทรุดโทรมหรืองอห่อแม้ในยามเจ็บยามแก่ ท่าเดินอันเต็มไปด้วยความภาคภูมิของท่าน เป็นที่จำกันได้แต่ในระยะไกล นอกจากกิริยาท่าทางที่องอาจแล้ว ท่านมีความเฉียบขาดเป็นนิสัย ชอบพูดตรงไปตรงมา ใจคิดอย่างไรปากพูดออกไปอย่างนั้น ไม่อ้อมค้อมหรือมีมารยาเล่ห์เหลี่ยม ท่านกล้าทำสิ่งแปลก ๆ โดยไม่ต้องกังวลว่า ใครจะวิพากษ์วิจารณ์ท่านไปในสถานใด

และท่านยอมเสียสละโดยปราศจากความลังเลใจในเมื่อท่านเห็นความจำเป็น นอกจากนี้แล้ว ความทรหดอดทนของท่านก็นับว่าเป็นหนึ่งไม่มีสอง ท่านเคยประสพอุบัติเหตุด้วยเครื่องบินเคยถูกไฟครอกและเคยเจ็บหนักมาหลายครั้ง แต่คงจะเป็นด้วยจิตอันแข็งแกร่ง ท่านจึงครองชีวิตมาได้กว่า ๖ รอบ แม้กระทั่งวาระสุดท้าย เมื่อเบาหวานกำเริบและความดันโลหิตสูง ท่านมีอาการเชื่อมซึม ไม่ติดต่อกับโลกภายนอก นอนหลับทั้งกลางวันและกลางคืนราวกับคนเข้าขั้นโคม่า แต่ก็ไม่ยอมหมดสติเสียทีเดียว เพราะเมื่อพยาบาลมาปลุกให้ดื่มน้ำและรับประทานยา ก็อุตส่าห์จิบและกลืนได้จนถึงวันที่ท่านจะสิ้นลมปราณ

ด้วยเหตุที่จิตของคุณพ่อเป็นจิตที่มีพลังสูง ท่านจึงเป็นคนที่ขึ้นชื่อว่า ทำอะไรทำจริง ท่านเดินได้เป็นชั่วโมง ๆ พูดได้เป็นชั่วโมง ๆ ชอบวางระเบียบวินัยให้ตนเองโดยเคร่งครัด ตื่นเป็นเวลานอนเป็นเวลา รับประทานเป็นเวลา แม้จะทำสิ่งอื่นใดก็ต้องมีตาตาราง และท่านไม่เคยอยู่ว่างเปล่า ชอบคิดชอบเขียน ชอบท่องเที่ยวสังเกตการณ์ ชอบหาทางแก้ไขสิ่งที่บกพร่อง ท่านจึงกลายเป็นนักก่อการและนักปฏิวัติ อันที่จริงนั้น ทัศนะของท่านในบางสิ่งอาจจะมีส่วนผิดพลาดและไม่รอบคอบ แต่เรายังต้องยอมยกให้ว่า ท่านทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยเจตนาที่ดี คือด้วยความต้องการที่จะเห็นความก้าวหน้าของสังคม

จิตที่ว่องไวและประกอบด้วยพลังของคุณพ่อ มิใช่จะมีแต่ความบึกบึนและความห้าวหาญของทหาร แต่ยังมีส่วนละเอียดอ่อนของศิลปิน ทั้งมีความโน้มน้าวไปในพระศาสนา คุณพ่อชอบดนตรีไม่น้อย ข้าพเจ้าจำได้อย่างดีว่า เมื่อพวกเราเล็ก ๆ เคยถูกจับให้เล่นดนตรี เรามีทั้งซอด้วง ซออู้ ไวโอลิน ฉิ่ง และขิม ทุก ๆ คืนหลังจากที่ทำการบ้านกันเสร็จแล้ว เราต้องเข้าวงซ้อมดุริยางค์กันก่อนที่จะไหว้พระและเข้านอน ส่วนคุณพ่อก็นั่งฟังเราด้วยสีหน้าอันเบิกบานและเป็นสุข บางทีท่านก็ร่วมกับเราด้วยขลุ่ยซึ่งท่านสามารถเป่าได้อย่างไพเราะ สำหรับศรัทธาในพระศาสนาเล่า ท่านก็ฝักใฝ่กับการวัดและการสนทนาธรรมกับพระสงฆ์ ทั้งได้ขวนขวายหาความรู้ อ่านหนังสือเรื่องพระพุทธศาสนาเป็นจำนวน "หลายร้อยเล่ม" (จากปาฐกถาของท่าน เรื่อง ข้อปรารถนาของประเทศชาติ พ.ศ. ๒๔๙๒) เมื่อท่านต้องออกไปอยู่ฮ่องกงด้วยเรื่องของการเมือง ก็ใช้เวลาสวดมนต์ภาวนา เป็นส่วนหนึ่งของกิจวัตรประจำวัน วันละ ๑ ชั่วโมงทุกวันไป

ความเป็นนักศึกษาของคุณพ่อ เพาะตัวมาตั้งแต่ท่านเป็นเด็ก และเป็นคุณสมบัติติดตัวท่านไปจนแก่ ถึงแม้ว่าการศึกษาของท่านในปฐมวัยจะอยู่ในเกณฑ์จำกัด แต่ท่านก็ยังอาจได้ชื่อว่าเป็นนักอ่านชนิดหาตัวจับยาก ในชีวะประวัติของท่าน บันทึกไว้ว่า ในสมัยที่ท่านเป็นเด็กนั้น เมื่อใดว่างจากการงาน แม้เป็นเวลาเพียงหนึ่งหรือครึ่งชั่วโมง ท่านต้องหยิบหนังสืออ่านโดยทันที และถึงแม้ว่าท่านจะอยู่ในฐานะอัตคัตไม่อาจซื้อหนังสือได้มากนัก ท่านก็ไม่ "รังเกียจ" ที่จะแอบไปทำความรู้จักกับผู้มีหนังสือ แล้วก็ขอยืมเขามาอ่าน กวีนิพนธ์ต่าง ๆ เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย เรื่องนกกระจาบ พระยาฉัตรทันต์ เทศน์มหาชาดก สังข์ทอง รามเกียรติ์ อิเหนา ขุนช้างขุนแผน และพระอภัยมณี ล้วนได้ผ่านสายตาของท่านทั้งสิ้น ส่วนหนังสือเรียนบางเล่ม เช่น ธรรมจริยา เล่ม ๔ กับเล่ม ๖ ตำราภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์จัดเป็นของรักของท่าน ซึ่งท่านอ่านทบทวน "เป็นสิบ ๆ จบ" จนจำได้เป็นตอน ๆ อย่างขึ้นใจ ในเมื่อท่านอยู่ในวัยกลางคน รับราชการเป็นนายทหารแล้ว ก็ยังไม่วายที่จะขวนขวายหาความรู้ ท่านได้ผ่านโรงเรียนเสนาธิการ อันเป็นโรงเรียนชั้นสุดยอดของทหารในสมัยนั้น และเมื่อประจำอยู่ที่กรมอากาศยาน ก็ปลุกปล้ำกับการเรียนการใช้เครื่องบิน จนสอบไล่ได้การบินชั้นมัธยม นอกจากนี้แล้ว ท่านยังขมักเขม้นเรียนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส จนมีความรู้ในภาษาอังกฤษอ่านออกและพูดได้พอสมควร แม้เมื่อท่านอยู่ในวัยชรา พักราชการแล้ว ก็ได้ใช้เวลาว่างส่วนหนึ่งในการเรียนภาษาอังกฤษเพิ่มเติมในบันทึกแห่งหนึ่งจดไว้ว่า ท่องจำคำศัพท์ได้ถึง ๔,๐๐๐ คำ

ความเป็นนักศึกษาของคุณพ่อนี้ ท่านฝึกไว้มิใช่แต่เฉพาะตัวท่าน แต่ท่านมีความตั้งใจอย่างยิ่งที่จะเผยแพร่การศึกษาและแจกวิทยาทานโดยทั่วไป เมื่อท่านยังเป็นนายทหารหนุ่ม ต้องกระเบียดกระเสียนระมัดระวังในการใช้จ่าย ก็อุตส่าห์ส่งน้องสาวซึ่งอยู่ใต้ความอุปถัมภ์ไปเข้าโรงเรียนประจำในกรุงเทพ ฯ จนจบชั้นมัธยมบริบูรณ์และออกทำการสอนเป็นครูได้ทั้งสองคน แม้แต่คุณแม่ก็ยังถูกเกณฑ์ให้ไปโรงเรียนเมื่อแต่งงานกันใหม่ ๆ ซึ่งคุณแม่จะเกไม่ได้เป็นอันขาด เพราะคุณพ่อทำตัวเป็นผู้ปกครอง ติดต่อกับครูโดยใกล้ชิด สำหรับลูก ๆ ท่านก็ได้ให้การศึกษาเป็นอย่างดีที่สุด ทั้งแสดงความเอาใจใส่สอดส่องอยู่เสมอ และเมื่อมีเวลาก็พยายามทำการสอนด้วยตนเองไม่มากก็น้อย มาใน

สมัยหลัง ๆ เมื่อปัจจัยและโอกาสอำนวย ท่านก็ได้ประกอบกุศลในด้านวิทยาทานเป็นอันมาก หนังสือประทีปแห่งชมพูทวีป ของท่านโรจนากร ซึ่งลงพิมพ์เป็นพลีในงานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อนี้ ท่านได้พิมพ์แจกแล้วถึง ๒ ครั้ง ซึ่งท่านเองยังปรารภว่า ไม่เคยทำบุญในทางอื่นมากถึงเช่นนั้น ส่วนหนังสือที่ท่านเขียนไว้ถึง ๑๐ กว่าเล่ม ก็ได้พิมพ์แจกไปเป็นจำนวนหลายหมื่นฉบับ

ความเป็นนักพูดและนักเขียนของคุณพ่อ จะเห็นได้จากปาฐกถาและหนังสือที่ท่านได้เรียบเรียงไว้มากมาย เช่น ข้อสังเกตบางประการในคราวเดินทางไปราชการรอบโลก (พ.ศ. ๒๔๗๙) ข้อวิจารณ์จีนเข้าประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๙๑) เรื่องวันชาติ (พ.ศ. ๒๔๙๒) และข้อสังเกตบางประการในวิธีการกล่อมจิตใจให้ก้าวหน้าและอภินิหารแห่งจิตใจ (พ.ศ. ๒๔๙๒) เป็นต้น ความพูดเก่งของคุณพ่อนั้น ผู้ที่เคยฟังท่านพูดแล้วคงจะเห็นฤทธิ์ แม้ท่านเองก็ยอมรับอย่างหน้าชื่นตาบานว่าท่านมีอุปนิสัย "ชอบพูดมาก" และชอบบรรยายอย่างยืดยาว ยิ่งถ้าจะมีข้อถกเถียงกันแล้วน้อยคนนักที่จะสามารถปรับคารมกับท่านหรือเอาชนะท่านได้

บทประพันธ์ที่ดีที่สุดของท่าน คือ ชีวะประวัติ ซึ่งท่านเขียนแจกลูก ๆ หลังจากที่ถูกปลดจากราชการแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ – ๒๔๙๕ บทประพันธ์นี้ยาวเกือบ ๔๐๐ หน้า ซึ่งเราอาจจะนำออกพิมพ์เพื่อประโยชน์แก่มหาชนสักวันหนึ่ง

ชะตากรรมของคุณพ่อ ก็จัดว่าเป็นชะตากรรมที่พิเศษ เพราะประกอบด้วยความไม่ราบรื่นลุ่ม ๆ ดอน ๆ และความยากลำบากอย่างยิ่งยวด ในระยะแรกของชีวิต ท่านต้องต่อสู้กับความยากจนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในระยะหลัง ๆ ท่านต้องสู้รบในด้านการเมือง ซึ่งก็ทำให้ท่านได้รับความรำเค็ญอย่างแสนสาหัส ถูกฟ้องร้องและกล่าวหาก็หลายครั้ง ถูกควบคุมอยู่ใต้สันติบาลก็หลายหน รวมทั้งการถูกส่งไปนอนในลหุโทษและการต้องออกไปอยู่ในต่างถิ่น ที่พูดกันว่า "ชีวิตคือการต่อสู้" นั้น คงจะไม่มีใครเข้าใจได้ดีไปกว่าคุณพ่อ ในเวลาเดียวกัน ท่านไม่เคยที่จะย่นย่อต่อสิ่งใด ยิ่งถ้าท่านคิดว่าท่านเป็นฝ่ายไม่ผิดแล้ว ท่านสู้เต็มที่ เช่นเมื่อถูกจับเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ แล้วถูกส่งออกไปฮ่องกงโดยทันด่วนนั้น ท่านปักใจอย่างแน่วแน่ว่า จะต้องกลับเข้ามาสู้คดีในศาล ซึ่งมิใยผู้มีอำนาจ

ทั้งหลายในขณะนั้นจะห้ามปราม และมิใยท่านจะทราบดีว่า ในทันทีที่ท่านย่างเท้าเข้ามาในแดนไทย ท่านจะต้องถูกจับกุม แต่ก็ปรากฏว่าท่านกลับกรุงเทพ ฯ จนได้ แม้ในกรณีต้องหาอื่น ๆ ท่านก็สู้จนยิบตา และไม่เคยมีผู้ใดพิสูจน์ได้ว่า ท่านมีความผิดในสถานใด

ความพิเศษพิสดารของคุณพ่อ เป็นเหตุให้คนทั้งหลายวิพากษ์วิจารณ์ท่านไปต่าง ๆ นานา บางคนสรรเสริญท่านว่าเป็นคนดี แต่บางคนก็อาจเห็นว่าท่านเป็นคนเลว สำหรับข้าพเจ้าเองนั้น เมื่อชีวิตของคุณพ่อสิ้นสุดลง และในเมื่อข้าพเจ้าได้มีโอกาสอ่านบันทึกและชีวะประวัติของท่าน ก็เลิกที่จะพูดว่าท่านดีหรือไม่ดี เก่งหรือไม่เก่ง ทำถูกหรือทำผิด ในเวลาเดียวกันอดที่จะรู้สึกว่าจิตอันประกอบด้วยพลังดวงนี้ มิได้เกิดเปล่าตายเปล่า แต่ได้สะสมบทเรียนในชีวิตไว้เป็นอันมาก ความเป็นนักเรียนและเป็นนักคิดของท่าน พาให้ท่านเผ่งพิศชะตากรรมอันขึ้น ๆ ลง ๆ และกลั้วไปด้วยทุกข์ปนสุขอย่างแปลกประหลาดของท่าน ครั้นแล้วท่านก็ได้เห็นอย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจจ์ข้อที่หนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ ชีวิตนี้ไม่เที่ยง และชีวิตมิได้อยู่ใต้บังคับของเรา ความทุกข์ที่ท่านได้ผ่านนั้น ในบางโอกาสเป็นทุกข์ชนิดแสนสาหัส ซึ่งท่านได้พรรณนาไว้อย่างละเอียด โดยเฉพาะเมื่อเปลี่ยนสภาพจากรองผู้บัญชาการทหารบกผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ต้องหาทางการเมืองและถูกส่งออกไปนอกประเทศโดยฉับพลัน หมดเกียรติ หมดวาสนา หมดบริวารและทรัพย์สิน หลังจากนั้นเมื่อท่านกลับเข้ามากรุงเทพ ฯ แล้ว และได้รับการปลดปล่อย ยังต้องปลีกตนอยู่เยี่ยงเสือที่ถูกถอดเขี้ยวถอดเล็บ ไม่มีเพื่อนกิน เพื่อนคุย หรือเพื่อนคิด ท่านเคยรำพึงรำพันถึงความว้าเหว่ใจและความสลดใจในความกลับกลอกของมนุษย์กับความไม่เที่ยงและความเป็นอนัตตาของชีวิต ใช่แต่เท่านั้น เราพบว่าแม้ความสุขในด้านครอบครัวก็ลดถอย บ้านของท่านทั้ง ๓ – ๔ บ้าน ไม่มีที่ใดเป็นที่ชื่นใจ บุตรและภรรยาของท่านก็ล้วนก่อให้เกิดความรำคาญและความขุ่นมัว ทั้งนี้มิใช่ว่าจะเป็นความบกพร่องของผู้ใด หากเป็นด้วยความคิดและอารมณ์ไม่ตรงกัน และก็คงจะเป็นธรรมดาที่ว่า คนพิเศษเช่นคุณพ่อจะหาผู้ถูกใจได้ยาก อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าภายในระยะเวลา ๑๐ กว่าปีหลังของชีวิต ท่านอยู่ด้วยความหดหู่และเบื่อหน่าย ท่านพอแล้ว ระอาแล้วด้วยเรื่องของโลก ยิ่งเมื่อสุขภาพเสื่อมลงมีอาการเจ็บที่หัวใจและชาที่แขน ท่านก็ทราบว่า ชีวิตของท่านจักต้องถึงซึ่งความแตกดับในเวลาอันไม่นานเกินไป

นัก ซึ่งคงจะยิ่งเป็นเหตุให้ท่านรู้สึกสังเวชในสภาวะของตน ก็แหละการเห็นทุกข์และความเบื่อหน่ายในทุกข์นี้ เป็นเบื้องต้นแห่งความอยากไปให้พ้นทุกข์และแสวงหาสุข คุณพ่อจึงได้ชื่นชมในหนังสือ "ประทีปแห่งชมพูทวีป" ของ โรจนากร เป็นหนักหนา เพราะหนังสือนี้ทำให้ท่านเกิดศรัทธาในพระพุทธองค์อย่างแท้จริง ว่าเป็นผู้ที่ได้ค้นพบทางแห่งความพ้นทุกข์ เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลกทั้งมวล

ในบั้นปลายแห่งชีวิตของคุณพ่อ ข้าพเจ้าทราบดีว่า ท่านบำเพ็ญตนเป็นพุทธศาสนิก ไม่แต่ในด้านปริยัติ คือการอ่านหนังสือธรรมะเท่านั้น แต่ได้ถือศีล รักษาอุโบสถ และสวดมนต์ภาวนาเป็นการปฏิบัติด้วยส่วนหนึ่ง ก่อนที่ท่านจะสิ้นเพียง ๒ วัน ข้าพเจ้าได้ขอให้พยาบาลเปิดเทปพระสวดให้ท่านฟัง ได้ความว่าท่านฟังถึง ๒ จบ และเมื่อพยาบาลถามว่า ชอบหรือไม่ ก็บอกว่าชอบ เป็นเหตุให้ข้าพเจ้ากล้าคิดว่า ศรัทธาและความชื่นชมในพระรัตนตรัย คงจะเป็นเครื่องอุ่นใจของท่านในวาระสุดท้ายนี้

เมื่อวันก่อนที่คุณพ่อจะสิ้นชีวิต ท่านเจ้าคุณราชรัตนเมธีจากวัดมหาธาตุ และท่านเจ้าคุณราชปัญญาสุธีจากวัดประยูรวงศ์ ได้กรุณาไปเยี่ยมท่านที่โรงพยาบาล และประพรมน้ำมนต์ ส่วนข้าพเจ้าเองได้จุดธูปอธิษฐานขอพระอรหันต์เจ้าและพระสังฆเจ้าที่ล่วงลับไปแล้ว ช่วยนำจิตของคุณพ่อไปในทางดี

ครั้นแล้วคุณพ่อก็จากเราไปด้วยความสงบ สังเกตดูใบหน้าของท่านปราศจากความทุรนทุรายเศร้าหมอง แต่กลับปรากฏอาการผ่องใสและรอยยิ้มน้อย ๆ ข้าพเจ้าจึงแน่ใจว่าท่านไปสู่สุขดีแล้ว นักศึกษาตัวยงผู้ได้ขวนขวายหาปัญญาทางโลก ได้รับบทเรียนอย่างดียิ่งแล้วจากชีวิตนี้ ท่านได้เห็นทุกข์และได้เกิดเบื่อหน่ายในทุกข์ ถึงแม้ว่าท่านจะยังมิได้พบสุข และยังมิได้เจริญรอยตามพระพุทธองค์จนทะลุมรรคทั้งแปด แต่ข้าพเจ้าก็ยังเชื่อมั่นว่า การเห็นทุกข์และเบื่อหน่ายในทุกข์ของท่าน จักเป็นปัจจัยให้ท่านมุ่งไปสู่มรรคผลและนิพพานในเบื้องหน้า เมื่อภพนี้ดับลง และภพใหม่เกิดขึ้น ท่านคงจะได้ใช้วิริยะอุตสาหะที่ท่านได้สร้างสมไว้เป็นนิสัย แสวงหาความเจริญในธรรม จนกระทั่งถึงพร้อมด้วยภาวนามยปัญญาในที่สุด

สำหรับลูก ๆ ของคุณพ่อ ตราบใดที่เรายังชีวิตอยู่ เราคงจะระลึกถึงความขยันหมั่นเพียรของคุณพ่ออยู่เสมอ และคุณลักษณะของท่านนี้ ย่อมจะเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้เราพยายามประกอบประโยชน์ตนประโยชน์ท่านด้วยอิทธิบาทสี่ ดังที่ท่านได้เป็นตัวอย่างแก่เรามาอย่างดีเลิศ อนึ่ง เราจักจดจำคำปรารภของท่านที่พูดไว้หลายครั้งหลายหนว่า "โลกที่เราอยู่มันยังไม่มีอะไรเป็นของเที่ยงแท้สักอย่างเดียว นอกจากสายทางทางเดียวที่เป็นทางเดินแห่งศาสนาของพระโคตมะโคดมเท่านั้น" (จากชีวะประวัติ พ.ศ. ๒๔๙๔ - ๒๔๙๕)

และด้วยเหตุที่เราเชื่อว่า จิตเป็นพลัง ตายแล้วไม่ศูนย์ อดีตมี อนาคตก็มี เราจึงขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงช่วยดลบันดาลให้คุณพ่อคนพิเศษของเราในชาตินี้ เกิดเป็นศิษย์ชั้นพิเศษของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐในชาติหน้าและขอให้ท่านประสพแต่สิ่งดีงามยิ่ง ๆ ขึ้นไปจงทุกประการ เทอญ.

ลูก สายหยุด

บ้านบุณยวาส

เมษายน ๒๕๑๐

ลูกอาลัยพ่อพ้น　　รำพัน
สิ้นพ่อสุดจาบัลย์　　บ่มไหม้
พ่อลิขิตประสิทธิสรรพ์　　ทุกสิ่ง
ลูกจะแทนคุณให้　　เท่าได้ ไป่มี
กรรมดีของพ่อครั้ง　　ยังชนม์
คงส่งสุขเสวยผล　　ภพหน้า
พ่อจากบั่นจิตจน　　เจียนขาด
คิดพ่อเสวยสวรรค์ฟ้า　　สร่างเศร้า เพลาหมอง

ลูก วิภา

ห่วงชีวิต

สอนอะไร, อะไร ก็แล้ว

อบรมอะไร, อะไร ก็แล้ว

คุณพ่อยังกรุณาสอนว่า

◎ ถ้าเห็นแก่ชาติ ก็อย่าเห็นแก่ตัว

◎ การเมืองเป็นเรื่องไม่แน่นอน

บิดากับบุตรอาจประหารกันได้

จงระวัง /

กระผมได้คิด และ จะคิดไปตลอดกาล

ขอรับกระผม

ลูก การุณ

๒๗ ก.พ. ๑๐,

ธนบุรี

พี่หยุทรักและเคารพยิ่ง

..

.... พงศ์ไม่เคยมีทุกข์อื่นใดที่ใหญ่หลวงเท่าครั้งนี้..........................

..

น้อง พงศ์จันทร์

นครลอนดอน

□ □ □ □

อย่างไม่คาดฝัน พงศ์จันทร์เป็นคนแรกในครอบครัวที่สูญเสีย กระสิน มันประเสริฐ คู่ชีวิตไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ เธอจึงจำเป็นต้องห่างไปอยู่ประเทศอังกฤษ เพื่อให้การอบรมและความอบอุ่นแก่บุตร – ธิดา สี่คน ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ที่นั่น

แม้กระนั้น เมื่อได้ข่าวการจากไปของคุณพ่อ พงศ์ก็จดหมายถึงพี่คนโตทันที ดังมีส่วนปรากฏข้างต้น

เพราะเหตุการณ์ ระยะทาง และเวลาบังคับอยู่ จึงทำให้คำอาลัยรักบิดาเพียงประโยคสั้น ๆ ของเธอมีความหมายลึกซึ้งและเพียงพออย่างยิ่ง

กร.

๑๒ เม.ย. ๑๐

ธนบุรี

คำไว้อาลัย

คุณพ่อทราบดีว่า ท่านเป็นโรคเบาหวานมากว่าสิบปีแล้ว ดังนั้นตลอดเวลามาท่านปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามคำแนะนำของแพทย์ ระวังเรื่องอาหารเป็นพิเศษ และออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอด้วยการเดินในตอนเช้า ๆ ดังนั้นจึงมักจะมีหลายท่านเคยเห็นท่านเสมอในตอนเช้าเดินอยู่ตามถนน ลูก ๆ ต้องช่วยอ้อนวอนไม่ให้เดิน แต่ท่านรักการเดินในเวลาเช้าอย่าฝังจิตฝังใจเสียแล้ว บางครั้งต้องนำรถไปดักรับท่านกลางทางก็เคยมี และในคราวหนึ่งท่านก็ได้รับอันตรายจากรถยนต์ (ส่วนบุคคล) ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นผู้ใดขับมาชน ซึ่งท่านไม่มีโอกาสที่จะรู้สึกตัวได้เลย สมองของท่านถูกกระทบกระเทือนอย่างหนัก ลูกได้นำท่านส่งพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลประสาท พญาไท และอีกหลายครั้งหลายหนที่โรงพยาบาลตำรวจ ซึ่งแต่ละครั้งก็ได้รับความเอาใจใส่ดูแลเป็นอย่างดีจากบรรดานายแพทย์และพยาบาลทุก ๆ ท่าน ซึ่งจักต้องขอแสดงความขอบคุณเป็นอย่างมากที่สุดมาในที่นี้ด้วย

ตลอดเวลาที่คุณพ่อเจ็บ ๆ หาย ๆ แม้กระทั่งเจ็บครั้งสุดท้ายนี้ คุณพ่อไม่เคยบ่นถึงความเจ็บไข้ได้ป่วยเลย เพราะท่านเป็นผู้ที่มีความอดทนอย่างที่สุด อีกทั้งเชื่อมั่นอย่างแน่วแน่ในความสามารถของนายแพทย์ ถ้านายแพทย์ขอร้องให้ทำอย่างใดแล้ว ท่านจะต้องปฏิบัติตามอย่างเข้มงวดทีเดียว ครั้งสุดท้ายเพียงสองวันก่อนที่คุณพ่อจะเจ็บหนัก ลูกยังได้เห็นคุณพ่อยิ้มแย้มแจ่มใส และแสดงความรักห่วงใยลูก ซึ่งแสดงว่าคุณพ่อไม่มีอาการที่เป็นอันตราย นอกจากคอยคุมโรคเบาหวานด้วยยาตามคำสั่งแพทย์แต่อย่างเดียว ลูกก็เบาใจเป็นอันมาก และกลับบ้านด้วยความสบายใจ แต่แล้วในคืนวันเสาร์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ เวลา ๒ ทุ่ม ก็ได้ทราบว่าท่านเจ็บหนักลงอีก ลูก ๆ ได้รีบนำท่านส่งโรงพยาบาลตำรวจโดยด่วนที่สุด ท่านมีอาการหนักมาก ไม่รู้สึกตัวเลย และบวมที่ใบหน้า, แขน, ขา มือ และเท้า และพอรุ่งขึ้นท่านก็ค่อยยังชั่ว ลุกเดินไปมาได้แต่ต้องมีคนช่วยพยุง รับประทานอาหารได้ แต่พอวันอาทิตย์ นายแพทย์พบอาการของปวดบวมที่ชายปอดทั้ง ๒ ข้างเพียงเล็กน้อย แม้กระนั้นนายแพทย์ก็ได้เพิ่มความระมัดระวังเอาใจใส่ยิ่งขึ้นเป็นพิเศษ แต่เบาหวานเป็นโรคประจำตัวท่านอยู่แล้วก็คุมได้ยากมาก ดังนั้นหลังจากคืนวันศุกร์ที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ แล้วลูกไม่ได้เห็นคุณพ่อได้ลุกขึ้นจากเตียงเลย ในที่สุดคุณพ่อคนเดียวของพวกเรา คุณพ่อที่เป็นทั้งพรหมและร่มโพธิ์ของลูก ๆ ก็ได้จากพวก

เราไปด้วยอากการสงบเมื่อเวลา ๑๐.๔๕ น. ของวันจันทร์ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ รวมเวลาที่ท่านเจ็บครั้งสุดท้ายนี้เป็นเวลา ๑๐ วันพอดี

ความทุกข์อันใหญ่หลวงของลูก เพราะสูญเสียบิดาสุดที่รักในครั้งนี้ ไม่ได้หนึ่งในร้อยของความยากลำบากของคุณพ่อในครั้งกระโน้น ที่ปลุกปล้ำดูแลเลี้ยงลูกแต่ละคนมา เพื่อหวังที่จะได้เห็นลูก ๆ มีความสุข ความเจริญ และสามารถทำประโยชน์แก่ประเทศชาติได้

อาลัยพ่อ

พ่อ จากไป ไม่ได้กลับ ลับโลกหาย
พ่อ วางวาย ลูกเศร้าโศก เหมือนโลกสิ้น
พ่อ จากลูก ทุกข์สะเทือน เหมือนสุบิน
พ่อ ทิ้งลูก ทุกข์อาจินต์ เหมือนสิ้นใจ
พ่อ จากไป ไม่มีแล้ว เจ้าแก้วเอ๋ย
พ่อ ที่เคย เป็นพรหม ร่มโพธิ์ใหญ่
พ่อ รักลูก ลูกรักพ่อ คลอหทัย
พ่อ สิ้นใจ ลูกถวิล เหมือนสิ้นชนม์

จาก

ลูก

เสาวลักษณ์

จดหมายเปิดผนึกถึงคุณพ่อ

๑๑๐/๘ ซอยเจริญมิตร เอกมัย

วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐

กราบมาแทบเท้า คุณพ่อที่รักและเคารพยิ่งของลูก

จดหมายฉบับนี้คงจะแปลกกว่าจดหมายฉบับอื่นใดที่ลูกเคยเขียนถึงคุณพ่อ เพราะลูกไม่เคยเขียนจดหมายถึงคุณพ่อด้วยน้ำตานองหน้าเช่นนี้ ทั้งจะเป็นจดหมายที่ลูกทราบดีว่า จะไม่มีวันได้รับตอบเลยชั่วชีวิต

คุณพ่อขา นับแต่คุณพ่อจากลูกไปเมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ นี้ โลกทั้งโลกของลูกดูอับแสง เศร้าสร้อย และหงอยเหงา ชีวิตที่ขาดพ่อช่างเป็นชีวิตที่ว้าเหว่อะไรเช่นนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างดูขาดชีวิต เปลี่ยนแปลง และไร้ความหมาย หัวใจของลูกห่อเหี่ยว อยากจะปฏิเสธความจริงว่าคุณพ่อได้จากลูกไปแล้วโดยไม่มีวันกลับมา ลูกกับคุณพ่อเคยจากกันหลายต่อหลายครั้ง แต่เราก็ได้กลับมาพบกันทุกครั้ง และเมื่อใดที่ลูกคิดถึงคุณพ่อ ลูกก็ทราบว่าลูกจะไปหาคุณพ่อได้ที่ไหน ถึงแม้ว่าเราจะอยู่กันคนละบ้าน แต่ลูกก็ยังอุ่นใจว่ายังมีคุณพ่ออยู่ที่นั่น บัดนี้ลูกจะไปหาคุณพ่อ ณ ที่ใดเล่า

ลูกขอกราบเท้าขอบพระคุณคุณพ่อ ที่ได้ให้กำเนิดแก่ลูกมา คุณพ่อได้ให้ความรัก ความเอาใจใส่ ความเมตตาปราณี ฝึกฝนอบรมลูกให้เป็นคนดี ให้การศึกษาอย่างที่น้อยคนจะทำได้ คุณความดีของคุณพ่อมีล้นฟ้า พระคุณของคุณพ่อมีท่วมท้น จนลูกไม่อาจจะนำมาบรรยายในที่นี้ทุกอย่างทุกสิ่งได้ เพราะอาจจะต้องใช้กระดาษทั่วโลกมาเขียน และใช้เวลาชั่วชีวิตของลูกก็ยังไม่จบสิ้นได้ แต่ลูกจะมีความทรงจำที่ดีของคุณพ่อไว้เสมอชั่วฟ้าดินสลาย คุณพ่อเป็นพ่อที่ประเสริฐที่สุดในโลกที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะพึงมี และทำให้ลูกภูมิใจและหยิ่งที่ได้เกิดมาเป็นลูกคนหนึ่งของคุณพ่อ

ถ้าชาติหน้านั้นมีจริง และหากเราพ่อลูกยังจะต้องเกิดมาใช้ชีวิตในโลกนี้อีก ลูกก็จะขอเกิดเป็นลูกของคุณพ่อทุกชาติไป

ในที่สุดนี้ ลูกขอตั้งสัจจะอธิษฐานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกนี้ อีกทั้งคุณงามความดีหาที่เปรียบมิได้ของคุณพ่อ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณพ่อได้สถิตย์อยู่ ณ สรวงสวรรค์วิมานแมน ในสัมปรายภพนั้นด้วยเถิด

กราบเท้ามาด้วยความรักและอาลัยอย่างสุดซึ้ง

ลูก อัศ

(อัศณี)

สิ่งที่ภาคภูมิใจที่สุดในชีวิตของปุก

คือ ได้เกิดเป็นลูกของคุณพ่อ

ลูก ปุก

(ส่องเหล้า)

ต่อไปนี้เป็นเรื่องราวบางตอนซึ่งคัดออกมาจากบันทึก "ชีวิต" ของคุณพ่อที่ท่านได้เขียนไว้เองอย่างยืดยาว ละเอียดละออ

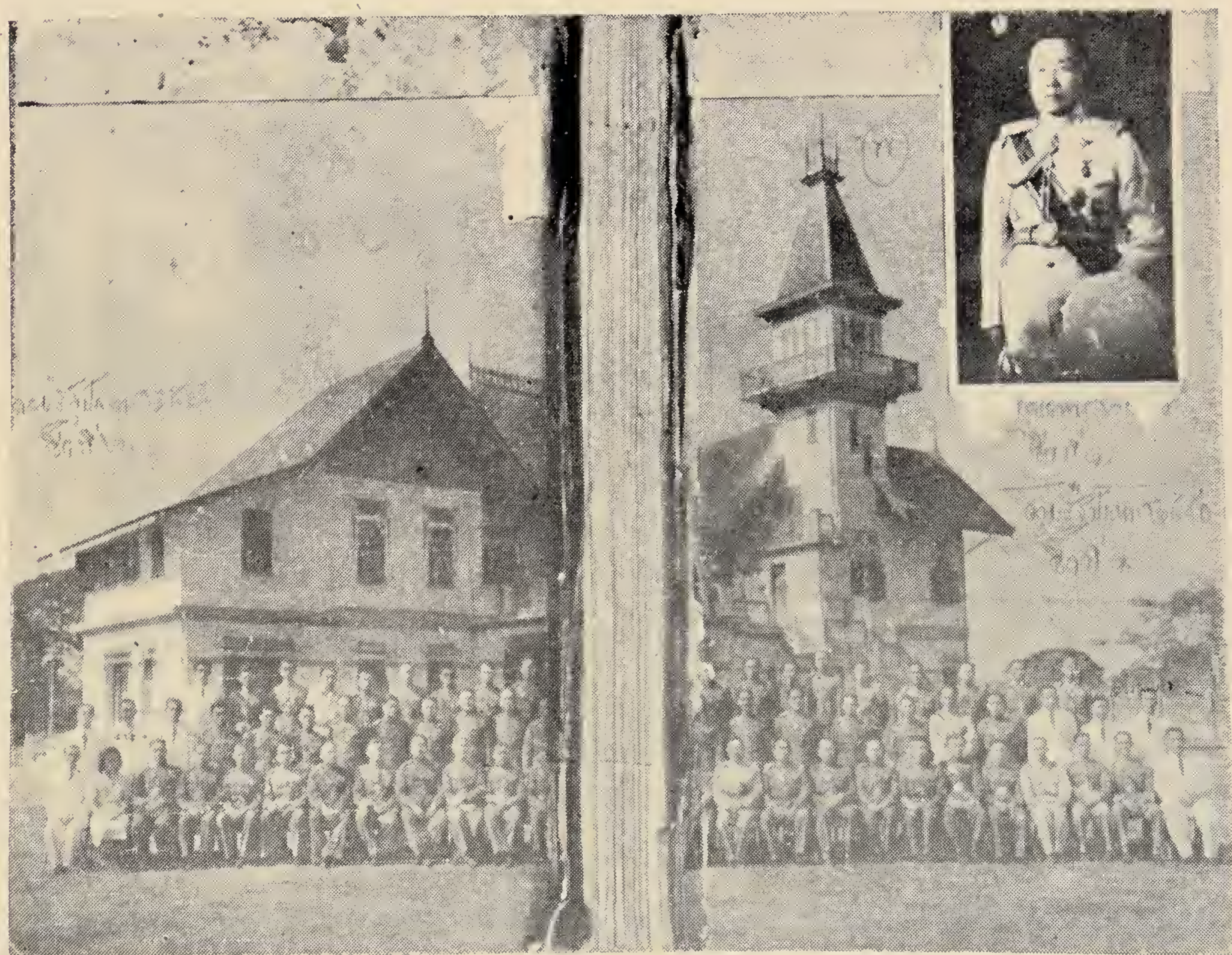
แต่เท่าที่ตัดตอนมานี้ เพราะเห็นว่า "บทเรียนชีวิต" ของคุณพ่อนั้น ท่านได้ชำระได้ด้วยความยากลำบากนานัปการเกือบตลอดชีวิต จึงควรจะมีหลายบทหลายตอน ที่น่าจะเป็น "บทเรียนชีวิต" แก่บุคคลอื่น ๆ ได้บ้างตามควร

ศร.

๒๗ มี.ค. ๑๐, ธนบุรี

สองเล่มซ้อนแต่ข้อความตรงกัน

เล่มล่างกางออกเพื่อให้เห็นปกหน้าหลัง

ที่เห็นอยู่สามภาพนี้คือ "ชีวะประวัติ" ของ พลโท หลวงกาจสงคราม จะเห็นว่าได้จากลายมือที่เขียนบนปกเป็นของแท้ ส่วนความเหมาะสมในการพิมพ์ "ชีวะประวัติ" หรือ "ชีวิตต่อสู้" ของ พลโท หลวงกาจสงคราม จะมีขึ้นเมื่อใดยังไม่มีใครทราบ และยากที่จะคาดคะเนได้

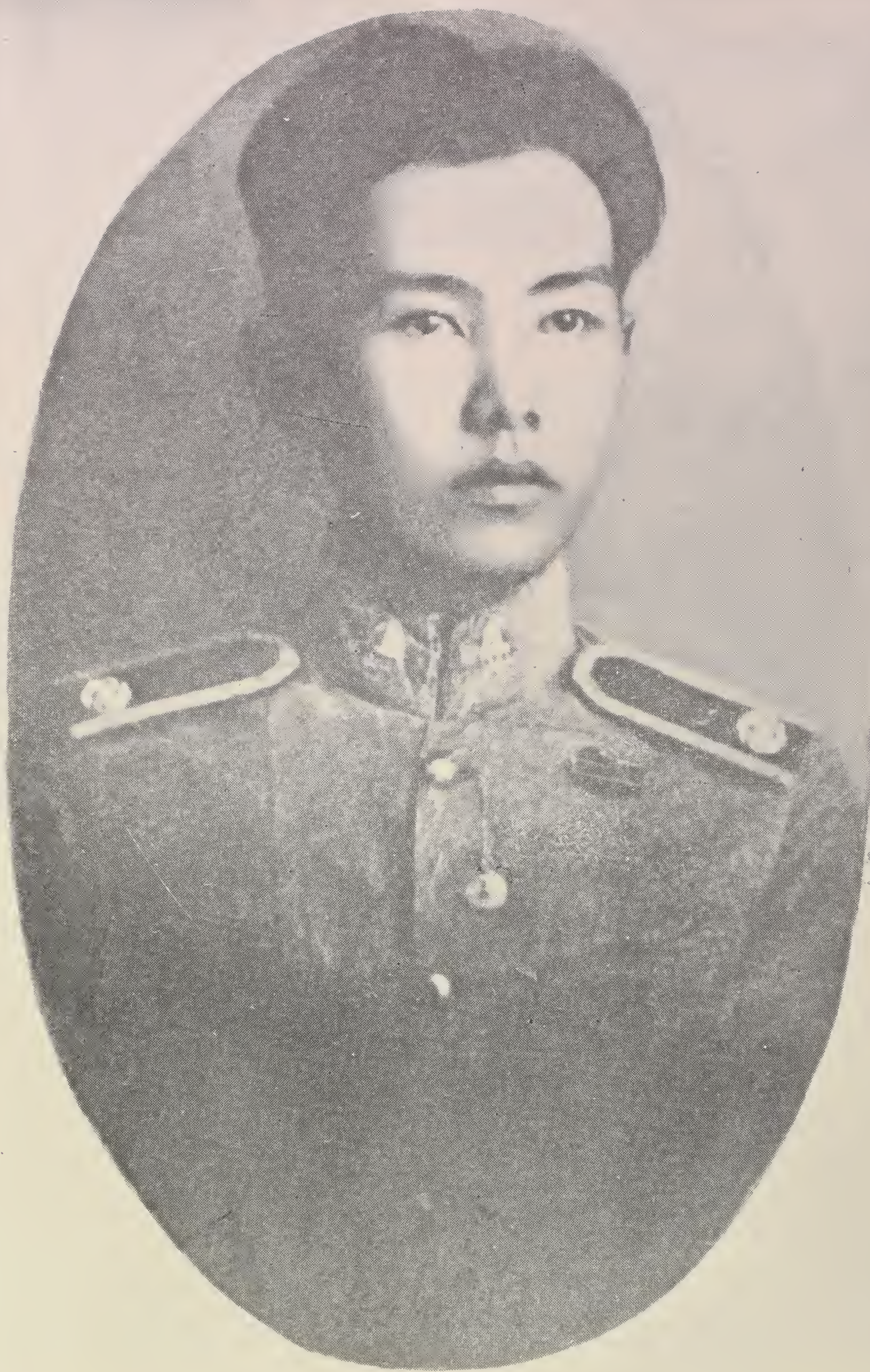
↑ เปิดขึ้น กรุณาเปิดดูสูตร์ของความเหมาะสม เปิดขึ้น ↑

↓ ใต้นี้ ↓

พ.ศ. ๒๔๕๔

นักเรียนนายสิบ เทียน เก่งระดมยิง

พ.ศ. ๒๔๕๘

ว่าที่ร้อยตรี เทียน เก่งระดมยิง ประจำกรมทหารบก ปืนใหญ่ที่ ๘ เชียงใหม่

๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓

รับพระราชทานสัญญาบัตรยศ หลวงกาจสงคราม ถือศักดินา ๘๐๐

มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

พร้อมกับผู้ก่อการ ๒๔ มิ.ย. ๗๕ อีก ๒ ท่าน ทหารเรือ ๑ พลเรือน ๑

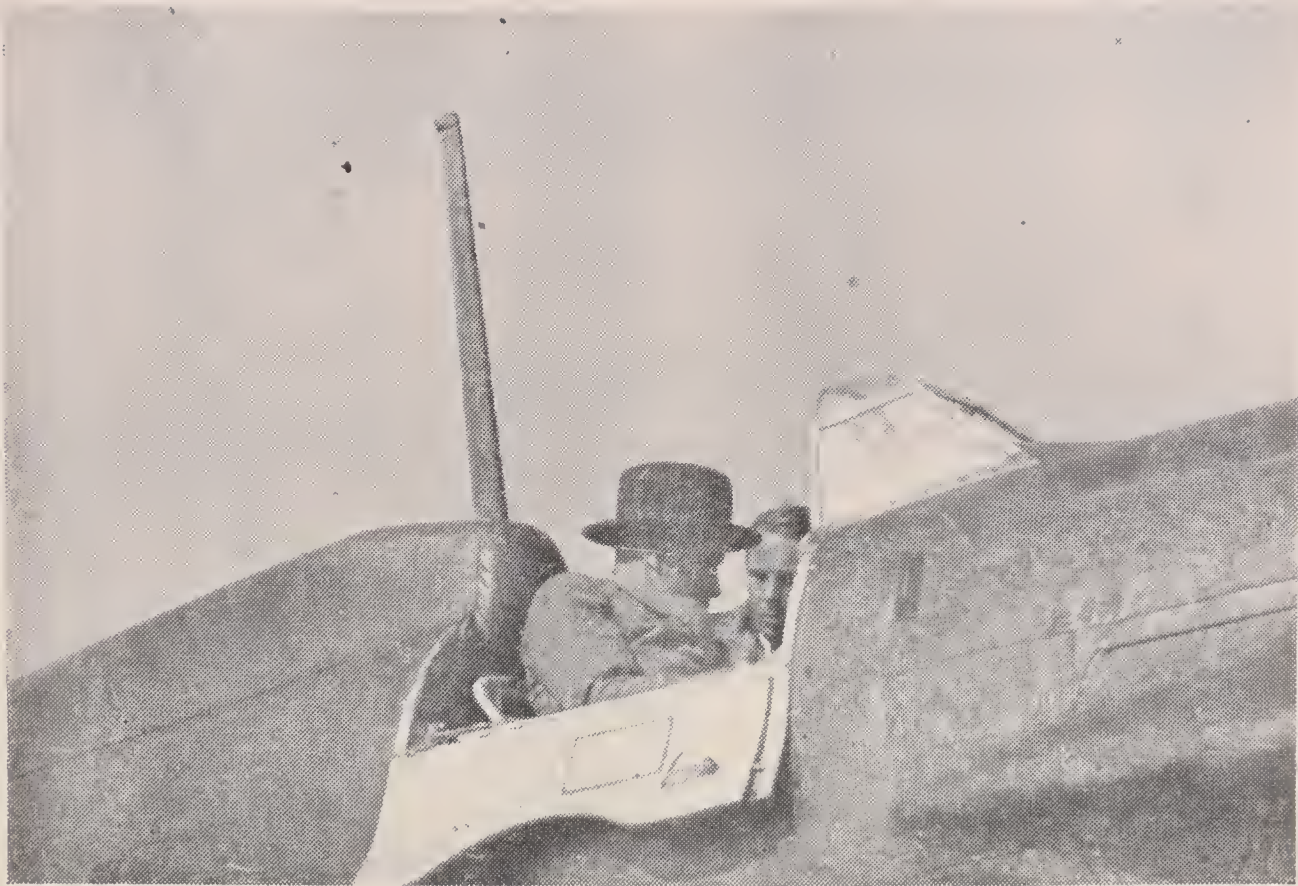
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ภาพครอบครัว มีบุตรชายหนึ่งหญิงสี่ ส่วนธิดาคนโต น.ส. สายหยุด เก่งระดมยิง ไม่มีในภาพ เพราะสอบชิงทุนพระราชทานของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ และออกไปศึกษาต่อ ณ สหรัฐอเมริกาแล้ว

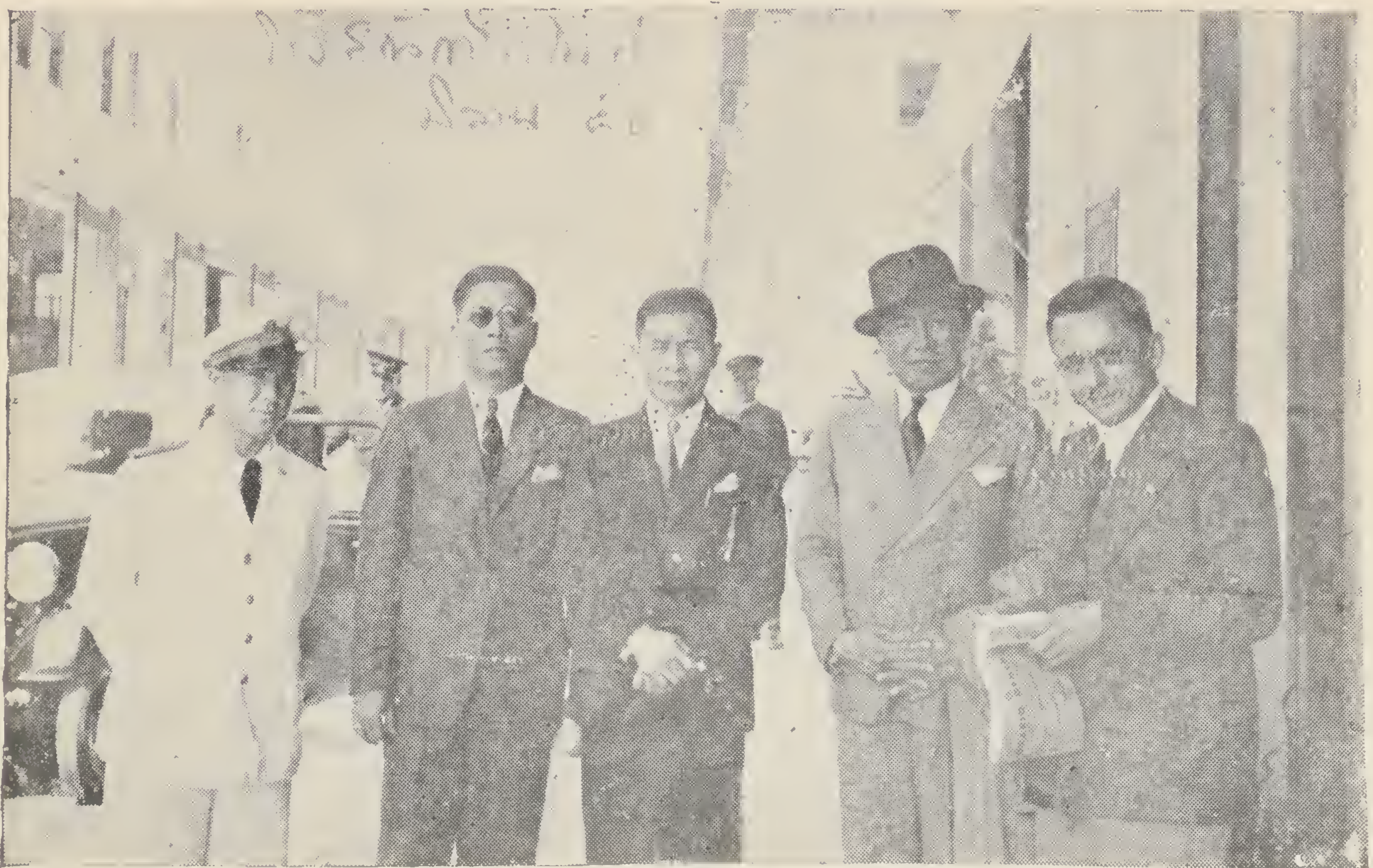

ต้นเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ทำการต่อสู้กับกองทัพของพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ ที่สถานีรถไฟบางเขน ในตำแหน่งผู้บังคับการกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๒ ถูกรถจักรฝ่ายตรงข้าม ปล่อยวิ่งเข้าชนกับรถข้างต่ำบรรทุกปืน ป.ต.อ. ซึ่งพลโทหลวงกาจ (ขณะนั้นยศร้อยเอก) กระเด็นออกจากรถ ถูกปืนกลยิงกระหน่ำ หูขวาขาด, แขนหักทั้งสองข้าง, หนังหุ้มกระโหลกศีรษะลอกปิดหน้า, นอนจมน้ำอยู่ข้างทางรถไฟ ผู้พบเห็นในขณะนั้นเข้าใจตายแล้ว, ครั้นได้สติพยายามพยุงตัวจะลุกขึ้น จึงมีคนมาช่วย เพราะแน่ใจว่ายังไม่ตาย

(ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาเข็มกล้าหาญ)

พ.ศ. ๒๔๘๐ กำลังให้ความสนใจกับเครื่องบินขับไล่ขนาดหนักของเยอรมัน

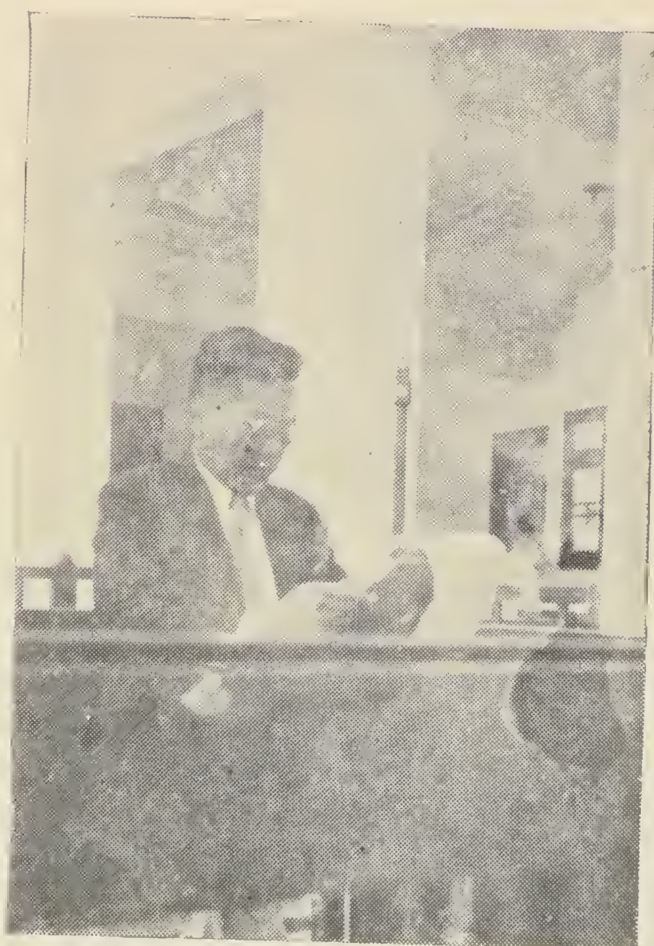

พ.ศ. ๒๔๘๐ กรุณาอ่านจากลายมือของท่านเอง

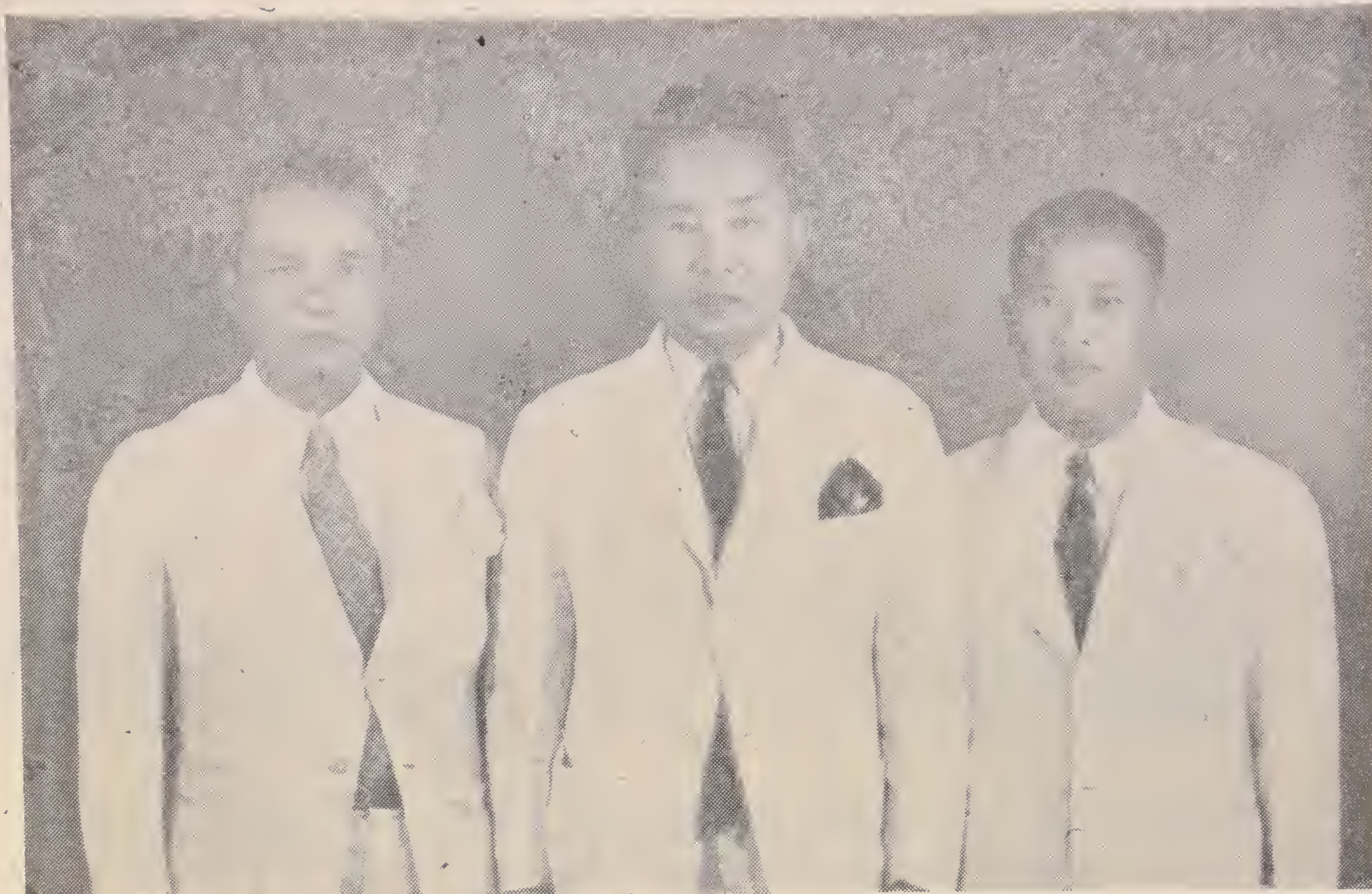
ถ่ายรูปร่วมกับคณะรัฐมนตรีในสมัยนั้น

พ.ศ. ๒๔๘๔

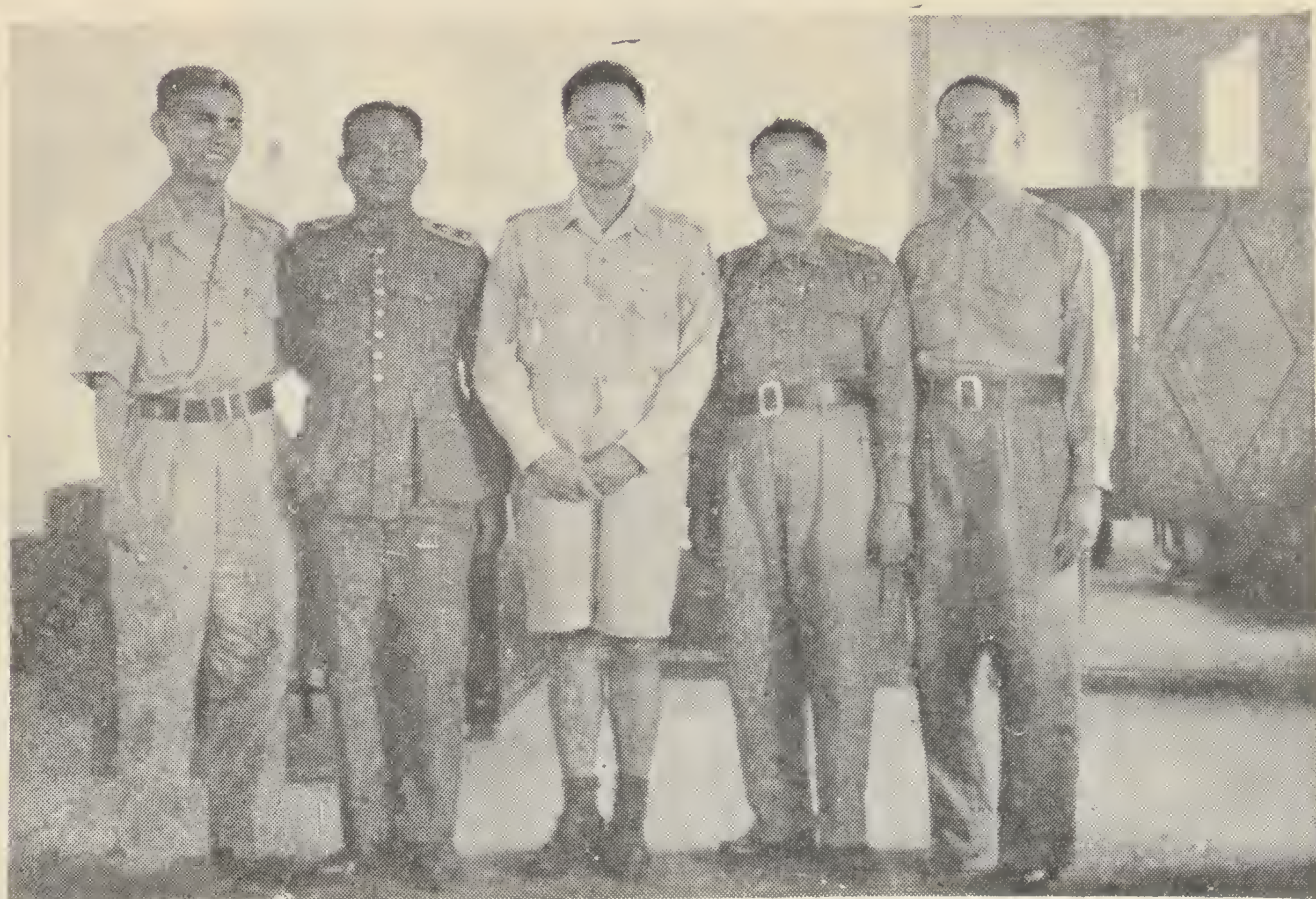

เมื่อญี่ปุ่นยึดครองประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๘๖ สมัครใจเป็นเสรีไทย แล้วเล็ดลอดออกไปประเทศจีนเพื่อติดต่อกับพันธมิตร เดินเท้าบุกป่าผ่านประเทศลาว และอินโดจีน ใช้เวลาเดินทาง ๔ เดือน ในภาพกำลังให้ความสนใจข่าวความเคลื่อนไหวของการรบอยู่ที่ USIS. เมืองคุนมิง

สาย พลโท หลวงกาจ

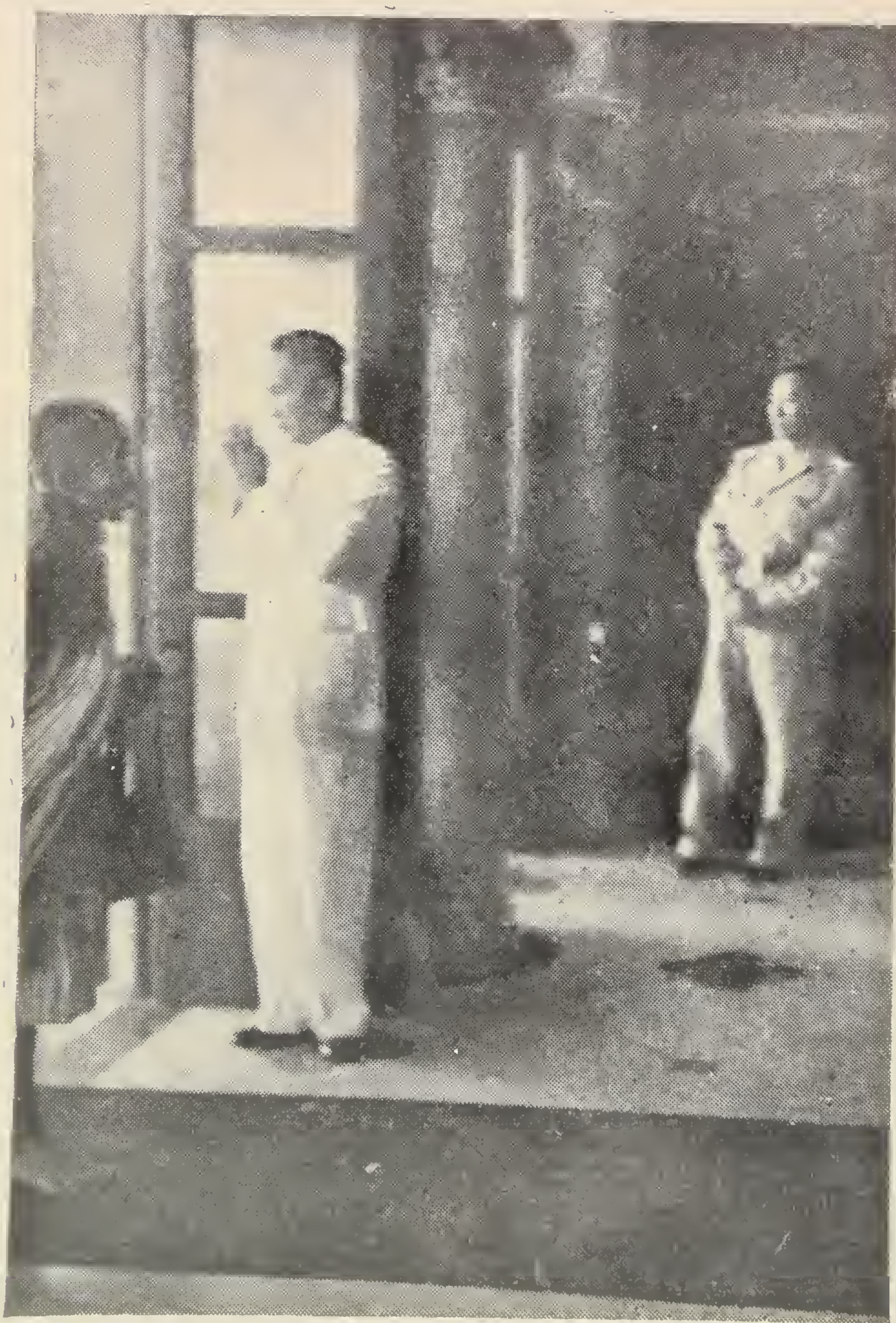
↑—จากสามเป็นห้า—↓

จากห้าเป็นรัฐประหาร

กำลังรัฐประหารหน้ากระทรวงกลาโหม (ถ่ายเช้า ๘ พ.ย. ๒๔๙๐)

หลัง ร.ป. แล้ว ณ ทำเนียบรัฐบาล การเลี้ยงพระภิกษุจากต่างจังหวัด
(ท่านนายกคนหน้า หลวงกาจ ฯ คนหลัง)

ต้นปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ตักบาตในวังสวนกุหลาบ

ปลายปี พ.ศ. ๒๔๙๒ พลโท เดซซ่า (ฝรั่งเศส) พลโท หลวงกาจสงคราม
พลตรี เนตร เขมะโยธิน

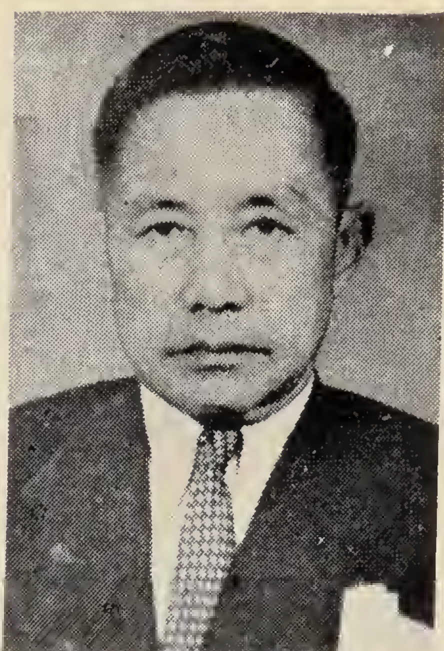
๒๗ มกราคม ๒๔๙๓ ก่อนรับโทรศัพท์
(เขียน และเขียน ใครไม่ชอบ – ชั่ง – ช่าง)

๒๗ มกราคม ๒๔๙๓ หลังจากรับโทรศัพท์แล้ว
(เหมือนมีอะไรสังหรณ์)

๒๗ มกราคม ๒๔๙๓
หลังจากถูกจับ
(จำใจ – จำไป)
(ฮ่องกง)

เมื่ออยู่ในแดนเนรเทศ อยากกลับเมืองไทย
–ไม่ได้กลับ ขอกลับมาสู้คดี – ไม่ให้กลับ
หนีกลับเข้ามาเอง – จับ(บัดนี้ – – แล้ว)

๑๒ เมษายน ๒๔๙๔

งานด้านทหารบางอย่าง

พ.ศ. ๒๔๗๖ หลวงกาจ ฯ ได้สนใจต่อการกินอยู่ของทหารที่โรงเลี้ยงอาหารเป็นอย่างมาก ด้วยได้เห็นการเลี้ยงดูได้เป็นไปอย่างหละหลวม ทหารได้อาหารค่อนข้างเลว ไม่ค่อยจะพอกับความต้องการของร่างกาย อีกทั้งมีสุนัขเป็นอันมากเข้ามาปะปนกับทหารที่กำลังนั่งรับประทาน ทำให้ความไม่สะอาดที่มีน้อยอยู่แล้ว กลับมีการปฏิกูลเกิดเพิ่มขึ้นอีก การถ่ายอุจจาระของนายทหารชั้นประทวนก็ได้เป็นไปอย่างเลอะเทอะ มีกลิ่นและมีแมลงวันตอม การสุขาภิบาลด้านอื่น ๆ ยังมีความบกพร่องด้วยประการทั้งปวง หลวงกาจ ฯ ได้พยายามดำเนินการแก้ไขและได้สร้างสิ่งจำเป็นขึ้นหลายอย่าง มีที่พักอาศัยของนายทหารชั้นประทวน ส้วม และซ่อมแซมสิ่งชำรุดหักพังให้กลับมีสภาพดีขึ้น อีกทั้งได้กวดขันการประกอบอาหารให้มีทั้งรสมีทั้งปริมาณ และมีทั้งคุณภาพ

หลวงกาจ ฯ กับผู้บังคับกองร้อยถึงกับได้ผลัดเปลี่ยนกันไป ซื้ออาหารสดจากตลาดมาให้พนักงานประกอบอาหารสำหรับเลี้ยงทหาร ครั้งกระนั้นมีการขัดข้องที่ยังไม่มีรถยนต์บรรทุกใช้ หลวงกาจ ฯ ได้จัดการซื้อรถบรรทุกมา ๑ คัน แล้วหาวิธีการที่ได้ลดเงินค่าอาหารลงบ้างเล็กน้อย เพื่อส่งใช้หนี้ค่ารถยนต์และคิดผ่อนใช้เป็นระยะเวลาแรมปีหรือสองปี ภายหลังทางผู้บังคับบัญชาชั้นสูงทราบเรื่องนี้ และได้คิดเห็นว่า จะได้ประโยชน์แก่กรมกองทหารดีขึ้นกว่าเก่า จึงได้ให้มีการจ่ายรถบรรทุกให้กองพันทุกกองเรียกว่า "รถบำรุงความสุขของทหาร" กรมกองทหารจึงได้มีรถยนต์บรรทุกใช้ต่อมาจนถึงบัดนี้

เดินทางไปต่างประเทศ

วันที่ ๓๐ กันยายน ๒๔๗๙ เป็นวันที่หลวงกาจ ฯ ได้ออกเดินทางไปดูการบินและโรงงานการบินในต่างประเทศ เดินทางด้วยรถไฟไปลงเรือบรรทุกสินค้าที่ปีนัง ต่อจากนั้นไปสิงค์โปร์ ไปมนิลา ไปญี่ปุ่น และไปยังซานฟรานซิสโก จากนั้นบินไปกรุงวอชิงตัน เลยไปพักอยู่ที่บอลติมอร์ อันเป็นที่ตั้งของโรงงานแกรนมาร์ตินบอมเบอร์ พักดูโรงงานที่นั้น ๓ เดือน แล้วกลับไปพักที่วอชิงตัน เพื่อไปดูการบินอีก ๓ เดือน รวมอยู่ที่อเมริกา ๖ เดือน ใน ๖ เดือนนั้นนอกจากได้ไปศึกษาเครื่องบินทิ้งระเบิดมาร์ตินบอมเบอร์ที่โรงงานมาร์ตินแล้ว ก็ได้ไปดูหน่วยบินมาร์ตินที่กองบินอเมริกันหลายครั้ง ได้ไปดูโรงเรียนนายร้อยอเมริกันที่เวสปอยท์ ได้ไปดูโรงเรียนนายเรือ และไปดูการโรงเรียนนายเรือ

และไปดูการแสดงประจำปีของกรมทหารม้า ได้ศึกษาและได้ไปดูความเป็นไปอีกหลายอย่างที่อเมริกา จากอเมริกาได้เดินทางไปดูการทหารและการบินในประเทศอังกฤษ ดูการอยู่ในอังกฤษ ๕ เดือน จากนั้นไปดูการบินในอิตาลี ในฝรั่งเศส ในเยอรมัน

ควรค้านหรือไม่ควรค้าน

พ.ศ. ๒๔๘๐ หลวงกาจ ฯ ได้เข้าประชุมกับคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ที่วังปารุสกวันได้ยืนขึ้นคัดค้าน นายพลตรี พระยาพหลพลพยุหเสนา ที่กลับเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปว่า "เจ้าคุณมีอาการเจ็บป่วย แต่พรรคพวกได้ขอร้องให้คงเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปอีกนั้นเป็นการลงโทษท่านเจ้าคุณมากเกินไป ท่านได้ขอร้องมาแล้วว่าท่านป่วย ไม่อาจรับภาระที่จะบริหารงานของชาติสืบไปด้วยดีอีกได้ แต่คนทั้งหลายไม่ยอมฟังเสียง ขืนใจให้ท่านรับหน้าที่สำคัญนั้นต่อไปอีก อันการนำประเทศชาติในยามที่มหาสงครามโลกครั้งที่สอง ได้ตั้งเค้าจะเกิดมิเกิดแหล่ขณะนี้ ควรได้คิดด้วยความรอบคอบ กัปตันเรือที่นอนเจ็บอยู่ใต้ท้องเรือจะพยุงตัวให้ขึ้นมาบัญชาการ ในขณะที่เรือกำลังถูกมรสุมอย่างร้ายแรงนั้น หลวงกาจ ฯ ว่าไม่เห็นด้วยเลย ชอบที่จะให้ท่านพัก แล้วจัดคนอื่นขึ้นทำการแทนต่อไป ทำดังนี้การนำเรืออันได้แก่การนำประเทศชาติก็จะพอผ่าพ้นมรสุมอันแรงร้ายในกลางทะเลลึกไปได้บ้าง การนำเอาคนเจ็บมาบังคับเรือที่กำลังจะผ่าคลื่นลมขนาดหนักไปดังคำขอร้องนั้น แน่ใจว่าเรือจะอับปางลงกลางทะเลหลวง ไม่ทันแล่นเข้าถึงฝั่ง แล้วจะให้ใครเป็นผู้รับผิดชอบเล่า อันกิจการของชาตินั้น จะลองกันเหมือนกับการทดลองการอย่างอื่นใดหาได้ไม่"

พอหลวงกาจ ฯ พูดจบลง ผู้ที่มาประชุมต่างตกตลึงไปตามกัน ด้วยต่างก็ไม่ได้คาดหมายมาก่อนเลยว่า การอัญเชิญเจ้าคุณพหล ฯ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปอีกนั้น จะมีผู้คัดค้านและบรรดาประชาชนแทบทั้งประเทศต่างก็เห็นพ้องต้องกันทั้งนั้นว่า ถ้าพลาดจากเจ้าคุณพหล ฯ ไปแล้ว ไม่มีใครที่จะสามารถเข้ารับหน้าที่นั้นได้ เมื่อได้เกิดความอ้างอิ้งกันอยู่ครู่หนึ่งแล้ว พลตรี หลวงพิบูลสงคราม ผู้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ได้ลุกขึ้นยืนกล่าวคำคัดค้านความเห็นของหลวงกาจฯ ว่า

"ตามที่พวกเราได้ตกลงกันเป็นเอกฉันท์ ที่ได้เลือกเจ้าคุณพหลขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐ - มนตรีเมื่อ ๒ วันที่แล้วมานั้น นับว่าเป็นความดำริอันถูกต้องแล้ว ไม่น่าจะมาได้ฟังคำคัดค้านในภาย

หลังเช่นนี้อีก ข้าพเจ้าเข้าใจว่าหลวงกาจพึ่งหายจากบาดเจ็บ ในคราวออกทำการปราบปรามการจลาจล ประสาทที่ถูกบาดเจ็บอย่างรุนแรงอยู่บ้างนั้น จะยังไม่หายสนิทดี จึงได้คิดเห็นแตกต่างกับคนทั้งหลายไป เช่นที่ได้พูดมานั้น การเจ็บป่วยของหลวงกาจ ฯ ได้มีการตอบแทนไปบ้างแล้ว และพวกเรา (หมายถึงคณะรัฐมนตรีในขณะนั้น) ก็ยังคิดอยู่เสมอว่า จะพยายามหาทางให้บำเหน็จรางวัลแก่หลวงกาจ ฯ เพิ่มขึ้นอีก

"จริงอยู่ที่ว่าเจ้าคุณท่านป่วยอยู่ แต่ที่ว่า ท่านจะไม่อาจบริหารงานของชาตินั้น อาจจะกล่าวเกินความจริงไปบ้าง ด้วยคณะรัฐบาลที่มีตัวรับราชการอยู่เวลานี้ ต่างก็ได้มีวิธีดำเนินการไปในด้านคิดเห็นร่วมกัน เพื่อประสานงานของแต่ละแห่งให้ดำเนินไปในทางเดียวกัน พวกเราได้รับนโยบายของประเทศชาติจากสภา และเฉพาะอย่างยิ่งที่ได้รับทราบความคิดความมุ่งหมายมาจากเจ้าคุณพหลแล้วต่างก็ได้นำไปดำเนินการต่อไปอีก เท่าที่ดำเนินมาแล้วก็ทราบว่าเป็นผลอันดีงามอยู่ ควรจะได้รับความพอใจโดยทั่วกันอยู่แล้ว จึงใคร่จะขอให้หลวงกาจ ฯ ถอนคำพูดที่เสนอมาแล้วนั้นเสีย เพื่อเห็นแก่ความเรียบร้อยอันจะเกิดแก่การร่วมใจกันดำเนินการให้แก่ประเทศชาติอันเป็นที่รักนั้นสืบไป"

พอจบลงแล้ว หลวงกาจ ฯ ได้ยืนขึ้นพูดตอบคำคัดค้านนั้นว่า

"ในการเจ็บป่วยของหลวงกาจ ฯ นั้น ถึงว่าจะป่วยมามากแล้วก็จริง แต่ก็ได้หายเป็นปกติจนถึงกับได้เดินทางออกไปดูการรอบโลกมาแล้ว เวลานี้ก็แน่ใจด้วยว่า มีความเป็นอยู่ตลอดทั้งจิตใจเป็นปกติดี ไม่มีอะไรบกพร่อง อีกทั้งก็ได้มีความพอใจต่อบำเหน็จรางวัลที่ได้รับในคราวเสร็จจากการปราบปรามการจลาจลนั้นแล้ว ไม่มีอะไรจะติดใจอีกเลย เหรียญดุษฎีมาลาเข็มกล้าหาญก็ได้รับแล้ว นายพัน-เอกก็ได้เป็นแล้ว ตำแหน่งอันสูงในกองทัพอากาศก็ได้ดำรงอยู่แล้ว อีกทั้งความไว้วางใจก็ได้รับอยู่อย่างเต็มพร้อม ของทุกอย่างก็มีอย่างสมบูรณ์ทุกสิ่งทุกประการ และยังไม่มีความต้องการสิ่งตอบแทนอันใดมากไปกว่านี้อีก หากแต่ได้ร่วมมือทำการปฏิวัติมา ได้นำเอาชีวิตออกเสี่ยง ก็ยังมีปรารถนาอยากจะให้ประเทศชาติมีความวิวัฒนาการขึ้นไปเท่าที่จะทำได้

การเกณฑ์ให้ผู้เจ็บป่วยขึ้นมาถือท้ายเรือของประเทศชาตินั้น ไม่แต่ประเทศชาติจะก้าวหน้าต่อไปอีกมิได้เท่านั้น ความสับสนอลเวงมันจะเกิดขึ้นในท่ามกลางประเทศชาติ ดุจการจลาจลที่ได้เคยเกิดขึ้นแล้วก็ได้ และถ้ามีอะไรไม่ดีเกิดขึ้น ก็ย่อมจะนำความเสียหายมาสู่ประเทศชาติด้วยเสมอ จึงได้ตั้งใจพูดเพื่อขอร้องที่จะให้ช่วยกันพิจารณาถึงด้านประเทศชาติมากกว่าที่จะเห็นแก่เรื่องส่วนตัว หลวงกาจฯ

ว่า เขามีความแน่ใจเหลือเกิน ที่เจ้าคุณพหลจะไม่ยอมรับตำแหน่งที่ท่านเองยังเจ็บป่วยอยู่ หากพวกเราได้มอบหมายภาระนี้ให้ท่านด้วยความฝืนใจ เหตุการณ์ได้ล่วงเลยมาเพียง ๒-๓ วัน ท่านเจ้าคุณคงต้องเห็นแก่ประเทศชาติที่ท่านพูดมาหลายครั้งว่า ท่านป่วยแล้วท่านก็คงจะยื่นใบลาออกไป การลาออกของท่านถ้ามีขึ้น ก็จำต้องขอร้องอย่าให้พวกเราคนหนึ่งคนใดพูดขัดขวางเพื่อให้ท่านต้องทรมานร่างกายอยู่ต่อไปอีกเลย ทั้งนี้หลวงกาจ ฯ ยืนยันว่า ได้กล่าวด้วยความหวังดีด้วยกันทุกฝ่าย มิใช่พูดไปเพราะเห็นแก่ส่วนตัวหรือเห็นแก่ใครอื่นเป็นทางส่วนตัวก็หามิได้"

เมื่อหลวงกาจพูดจบลงแล้ว ไม่มีใครพูดอีก เจ้าคุณพหลผู้เป็นประธานในที่ประชุม ได้ยืนขึ้นกล่าวว่า

"พวกเราได้ประชุมกันมาพอสมควรแก่เวลา ควรจะปิดประชุมได้แล้ว และท่านเองเห็นว่าในสิ่งที่ได้ผ่านมาแล้ว ก็ควรจะปล่อยให้เป็นไปตามเดิมก่อน มิฉะนั้นผู้คนจะเดินทางตามเราไปไม่ทัน"

พูดจบแล้ว ท่านก็ก้มศีรษะแสดงความเคารพต่อที่ประชุม แล้วก็ออกเดินจากห้องประชุมไป

จะอย่างไรก็ตาม สองวันต่อมาก็ได้มีประกาศพระบรมราชโองการ ให้ นายพลตรี พระยาพหลพลพยุหเสนา ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตามใบลาที่ได้ทูนเกล้า ฯ ถวายขอลาออกนั้น และได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป

งานต่อมา

หลวงกาจ ฯ คงได้ทำหน้าที่แต่ตำแหน่งรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงการคลัง อธิบดีกรมศุลกากรและขณะนั้นได้รับหน้าที่เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิข้าราชการฝ่ายพลเรือน (ก.พ.) กับได้รับหน้าที่เป็นประธานกรรมการตรวจรับมอบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์จากสำนักพระราชวัง ภายหลังเป็นผู้เสนอความเห็นต่อคณะรัฐมนตรีว่า พระราชวังบางปะอินอันเป็นสมบัติของชาติควรได้ทำนุบำรุงให้ดีขึ้นกว่าเก่าอีกบ้าง เพราะมีอาการชำรุดทรุดโทรมมาก หลวงกาจ ฯ ได้รับหน้าที่เป็นประธานกรรมการในการนั้น ต่อมาได้รับหน้าที่เป็นประธานกรรมการปรึกษาโทษข้าราชการพลเรือนโดยทั่วไป ได้เป็นประธานกรรมการสะสางคดีการซื้อข้าวเปลือกของกรมรถไฟหลวง ได้เป็นประธานกรรมการควบคุมทรัพย์สมบัติของพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นกรรมการพิจารณาการปกครองด้านศาสนา ทางสภาของชาติได้

โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ

รับหน้าที่เป็นกรรมาธิการร่างพระราชบัญญัติงบประมาณทุกปี ได้เป็นประธานกรรมการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสงวนอาชีพให้แก่ประชาชนชาวไทย และได้เป็นกรรมาธิการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติอื่น ๆ อีกหลายอย่างหลายคราว

ในตำแหน่งประจำเมื่อได้รับหน้าที่ในตำแหน่งอธิบดีกรมศุลกากรแล้ว ภายหลังได้รับตำแหน่งผู้อำนวยการทรัพย์สินพระมหากษัตริย์อีกตำแหน่งหนึ่ง ในคณะรัฐมนตรีได้เคยคัดค้านการลงโทษประหารชีวิตผู้ต้องหาในคดีการเมือง ได้เสนอร่างพระราชบัญญัติสงวนอาชีพให้แก่คนไทย ได้เสนอโครงการสะสมวัตถุเพื่อรับรองการสงคราม ได้เสนอความเห็นให้เรียกชื่อและตั้งชื่อตรอกชื่อถนนเป็นภาษาไทย ได้รับหน้าที่เป็นกรรมการรถไฟไทย ได้รับหน้าที่เป็นกรรมการพิจารณาการรับคืนของสายรถไฟแม่กลอง ขณะที่ญี่ปุ่นส่งทหารมาอยู่ในประเทศไทย ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมาธิการพิจารณาแก้ปัญหาอันเกี่ยวกับการเศรษฐกิจของชาติและการขนส่ง

หลังจากได้ทำการรัฐประหารแล้ว หลวงกาจ ฯ ได้ดำเนินการอันเกี่ยวกับประเทศชาติ แต่ก็ได้ระมัดระวังเป็นอย่างมากเพื่อมิให้ล่วงล้ำเข้าไปยังอำนาจของฝ่ายรัฐบาล แต่ถึงกระนั้นก็ยังคงต้องมีบ้างไม่มากก็น้อย เท่าที่ยังจำได้ ก็ได้แก่ปัญหาการปิดธนาคารแห่งเอเชียกับธนาคารศรีอยุธยา อันที่จริงธนาคารทั้งสองก็เคยได้ทำหน้าที่ผิดมาบ้าง ที่จ่ายเงินออกจากธนาคารโดยไม่มีหลักประกัน และได้จ่ายแก่นักการเมืองไปเพื่อการเมืองของคณะเรืองอำนาจก่อนรัฐประหารมากกว่ามาก หลวงกาจ ฯ มิได้เข้าข้างคนผิด แต่เห็นไปว่าผู้ฝากเงินทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนมาก จึงได้ร้องขอให้มีการเปิดดำเนินการต่อไปอีก ทั้งนี้ได้แก้ไปในสายทางการหลายสายด้วยกัน ทำให้คณะกรรมการของธนาคารที่ตั้งใหม่ได้ดำเนินการสะสางบัญชีธนาคารด้วยความรีบด่วน อีกทั้งได้หาเงินมาสมทบเพื่อให้มีเงินพอจ่ายและก็ได้เปิดทำการรับจ่ายเงินต่อไปอีกในไม่ช้า ฐานะการเงินทั่วไปที่ค่อนข้างร่อแร่อยู่แล้วก็กลับมีสภาพดีขึ้น การดำเนินการไปในรูปนี้ ไม่เป็นที่ถูกใจของคนบางคนภายในรัฐบาลมากนัก ด้วยปรารถนาจะให้เลิกล้มไปเพราะทำมาไม่ดี ธนาคารทำตัวเป็นลูกมือทางการเมืองมาก่อนรัฐประหารมากไป ก็ชอบที่จะให้ทำลายลงเสีย มิให้มีเชื้อไม่ดีมีต่อไปอีก แต่หลวงกาจ ฯ เห็นความกระทบกระเทือนจะเกิดขึ้นในวงการธนาคารและวงการค้ามากไป อาจมีอันตรายได้มาก จึงดำเนินการไปในทางสายให้คงไว้ และกิจการ

ได้ดำเนินไปอย่างสมใจนึก ทั้ง ๆ ที่หลวงกาจ ฯ กับพรรคพวกไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับธนาคารทั้งสองแห่งนั้นเลย

ชะตาไม่น่าเชื่อ

ครั้นวันที่ ๒๗ มกราคม ๒๔๙๓ อันเป็นวันที่หลวงกาจ ฯ ได้รับความแปลกใจอย่างที่สุดในชีวิต เมื่อได้เวลาที่หลวงกาจ ฯ เข้านั่งโต๊ะทำงานที่วังสวนกุหลาบแล้ว ก็เริ่มทำงานบางอย่างตามปกติ และในขณะที่กำลังทำงานอยู่นั้น มีนายทหารฝ่ายเสนาธิการของหลวงกาจ ฯ ยศพันโทผู้หนึ่ง ได้เข้าไปรายงานว่า มีคนจะพูดโทรศัพท์ด้วย หลวงกาจ ฯ จึงยกหูโทรศัพท์ขึ้นฟังแล้วตอบไปว่า "นี่ผมหลวงกาจ ฯ พูด" เสียงจากสายที่ตอบมาและหลวงกาจ ฯ จำได้ว่าเป็นเสียงของนายกรัฐมนตรีซึ่งพูดกรอกมาว่า "อ้อ คุณหลวงกาจ ฯ หรือ ? บ่าย ๒ โมงวันนี้ขอเชิญมาประชุมที่ทำเนียบรัฐบาลหน่อย มีเรื่องทางภาคเหนือที่เกี่ยวกับทหารจีน ควรจะได้ปรึกษากัน" หลวงกาจ ฯ ได้ตอบไปทันทีว่า "ผมจะไปประชุมตามกำหนดนั้น" เมื่อพูดโทรศัพท์แล้ว หลวงกาจ ฯ ได้กลับมาทำงานอีกเล็กน้อย เพื่อเตรียมตัวที่จะเข้าประชุมตามนัด

ครั้นได้เวลาอีก ๑๕ นาทีจะถึงกำหนดนัดประชุม หลวงกาจ ฯ กับนายทหารติดตามอีก ๒ นาย ก็ขึ้นรถยนต์ออกจากวังสวนกุหลาบตรงไปยังทำเนียบรัฐบาล เมื่อถึงทำเนียบรัฐบาล และแล่นเลยประตูใหญ่เข้าไปแล้ว ก็มีนายตำรวจผู้อยู่ใกล้ชิดนายกรัฐมนตรี ออกมายืนให้สัญญาณชี้แขนให้รถหลวงกาจ ฯ แล่นไปทางตึกหลังใหญ่อันเป็นตึกประชุมคณะรัฐมนตรี

หลวงกาจ ฯ แปลกใจที่ได้เห็นผู้ที่ออกมาให้สัญญาณนั้น แสดงกิริยาตื่นเต้นผิดปกติ ครั้นแล้วรถยนต์หลวงกาจ ฯ แล่นมาหยุดที่เทียบรถตรงประตูตึกหลังใหญ่ แล้วมีเลขาธิการนายกรัฐมนตรีออกมารับเป็นทีว่าออกมารับรองผู้ที่ถูกเชิญมาประชุม หลวงกาจ ฯ ถามว่า นัดประชุมไว้บ่าย ๒ โมงใช่ไหม คน ๆ นั้นตอบว่าใช่ หลวงกาจ ฯ ก็ลงจากรถเดินเข้าไปในตึกทางซ้ายมือ ด้วยแถวนั้นมีเก้าอี้ยาววางไว้ให้นั่งพักก่อนเข้าห้องประชุมตึกชั้นบน ณ ที่นั้นมีผู้บัญชาการทหารอากาศกับรองอธิบดีกรมตำรวจนั่งอยู่บนม้ายาว ๑ ตัวอยู่ก่อนแล้ว อีกด้านหนึ่งบนม้ายาวเหมือนกันมีนายทหารบกยศนายพันเอกนั่งอยู่ พอหลวงกาจ ฯ เดินเข้าไปถึง คนทั้งสามก็ยืนขึ้นทำการเคารพให้แก่หลวงกาจ ฯ เมื่อหลวงกาจ ฯ ออกอุทานเปราศรัยแก่คน

ทั้ง ๓ ตามนิสัยของหลวงกาจ ฯ ที่เคยมา แล้วก็หย่อนตัวลงนั่งบนม้ายาวเคียงกับนายพันเอกทหารบก รองอธิบดีกรมตำรวจลุกจากที่นั่งเดินไปทางหลังตึกใหญ่สักครู่หนึ่ง ก็นำนายตำรวจประมาณ ๒๐ นาย มือถืออาวุธพร้อม และแต่ละคนแต่งกายสีน้ำเงินวิ่งกรูกันเข้ามาที่หลวงกาจ ฯ นั่งอยู่ทำนองการเข้าล้อมจับผู้ร้ายสำคัญที่มีความผิดอย่างมหันต์ รองอธิบดีกรมตำรวจถือปืนพกรีวอลเวอร์จ่อตรงศีรษะหลวงกาจ ฯ แล้วกล่าวว่า "โดยราชการ ข้าพเจ้าขอจับท่านบัดนี้" หลวงกาจ ฯ ถามว่า จับเรื่องอะไรกัน ตอบว่า จับฐานขบถ ถามว่า มีหลักฐานอะไรหรือ ตอบอย่างสั้นคำเดียวว่า มี ถามว่า ขอให้พาไปพบนายกรัฐมนตรีหน่อยได้ไหม ตอบ ไม่ได้ ไม่ยอมให้ไปพบ หลวงกาจ ฯ ว่า ถ้าเช่นนั้นจะเอาตัวไปไหนก็เอาไป เขาบังคับให้หลวงกาจ ฯ เดินออกจากตึกใหญ่ไปขึ้นรถยนต์ตำรวจ แต่ก่อนออกเดินไปจากม้านั่งนั้น มีคำสั่งให้หลวงกาจ ฯ มอบอาวุธปืนพกที่มีอยู่ในกระเป๋ากางเกงให้แก่ตำรวจ เมื่อเดินมาถึงประตูจวนจะขึ้นรถยนต์ของตำรวจ ก็ปรากฏว่านายทหารติดตามหลวงกาจ ฯ อีก ๒ นาย อีกทั้งคนขับรถยนต์ของหลวงกาจ ฯ อีก ๑ นายก็ได้ถูกจับ และคุมตัวขึ้นรถตำรวจไปจากทำเนียบรัฐบาลในขณะนั้นเช่นเดียวกัน เป็นอันว่า ณ บัดนี้หลวงกาจ ฯ ผู้มีตำแหน่งเป็นรองผู้บัญชาการทหารบก ได้ถูกจับเป็นนักโทษไปแล้ว และอยู่ในความควบคุมของนายตำรวจหลายคนถืออาวุธพร้อม

หลวงกาจ ฯ ถูกคุมตัวด้วยนายตำรวจ ๕ – ๖ นายบนรถยนต์ของตำรวจ กับมีรถยนต์บรรทุกตำรวจผู้ถืออาวุธพร้อม นำไปทั้งทางหน้าและคุมตัวตามไปทางหลังอีกหลายคันรถ รถเหล่านั้นพาตัวหลวงกาจฯ ไปขังไว้ที่ตึกใหญ่ในวังปารุสกวันชั้นบน ที่ประตูห้องจัดให้มีนายสิบตำรวจถือปืนกลมือ กับจัดให้มีนายตำรวจถือปืนพกยืนยามรักษาการณ์อยู่ตลอดเวลา และทำการรักษานักโทษผู้นี้ไว้อย่างเคร่งครัด และเป็นธรรมดาของห้องบนตึกที่เคยจัดให้นายสิบตำรวจนอน ก็ย่อมต้องสกปรกมาก มีตู้เตียงที่เก่าแก่ชำรุดวางไว้อย่างเกะกะไปหมด ถัดห้องนอนออกไป มีห้องน้ำแต่ชำรุด น้ำไม่เดิน อ่างล้างหน้าเกรอะกรังไปด้วยความสกปรก ห้องน้ำทั้งห้องปกคลุมและฉาบทาด้วยความโสโครกเป็นริ้วรอย ถังเปลอาบน้ำขนาดใหญ่ใส่น้ำไว้เต็มแทนตุ่ม มีตะไคร่น้ำจับภายในเขียวไปทั้งอ่าง เวลาจะใช้น้ำต้องตักออกจากถังด้วยขันที่สกปรกอีกเหมือนกัน เจ้าหน้าที่ฝ่ายตำรวจได้ขนเอาตู้ เตียง มุ้งใหม่ ที่นอนใหม่มาแทนที่ แต่มุ้งสั้นกว่าความสูงของเตียง ทำให้ยุงบินลอดเข้ามาตามตีนมุ้งได้สะดวก ส่วนเตียงเก่าหลายเตียงกับตู้ใส่หนังสือ ๒-๓ ตู้ได้เก็บขนออกไป ๓ ชั่วโมงให้หลังจากที่ได้ส่งตัวหลวงกาจ ฯ มาขังไว้ที่ห้องนั้น ก็มี

ผู้มาตามตัวหลวงกาจ ฯ ให้ไปพบกับรองอธิบดีกรมตำรวจ ซึ่งอยู่ที่ห้องทำงานชั้นบนของตึกในวังปารุสกวันเหมือนกัน เมื่อพบกันแล้ว หลวงกาจ ฯ ถูกถามว่า จะไปอยู่ที่ใดในต่างประเทศ หลวงกาจ ฯ ตอบแล้วแต่จะให้ไป ไปอังกฤษ สวิส ฝรั่งเศส อเมริกา ปีนัง หรือสิงคโปร์ก็ได้ รองอธิบดีกรมตำรวจหันไปบอกแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ผู้ที่มานั่งคอยรับคำสั่งอยู่ ณ ที่นั้น พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่ออกหนังสือเดินทางของกระทรวงการต่างประเทศอีก ๑ นายว่า ขอให้กระทรวงการต่างประเทศจัดการออกหนังสือเดินทางให้ และบอกด้วยว่า ได้รับคำสั่งมาจากนายกรัฐมนตรีให้มาสั่งการเรื่องนี้เช่นกัน คนทั้งสองรับคำสั่งแล้วก็คงนั่งพึ่งต่อไปอีก ด้วยยังไม่มีคำสั่งให้ออกไปจากที่นั้น เขาก็คงต้องนั่งตัวแข็งต่อไปอีกก่อน

หลวงกาจ ฯ ได้ถามขึ้นว่า จะขอพบครอบครัวก่อนออกเดินทางได้ไหม ตอบว่า ได้ หลวงกาจ ฯ ถามอีกว่า จะให้ออกเดินทางเมื่อใด ตอบ พรุ่งนี้เช้า ถามว่า จะขอเลื่อนการออกเดินทางไปมะรืนนี้ได้ไหม ตอบ ไม่ได้ ถามว่า ทำไมจึงไม่ได้ ตอบ ท่าน (หลวงกาจ ฯ) จะฆ่าผม (รองอธิบดีกรมตำรวจ) ตาย จึงยอมไม่ได้ พูดเพียงเท่านี้ก็มีคำสั่งให้นายตำรวจคุมตัวหลวงกาจ ฯ กลับไปยังห้องที่ควบคุม หลวงกาจ ฯ นั่งอยู่บนเก้าอี้ตลอดจนถึง ๒๐.๐๐ นาฬิกา เมื่อเห็นว่ายังไม่ได้พบกับครอบครัวตามที่ได้ตกลงไว้ ก็ถามนายตำรวจว่า จะให้พบครอบครัวได้เมื่อใด นายตำรวจจึงไปถามรองอธิบดีกรมตำรวจตามคำถามของหลวงกาจ ฯ แล้วกลับมาแจ้งแก่หลวงกาจ ฯ ว่า รองอธิบดีกรมตำรวจได้จัดให้มีผู้ไปแจ้งแก่ครอบครัวหลวงกาจ ฯ ทุกคนแล้ว แต่ทุกคนก็ปฏิเสธไม่ยอมมา ยิ่งกว่านั้นบางคนกลัวมากก็หนีไปตามตัวที่บ้านไม่พบ หลวงกาจ ฯ จึงเขียนโน้ตลงบนแผ่นกระดาษขนาดเล็ก บอกแจ้งไปถึงครอบครัวว่าขอให้มาพบ และแจ้งด้วยว่า ถ้าไม่มา ก็จะไม่ได้เห็นกันอีกแล้ว ด้วยเขาจะส่งตัวออกเดินทางพรุ่งนี้เช้าจะไปยังที่ใดก็ไม่รู้ จดหมายเขียนด้วยเศษกระดาษแผ่นนี้ได้ไปถึงครอบครัวหลวงกาจ ฯ ทุกคน หลังจากนั้นมาประมาณอีก ๑ ชั่วโมง เขาเหล่านั้นก็ได้ไปรอพบกับหลวงกาจ ฯ อยู่ในห้องรับแขกของตึกใหญ่วัง-ปารุสกวันชั้นล่าง เมื่อได้รับคำสั่งอนุญาตให้เข้าไปพบกับหลวงกาจ ฯ ที่ห้องขังชั้นบน ครอบครัวหลวงกาจ ฯ ก็ได้ขึ้นไปพบทีละคน และเมื่อเขามาพบกับหลวงกาจ ฯ แล้วก็ตั้งต้นร้องไห้กันเป็นการใหญ่ กรรมใดจะทำเข็ญให้แก่ชีวิตไปยิ่งกว่าหรือเสมอกันกับเหตุการณ์ในวันนั้นเป็นไม่มีอีกแล้ว หลวงกาจ ฯ ฝืนใจสั่งเสียกิจการส่วนตัวไปทั้ง ๆ ที่พูดอะไรกันไม่รู้เรื่องแล้ว และมอบลูกกุญแจให้คนสนิทเพื่อไปเปิด

เอาทรัพย์หลายอย่างที่เก็บไว้ในตู้เอกสาร และลิ้นชักโต๊ะทำงานในห้องพระโรงวังสวนกุหลาบ อันเป็นที่ทำงานและที่พักนอนของหลวงกาจ ฯ และขอให้นำของเหล่านั้นมามอบให้ เพื่อจะได้มอบให้แก่ครอบครัวนำไปเก็บรักษาไว้

ทันใดนั้นผู้ที่เคยรับใช้หลวงกาจ ฯ ในวังสวนกุหลาบและได้มาพบกับหลวงกาจ ฯ พร้อมกับครอบครัวได้แจ้งว่า บรรดาตู้เอกสารและสิ่งของหลายอย่างได้ถูกเจ้าหน้าที่เก็บขนเอาไป บางอย่างก็คงทิ้งไว้ที่นั่น แต่ทางการได้ไล่คนที่ทำงานอยู่ในห้องพระโรงอันเป็นที่ไว้ของของหลวงกาจ ฯ ออกไปหมด ไม่ยอมให้ใครอยู่แล้วจัดยามรักษาการณ์ขึ้นรักษาไว้โดยรอบ ไม่ยอมให้ใครเข้าไปในนั้น ส่วนบรรดาสิ่งของที่เก็บขนเอาไปนั้น ไม่ทราบว่าจะนำไปไว้ ณ ที่แห่งใด ดังนั้นเป็นอันว่า ของทั้งหมดที่เก็บไว้ในวังสวนกุหลาบไม่ได้อะไรคืนมา นอกจากเสื้อกางเกงสากลสีขาว ๒ ชุด กางเกงแพรกับเสื้อชั้นใน ในขณะที่หลวงกาจ ฯ พบกับครอบครัวนั้น มีนายทหารหลายนายที่เป็นสมาชิกรัฐประหารด้วยกันได้มาพบกับหลวงกาจ ฯ ด้วย รองผู้บัญชาการกองตำรวจสันติบาลได้นำเสื้อโอเวอร์โค๊ตเก่าใช้แล้ว ๑ เสื้อ มีผู้แจ้งแก่หลวงกาจ ฯ ในภายหลังว่า เป็นเสื้อที่ยืมมาจากนายทหารผู้หนึ่ง กับเสื้อสากลสักหลาดสีน้ำเงินแก่ ๑ ชุด ตัดใหม่ ดูเหมือนพึ่งจะนำมาจากร้านตัดเสื้อในเวลานั้น ที่ได้สั่งให้ตัดล่วงหน้าตามแผนการจะเนรเทศหลวงกาจ ทั้งนี้ได้นำมามอบให้แก่หลวงกาจ ฯ ในห้องขังคืนวันนั้น เพื่อให้นำไปใช้ในต่าง-ประเทศ ผู้นำเสื้อมาส่งได้แจ้งแก่หลวงกาจ ฯ ด้วยว่า ทางการจะส่งตัวหลวงกาจ ฯ ไปอยู่ฮ่องกง พรุ่งนี้ ๗ โมงเช้าจะต้องออกเดินทางจากที่นี้ (วังปารุสกวัน)

นอกนั้นยังมีข้าราชการฝ่ายการเมืองผู้หนึ่งมาพบกับหลวงกาจ ฯ และดูเหมือนจะมึนเมาจัดอยู่ด้วย เขาได้ยื่นรายการแบบกรอกข้อความมาให้หลวงกาจ ฯ เขียนเรื่องเจ้าหนี้และลูกหนี้ตลอดจนเงินของคณะรัฐประหาร ที่หลวงกาจ ฯ ไปรับมาจากกระทรวงการคลัง ในวันที่คณะรัฐประหารเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ นั้นว่าเหลือเท่าใด ให้เขียนไว้ในแบบพิมพ์สำหรับเขียนข้อความนั้น อีกทั้งแจ้งว่า ถ้าหลวงกาจ ฯ ออกเดินทางไปแล้ว จะมอบให้ใครรับหน้าที่นี้แทนสืบต่อไปอีก หลวงกาจ ฯ ได้เขียนให้ตามคำบอกนั้น แต่จะบกพร่องขาดเกินประการใดไม่ทราบ เพราะรีบด่วนและมีเวลาน้อยเหลือเกิน นับตั้งแต่ถูกจับมาจนถึง ๑ นาฬิกาของวันรุ่งขึ้น หลวงกาจ ฯ ไม่รับประทานอาหาร

อย่างใดเลย น้ำก็ไม่ได้อาบ ไม่ได้พักหลับนอน พอจวน ๒ นาฬิกา เมื่อร่างกายทนต่อไปอีกมิได้แล้ว ก็เอนหลังลงบนเตียงที่มียุงหลายสิบตัวอยู่ในนั้น พอได้งีบหนึ่งก็มีนายตำรวจมาปลุกว่า จวนจะตี ๖ แล้ว ให้ตื่นขึ้นล้างหน้าเถิด หลวงกาจ ฯ จึงลุกขึ้นไปล้างหน้าในห้องน้ำ ซึ่งต้องมีนายสิบตำรวจไปยืนเฝ้า หลวงกาจ ฯ กลับมาแต่งกายแบบสากลสีเขียว ไม่มีหมวก แล้วก็ลงมาขึ้นรถที่เทียบรถชั้นล่าง รถตำรวจที่หลวงกาจ ฯ นั่ง มีนายตำรวจอาวุธพร้อมนั่งควบคุม ๓ นาย กับมีนายตำรวจนอกเครื่องแบบผู้จะควบคุมไปส่งถึงฮ่องกงอีก ๑ นาย

ในรถคันที่หลวงกาจ ฯ นั่ง ยังมีเจ้าพนักงานธนาคารไทยพาณิชย์ ผู้ถูกเรียกตัวมาพบกับหลวงกาจ ฯ เพื่อทำบัญชีหนี้สินกับหนังสือมอบอำนาจที่จะให้ธนาคารจัดการทรัพย์สมบัติที่เกี่ยวข้องกับธนาคาร ซึ่งได้จัดทำไปแล้วในคืนวันนั้น และเขาต้องขออนุญาตจากรองอธิบดีกรมตำรวจที่จะติดตามหลวงกาจ ฯ ไปจนถึงดอนเมืองเพื่อรับใบมอบฉันทะรับเงินเดือนค้างของหลวงกาจ ฯ ด้วยเขียนในคืนนั้นไม่ทัน เจ้าพนักงานธนาคารผู้นี้เป็นสมาชิกคณะรัฐประหาร ๙๐ ขบวนรถตำรวจที่ไปส่งหลวงกาจ ฯ ในเช้าวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๔๙๓ นำวิ่งอยู่ข้างหน้าข้างหลังข้างละ ๓ – ๔ คัน มีนายตำรวจถืออาวุธพร้อมนั่งประจำอยู่ทุกคัน ๆ ละหลายคนจนเต็มรถ ตัวรองอธิบดีกรมตำรวจนั่งไปกับจิ๊ปคันที่สองที่วิ่งอยู่ข้างหน้า ขณะที่รถแล่นออกจากวังปารุสกวันนั้น หลวงกาจ ฯ นึกเฉลียวใจอยู่บ้างเหมือนกันว่า ถ้ารถแล่นเข้าย่านบางเขนและหลักสี่แล้ว อาจมีกองโจรกองหนึ่งกองใดเข้ามาทำทีแย่งตัวหลวงกาจ ฯ แล้วถึงต้องทำการยิงต่อสู้กันอย่างรุนแรง ดุจเคยมีเหตุการณ์เช่นนั้นมาแล้วก็ได้ แต่เมื่อมันเป็นสิ่งนอกอำนาจหลวงกาจ ฯ ก็ไม่รู้จะพูดว่าอย่างไร ได้แต่นั่งใจลอยและความเศร้าสุดที่จะเดาว่าเขาจะพาไปไหนแน่

ในคืนที่หลวงกาจ ฯ ต้องขังอยู่บนตึกวังปารุสกวันนั้น ปรากฏว่า ข้าราชการฝ่ายการเมืองผู้นำแบบพิมพ์มาให้หลวงกาจ ฯ กรอกข้อความลงนั้น จะเป็นความคะนองด้วยฤทธิ์เหล้าหรือจะเป็นด้วยมีจิตใจเป็นกระไรไม่ทราบ เขาได้ใช้เท้าเตะกระเป๋าเดินทางของหลวงกาจ ฯ ที่คนรับใช้ของหลวงกาจ ฯ นำมาส่งและกำลังคุมของนั้นอยู่ที่ตึกชั้นล่าง เพื่อรอแล้วจะมอบให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจรับไว้มอบให้แก่หลวงกาจ ฯ อีกทอดหนึ่ง การเตะกระเป๋าเดินทางแล้วยังได้ออกอุทานวาจาอย่างคนเมาจัดว่า “มันยังจะเอาไปแต่งโก้ที่ฮ่องกงอีกเหรอะ”

ส่วนทางที่ตั้งกองทัพที่ ๑ ได้มีการแพร่ข่าวให้ทหารทราบโดยทั่วไปว่า "หลวงกาจ ฯ หนีไปแล้ว ถนนหลวงลานพระบรมรูปทรงม้าได้มีรถถังของตำรวจติดอาวุธหนักพร้อมออกรักษาการณ์อย่างเคร่งเครียดตลอดคืน ฝ่ายทหารบกทุกกองพันและหน่วยทหารได้มีการเตรียมพร้อมอย่างเคร่งครัดด้วยทุกแห่ง สรุปความว่า วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๔๙๓ ทางการได้ทำการจับกุมนายพล ผู้ครองตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารบกมาขังไว้โดยไม่มีการสอบสวน ไม่ได้ปรากฏถึงความผิดที่ทำขึ้น แล้วก็ได้จัดการเนรเทศออกไปยังต่างประเทศ อันเป็นการปฏิบัติไปโดยไม่มีใครทราบว่า เพราะมีความจำเป็นทางการเมืองหรือการทหารประการใดบ้าง

หนึ่งวันให้หลังจากเวลาที่หลวงกาจฯถูกจับ และได้ถูกส่งออกเดินทางไปแล้ว หนังสือพิมพ์ทุกฉบับในกรุงเทพ ฯ ต่างก็ลงข่าวนี้อย่างเกรียวกราว และก็ลงไปตามแต่จะนึกออก ด้วยทางการไม่ยอมประกาศให้ราษฎรทราบว่า หลวงกาจ ฯ มีความผิดประการใด และเหตุใดจึงต้องเนรเทศออกไปยังต่างประเทศถึงอย่างนั้น ประชาชนพลเมืองต่างก็มีความตระหนกตกใจในความแปลกประหลาดที่เกิดขึ้นนี้ และมีผู้เกิดความเศร้าสลดอย่างผิดปกติไปอีกหลายวัน ว่าอำนาจแห่งทางการที่ทำแก่หลวงกาจ ฯ ครั้งนั้น เป็นการร้ายแรงเกินขอบเขตไปบ้างหรือไม่ หนังสือพิมพ์ทุกฉบับได้พากันค้นคว้าหาข่าวที่เกี่ยวกับการจับและการเนรเทศหลวงกาจ ฯ มาลงเป็นข่าวนึกเอาเองอย่างน่าตื่นเต้นด้วยตัวหนังสือขนาดเขื่องและลงต่อมาอีกหลายวัน

เมื่อหลวงกาจ ฯ ผู้ถูกคุมตัวไปในรถและมีขบวนรถควบคุมหลายคันของตำรวจ ได้ไปถึงสนามบินดอนเมืองแล้ว ในตอนนี้น่าจะทำให้หลวงกาจ ฯ ดีใจขึ้นบ้าง ด้วยไม่ถูกการแย่งชิงตามทางที่ไปเหมือนดังความวิตกของหลวงกาจฯก่อนออกเดินทางดังได้กล่าวมานั้น ณ บริเวณสนามบินดอนเมือง มีตำรวจเข้าจุกช่องล้อมวงรักษาการณ์อย่างระมัดระวัง เหมือนกับการล้อมวงที่จะนำนักโทษไปประหารชีวิต ญาติของหลวงกาจ ฯ ได้ไปคอยดูขบวนควบคุมกับคอยส่งหลวงกาจ ฯ ที่ดอนเมือง แต่ก็ถูกตำรวจห้ามมิให้เข้าไปคงต้องจอดรถคอยดูอยู่นอกรั้วที่กั้นระหว่างลานจอดเครื่องบินกับถนนด้านตะวันตก รถบรรทุกหลวงกาจ ฯ แล่นไปถึงเครื่องบิน ที่จอดเตรียมพร้อมที่จะรับตัวหลวงกาจ ฯ ขึ้นโดยสาร ครั้นแล้วหลวงกาจ ฯ ก็ลงจากรถตามคำสั่งของนายตำรวจ หลวงกาจ ฯ เขียนใบมอบฉันทะเรื่องการรับเงินเดือนค้าง

ลงนามแล้ว ก็มอบแก่เจ้าพนักงานของธนาคารที่ขอติดตามมากับหลวงกาจ ฯ การเขียนใบมอบฉันทะนี้เป็นความจริงที่จะเขียนแล้วส่งมาจากต่างประเทศก็คงได้ แต่หลวงกาจ ฯ แจ้งแก่เจ้าพนักงานธนาคารผู้นั้นว่า เขาไม่สู้ไว้ใจในอนาคตมากนัก อาจต้องตายเสียระหว่างทางก่อนไปถึงที่เนรเทศให้ไปอยู่ก็ได้ การทำไว้เสียให้พร้อมในเมื่อมีโอกาสได้ทำไว้ ก็ย่อมเป็นที่ไว้วางใจได้ยิ่งกว่าที่จะนึกคิดถึงแต่ด้านดีให้แก่ตัวเอง ครั้นแล้วหลวงกาจ ฯ ก็เดินก้าวขึ้นบันไดไปบนเครื่องบิน เมื่อนั่ง ณ ที่โดยสารโดยเรียบร้อยแล้ว ตำรวจผู้ควบคุมก็เดินติดหลังหลวงกาจ ฯ ขึ้นไป เครื่องบินเครื่องนั้นหมุนใบพัดติดเครื่องยนต์แล้วก็เดินแทกซี่จากที่รออยู่ไปยังที่เริ่มวิ่ง ขณะเครื่องบินเดินแทกซี่ออกไปยังเส้นทางบินนั้น หลวงกาจ ฯ ได้รำพึงถึงตัวเองในอนาคตอย่างกลัดกลุ้ม เขาคิดว่าเขาฝันร้ายไปหรือว่าเขาถูกจับตัวแล้วถูกเนรเทศออกไปยังต่างประเทศเขานึกแน่ใจว่า การเนรเทศคนไทยออกไปนอกราชอาณาจักรไทยเช่นนั้น เป็นผิดต่อรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของชาติ แต่ว่าเหตุใดทางการจึงทำผิดถึงอย่างนั้น จะว่าผู้สั่งการและผู้ทำการเนรเทศคนที่มีตำแหน่งเป็นถึงรองผู้บัญชาการทหารบก และเป็นถึงหัวหน้ารัฐประหาร ๒๔๙๐ ไม่รู้กฎหมายก็เห็นจะเป็นไปไม่ได้ เพราะมีการอ่านทางวิทยุกระจายเสียงให้ฟังทุกวันแล้ว อีกทั้งคณะรัฐบาลกับผู้ใกล้ชิดนายกรัฐมนตรี ก็ล้วนแต่ได้ผ่านการสอบไล่กฎหมายแล้วทั้งนั้น และขณะเดียวกันหลวงกาจ ฯ ก็ได้คำนำถึงเมื่อครั้งที่เขาต้องรับหน้าที่สูงให้เป็นหัวหน้าทูตพิเศษ ออกไปเจรจาความสัมพันธภาพต่อรัฐบาลอินโดจีนในเมื่อไม่กี่เดือนมานี้ การไปครั้งนั้น ก็ได้ไปบนเครื่องบินแบบเดียวกันกับเครื่องบินที่บรรทุกเขาออกไปเนรเทศครั้งนี้ด้วย จะมีผิดกันบ้างก็แต่ครั้งนั้นมีผู้มาส่งอย่างล้นหลาม นายกรัฐมนตรี อัครราชทูตฝรั่งเศส ผู้บัญชาการทหารบก และผู้มีเกียรติอื่นมาส่งอย่างหนาแน่นเต็มไปหมด ผู้มาส่งได้มาส่งถึงเกือบใกล้กับเครื่องบิน คณะทูตได้สัมผัสมือกับผู้มาส่งแทบทุกคน อีกทั้งได้รับมาลัยดอกไม้ร้อยเข้าคล้องคออย่างสดชื่น บนเครื่องบินมีคณะทูตอีกหลายคนนั่งอันดับอยู่เกือบเต็ม แต่การเดินทางของหลวงกาจ ฯ ในคราวถูกเนรเทศนี้ มีแต่นายตำรวจ ๑ นาย นั่งคุมตัวหลวงกาจ ฯ อยู่บนเครื่องบิน ผู้ไปส่งแม้แต่ภรรยากับบุตรเล็ก ๆ ก็ไม่อนุญาตให้เข้ามาใกล้ เขายืนอยู่นอกสนามบินจนมองกันเกือบไม่รู้จัก เครื่องบินได้วิ่งโผออกจากสนามอย่างเยือกเย็น เหมือนกับวิ่งเข้าไปในป่าช้าที่นอกเมือง หรือมิฉะนั้นก็เหมือนกับเพชฌฆาตได้ลงดาบประหารชีวิตหลวงกาจ ฯ ให้ศีรษะขาดไปจากโลกมนุษย์นี้แล้ว

ต่อจากนี้ไปอีกห้วงเวลาหนึ่ง จิตใจของหลวงกาจ ฯ ก็เข้าสู่ภวังค์แห่งความหลัง ได้พยายามปะติดปะต่อว่า ทำไมหนอตนเองจึงถูกกระทำเช่นนี้ ทำไมหนอรองอธิบดีตำรวจจึงเป็นผู้ถือปืนพกจ่อศีรษะเขา แล้วกล่าวว่า "ข้าพเจ้าขอจับท่านบัดนี้" และทำไมหนอที่ "ขอให้พาไปพบนายกรัฐมนตรีหน่อยได้ไหม" แล้วได้รับคำตอบกระชากหัวใจว่า "ไม่ได้"

จากภวังค์ชั่วครู่นี้เอง ความจริงหนหลังได้ผุดขึ้น เพื่อปะติดปะต่อ สนองผลที่สนองแก่หลวงกาจ ฯ ดังนี้

หลวงกาจ ฯ จำได้ว่า ครั้งหนึ่ง คนหนึ่ง หลวงกาจ ฯ ได้ขอย้ายให้ไปอยู่กรมตำรวจนั้น เมื่อแรกเข้ามาอยู่ในคณะ...ก็ได้มีการวิพากย์วิจารณ์กันมากภายในคณะว่า ไม่น่าจะรับเข้ามาเป็นพรรคพวกเลย เพราะมีนิสัยค่อนข้างเป็นพาลรวมอยู่ด้วย เขามักจะไม่คิดถึงความเป็นธรรมมากนัก ในคราวที่ทหารญี่ปุ่นเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ก็เคยพูดกับข้าราชการในกระทรวงการคลังว่า "ลูกปืนของทหารย่อมมีความสำคัญกว่ากฎหมาย" คนนั้นจึงยึดถืออุดมคติอย่างที่พูดออกมาเสมอแล้วก็มักจะทำอะไรตามใจนึกอยู่เสมอ การที่ได้ตั้งใจนำฝากเข้าทางตำรวจ ก็มิใช่หลวงกาจ ฯ จะคิดเอาเอง หากแต่ผู้มีอำนาจเหนือหลวงกาจ ฯ ขึ้นไปมีความปรารถนาเช่นนั้น และสั่งการเช่นนั้น

หลวงกาจ ฯ จำได้ว่า ภายในคณะรัฐประหารนั้นเอง ก็ได้มีผู้ไม่ชอบหลวงกาจ ฯ เกิดขึ้นแล้วและสาเหตุที่ไม่ชอบนี้ ก็น่าจะยืมคำของพันเอก พระยาทรงสุรเดช นักปฏิวัติเรืองนามปี ๒๔๗๕ ผู้ได้เคยกล่าวลับหลังหลวงกาจ ฯ ไว้หลายครั้งว่า "หลวงกาจ ฯ นั้นเป็นคนดี มีความฉลาด แต่ไม่มีความเฉลียว" อันความแตกแยกที่มีผู้เห็นว่า หลวงกาจ ฯ ไม่ดีพอสำหรับตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารบกนั้น คงจะเกิดจากจิตใจของผู้อิจฉาริษยาพวกหนึ่ง กับประการสำคัญอันเกิดจากความสนใจของหลวงกาจ ฯ เอง ที่มักจะตักเตือนคนในคณะต่อหน้าที่ประชุม ถึงเรื่องความไม่ดีบางประการ ด้วยมีเจตนาจะให้คนทั้งคณะเป็นคนดีของชาติ ให้สมกับความตั้งใจที่ได้ร่วมมือกันทำงานสำคัญสูงสุดให้แก่ประเทศชาติมาแล้ว เมื่อได้ข่าวอะไรไม่ดีมาบ้าง หลวงกาจ ฯ ก็นำมาบอกโดยมิได้เฉลียวใจไปถึงกฎธรรมชาติ ที่ผู้ทำอะไรไม่ดีมานั้น ย่อมจะกลายเป็นคนกินปูนร้อนท้องถึงความไม่ดีที่เขาได้ทำมา เรื่องกินปูนร้อนท้องนี้ ได้ก่อให้เกิดและทวีความเกลียดชังหลวงกาจ ฯ มากขึ้น ทั้ง ๆ ที่หลวงกาจ ฯ เองก็คิดแต่ในด้านที่จะรักษาเกียรติยศและชื่อเสียงของคณะเป็นสำคัญ หาได้เฉลียวใจไปว่าการตักเตือนกัน

ด้วยความหวังดีบ้างนั้น จะทำให้เกิดความโกรธแค้น และหนักเข้าก็จะอยู่ร่วมคณะกันต่อไปอีกไม่ได้ หรืออีกทีหนึ่ง หากหลวงกาจ ฯ เกิดเฉลียวใจว่า จะเกิดมีภัยจากกระบวนการกินปูนร้อนท้อง แล้วคิดสงบระงับใจไม่กล่าวถึงความไม่ดีของใครเลย ก็คงจะไม่ต้องระเห็ดเหาะออกจากบ้านเกิดเมืองมารดรอย่างไร้เกียรติเช่นนี้ จะอย่างไรก็ดี ถ้าจะมีผู้ถามและทักท้วงถึงข้อคิดที่ควรสนใจนี้ในขณะนั้นบ้าง หลวงกาจ ฯ คงจะต้องตอบไปด้วยความทนงตัว เหมือนกับที่พระยาทรงสุรเดชเคยตอบพรรคพวกมาแล้วว่า "เขาพร้อมที่จะเนรเทศตัวเองให้ออกไปให้พ้นจากคณะเสียโดยเร็ว มากกว่าที่จะขออยู่เพื่ออดกลั้นต่อความไม่ดีหลายอย่างหลายประการ ที่คนในคณะไปก่อทำขึ้น แล้วตัวเองก็ไม่มีปัญญาที่จะเหนี่ยวรั้งจิตใจของผู้ที่อยากทำไม่ดี ให้คิดเห็นเป็นอย่างอื่นได้

แม้ลางร้ายได้เกิดแก่ พันเอก พระยาทรงสุรเดช ได้เผยให้เห็นประจักษ์ขึ้นแล้วก็ตาม แทนที่หลวงกาจ ฯ จะได้หยุดยับยั้งชั่งใจไว้บ้าง โดยเลิกรบกวนความไม่ดีของผู้อื่นให้แสลงใจ เพียงพูดด้วยวาจายังไม่พอ หลวงกาจ ฯ ยังเขียนบทความเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้น เพื่อว่ากล่าวตักเตือนผู้อยู่ในคณะให้ละเว้นความไม่ดีต่าง ๆ เช่น การขนฝิ่นมาขายแล้วกลับมาทำความดีต่าง ๆ ให้แก่ประเทศชาติอีก บทความเล่มนั้นเขียนคำที่ปกว่า ลับเฉพาะคณะ . และได้แจกจ่ายออกไปอย่างไม่จำกัด บทความในเล่มเต็มไปด้วยการประณามความไม่ดีของคณะ อย่างกว้างขวางเผ็ดร้อน ซึ่งยังผลให้ผู้ที่อยู่ในคณะ.... หลายคน ได้เกิดความงงงันต่อบทความที่หลวงกาจ ฯ ได้เขียนลงไปอย่างไม่เกรงใจใครเสียเลย หนังสือพิมพ์หลายฉบับต่างก็วิพากย์วิจารณ์บทความ ลับเฉพาะคณะ....นั้น ด้วยความสนใจและเคร่งเครียดค่อนข้างมาก มีผู้รู้หลายคนได้กล่าวว่า "ยังไม่เคยเห็นผู้ใดกล้ากล่าวความไม่ดีของผู้อื่นอย่างจะแจ้งมากมายถึงอย่างนั้น และทำนายไว้ว่า บทความเล่มนั้นอาจจะทำให้หลวงกาจ ฯ ถึงแก่ความล่มจม หรืออาจถึงตายก็ได้"

ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ในคณะ .. ต่างก็พากันซุบซิบ และต่างคงเห็นว่า ไม่อาจให้หลวงกาจ ฯ คงความมีฐานะเป็นรองผู้บัญชาการทหารบกต่อไปได้อีกแล้ว และด้วยความปรารถนาอันแน่วแน่นี้ละกระมัง ที่ทำให้เหตุการณ์อย่างนี้เกิดขึ้นแก่ตัวหลวงกาจ ฯ อย่างคาดฝันไม่ถึง

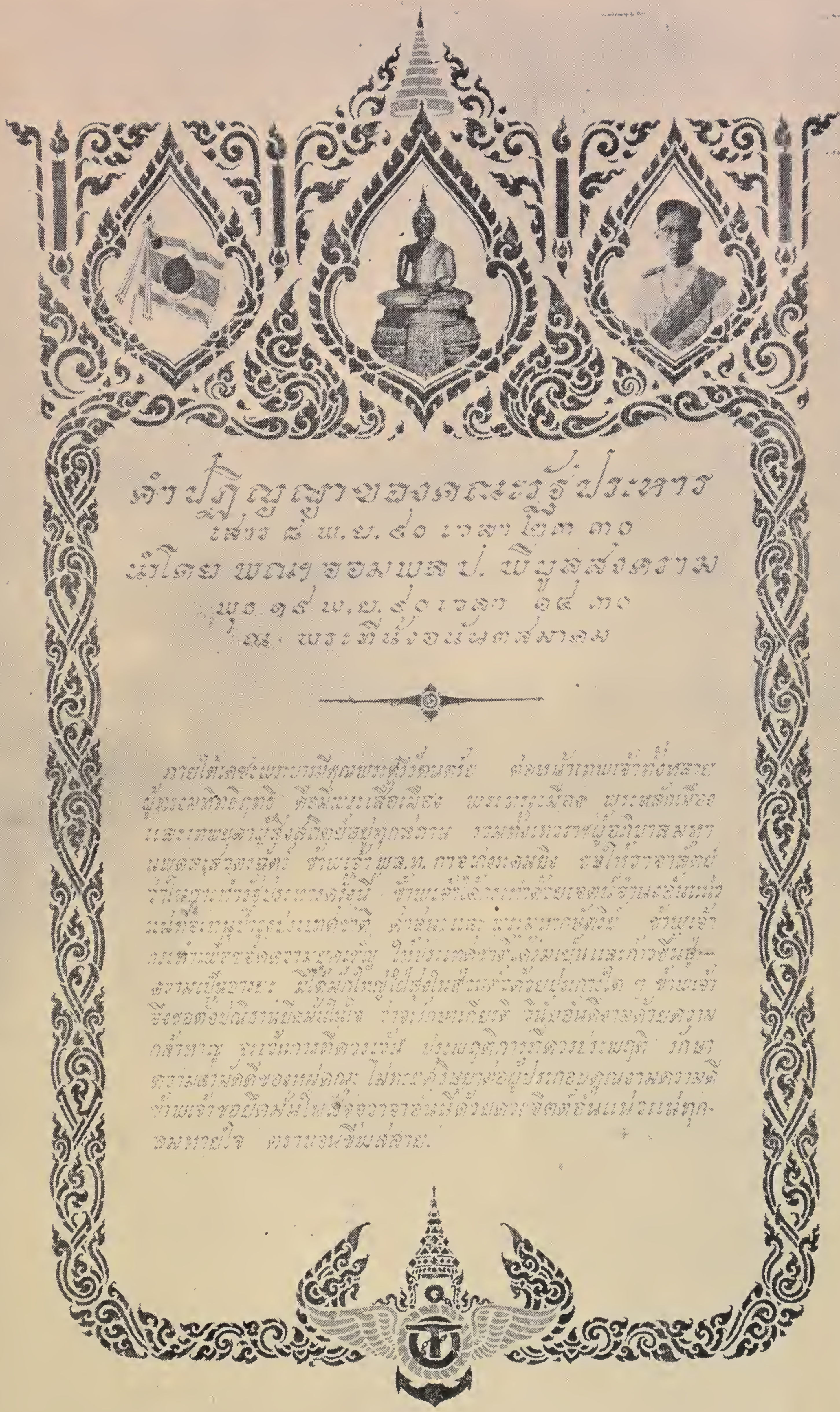
เมื่อหลุดจากภวังค์แห่งความหลังบางตอนแล้ว ก็รำพึงกับตนเองว่า

วโส อิสสริยํ โลเก

(อำนาจ เป็นใหญ่ ในโลก)

โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ

คำปฏิญญาณของคณะรัฐประหาร
เมื่อ ๘ พ.ย. ๙๐ เวลา ๒๓ ๓๐
นำโดย พณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม
เมื่อ ๑๙ พ.ย. ๙๐ เวลา ๑๔ ๓๐
ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

คำปฏิญาณของ พลโท หลวงกาจสงคราม

หมดความเป็นไทในดินแดนเนรเทศ

ความทรมานจิตใจอย่างแสนสาหัส การเรียกร้องขอความเป็นธรรมมายังกรุงเทพ ฯ ไร้ผล และการต่อสู้เพื่อความเป็นไทในดินแดนเนรเทศเป็นเวลา ๑ ปี ๓ เดือน กับ ๓ วัน นั้น เห็นว่ายังไม่น่านำลงพิมพ์ในครั้งนี้ เมื่อใดมีความเหมาะสมจึงจะจัดพิมพ์ขึ้น

กร. (ผู้จัดพิมพ์)

มุ่งหน้าตายเมืองไทย

ในที่สุด เรือเสฉวนเดินทางมาด้วยความรวดเร็ว ทั้งผีจักรและลมที่พัดส่งเรือลงมาทางทิศใต้ ทำให้เรือเดินทางมาถึงน่านน้ำไทยด้วยเวลาอันสั้น คาดตั้งแต่แรกว่าเรือลำนั้นคงจะมาถึงกรุงเทพ ฯ ประมาณวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๙๔ แต่วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๔๙๔ เรือก็มาผ่านเกาะสีชังแล้วมาทอดสมอรออยู่นอกสันดอน ด้วยเรือเข้ามาไม่อาจเดินทางเข้าสันดอนในเวลากลางคืน ณ นอกสันดอน ได้มีบุตรชายหลวงกาจ ฯ ๑ บุตรเขยหลวงกาจ ฯ ๑ นายตำรวจนอกเครื่องแบบไม่ควรบอกนาม ๒ นาย ออกไปพบกับหลวงกาจ ฯ บนเรือเสฉวน ฟังคำพูดของคนทั้ง ๔ แล้วก็ดูเหมือนว่า ถ้าหลวงกาจ ฯ ออกเดินทางไปอยู่เสียที่อินโดจีนอีกสัก ๑ ปีได้ ก็จะดีมาก แต่หลวงกาจ ฯ ไม่ยอมฟังเสียงอันใดทั้งสิ้น นอกจากจะเข้ามาสู้คดีในศาลแห่งประเทศไทย เมื่อได้สนทนากันประมาณครึ่งชั่วโมง นายตำรวจนอกเครื่องแบบกับบุตรเขยหลวงกาจ ฯ ได้ลงเรือเล็กกลับ ส่วนบุตรชายหลวงกาจ ฯ คงพักอยู่กับหลวงกาจ ฯ เรื่องราวในการสนทนาเป็นเรื่องค่อนข้างไม่ควรเปิดเผยไว้ ณ ที่นี้ จึงไม่มีรายละเอียดอันใดอีก ครั้นต่อมา ๓ ชั่วโมง ซึ่งเป็นเวลาดึกมากแล้ว เรือเสฉวนได้เดินทางเข้าร่องน้ำในสันดอนแล้วก็มาถึงประมาณหน้าเมืองสมุทร-ปราการ ณ ที่นั้นได้มีนายตำรวจในเครื่องแบบประมาณ ๑๐ นาย พร้อมทั้งผู้บัญชาการกองตำรวจสันติบาล ได้เทียบเรือเล็กเข้าข้างเรือเสฉวน แล้วก็พากันขึ้นมาบนเรือเสฉวน เขาเหล่านั้นเปิดประตูห้องนอนหลวงกาจ ฯ แล้วนำหลวงกาจ ฯ ไปลงเรือเร็วของตำรวจ เรือตำรวจมาถึงท่าราชวงศ์ประมาณ ๖ นาฬิกาของวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๙๔ จากนั้นได้พาขึ้นรถยนต์ไปส่งยังห้องขังกองตำรวจสันติบาลทันที

ครั้งแรกที่ถูกส่งตัวเข้าห้องขังที่กองตำรวจสันติบาล แทนที่หลวงกาจจะเสียใจว่า ตัวเขาผู้เคยเป็นรองผู้บัญชาการทหารบก และหัวหน้ารัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๐ จะเสียใจเพราะต้องเข้าไปนอนอยู่ในห้องขัง มียามรักษาการอย่างแข็งแรง เพื่อมิให้หลวงกาจหนีได้นั้น เขากลับดีใจที่ได้กลับประเทศไทยสมใจแล้ว รู้สึกตื่นเต้นจนนอนหลับ ๆ ตื่น ๆ อยู่ตลอดคืน เพราะบางเวลาก็เคลิ้มไปว่าตนเองยังอยู่ในแดนเนรเทศ แล้วฝันไปว่า ได้มาถูกขังอยู่ในประเทศไทยแล้ว แต่ประสาทบางส่วนก็เถียงว่า ถูกขังอยู่ในประเทศไทยจนแล้วจนเล่า วนเวียนอยู่อย่างนี้เอง เมื่อดึกมากแล้วก็งีบหลับไปหน่อยหนึ่ง แล้วก็สะดุ้งตื่นด้วยเสียงระฆังประจำชั่วโมง เมื่อตื่นขึ้นแล้วก็ได้ทอดสายตาลอดลูกกรงห้องขังออกไปยังสนามหญ้าหน้าตึก ท่ามกลางแสงไฟที่สลัว แต่ก็ยังพอได้เค้าว่า มีอาคารอยู่หลายหลัง มีต้นก้ามปู่ใหญ่ ๆ อยู่หลายต้น มีเสาธงยืนอยู่โดดเดี่ยวอย่างไร้วิญญาณ เมื่อมองไกลออกไปทางซ้ายมือ จะเห็นช่อฟ้าหลังคาโบสถ์วัดสระประทุม ตัดกับขอบฟ้าอยู่รำไร จึงทำให้แน่ใจเขาได้มาอยู่ในห้องขังของตำรวจไทยในกรุงเทพ ฯ แน่แท้แล้ว มือบีบซี่กรงขังแน่นทั้งสองข้าง แล้วขยับโยกเข้าหาตัวไปมาอย่างเบา ๆ คล้ายกับต้องการให้มันเปิดออก เพื่อความอิสระภาพของผู้ไม่ผิดฉะนั้น ในที่สุด เมื่อห้องขังก็คือห้องขัง จะเปิดออกได้ก็ด้วยอำนาจของผู้มีอำนาจเท่านั้น เขาหยุดอยู่ครู่หนึ่งเมื่อได้สติขึ้นมา แล้วสมองก็คิดเลื่อนลอยต่อไปอีก คิดถามกับตัวเอง จริงหรือนี่ที่ยังไม่ถูกทำร้ายให้ถึงตาย และก็ยังมีชีวิตอยู่แท้ ๆ หรือนี่ มือทั้งสองยังกำซี่กรงขังอยู่ เขย่าเบา ๆ แล้วถามตัวเองว่า ในห้องขังหรือนี่ ทอดสายตาผ่าแสงสลัวออกไปอีกครั้ง แล้วคงถามตัวเองอีกว่า ในเมืองไทยหรือนี่ เขารำพันอยู่ในใจว่า การเข้ามาต่อสู้คดีของเขาอย่างที่คิดแล้วคิดอีกถึงปีเศษนั้น บัดนี้ได้เข้ามาแล้วตามความนึกคิดนั้น ได้หวลคิดถึงเรื่องถูกจับและเรื่องที่ถูกกล่าวหาอย่างมีบทบาทใหญ่โต ได้คิดทบทวนไปมาหลายครั้งหลายหนว่า ตัวเองได้ทำอะไรไปแล้วบ้างหนอเมื่อก่อนถูกจับ ก่อนถูกเนรเทศเขาก็ต้องตอบกับตัวเองว่า คำกล่าวหาอย่างครึกโครมเหมือนกับอสุนีบาตสายฟ้าฟาดนั้น มันไม่มีอะไรเลยนี่นา ไม่เคยมีความจริง ไม่เคยคิดวางแผน ไม่เคยสั่งการถึงเรื่องการปฏิวัติ ดุจข้อกล่าวหานั้นเลยแม้แต่น้อย เขาเป็นผู้บำเพ็ญตัวเพื่อประเทศชาติในด้านที่ชอบด้วยกฎหมายบ้านเมืองทุกอย่างทุกประการที่ถูกกล่าวหาคดีปฏิวัติและทุจริตในหน้าที่การงาน จึงไม่มีอะไรที่จะคิดออกได้ว่า ตนได้สร้างสรรอะไรไว้ที่ผิดกฎหมายบ้าง การเข้าไปนอนในห้องขังสันติบาล เขาได้นึกคิดถึงปัญหาเหล่านี้อย่างวกเวียนจน

นอนไม่หลับ แต่การนอนไม่หลับก็มิใช่เพราะความว้าวุ่นใจแต่อย่างเดียว หากแต่ระคนกับความดีใจที่ได้กลับมาอยู่บนผืนแผ่นดินไทยอีกครั้งหนึ่งเท่านั้นเอง

ในที่สุด ทางการตำรวจไทยได้ขังหลวงกาจ ฯ ไว้ที่สันติบาล ๖ วันกับ ๗ คืน แล้วก็คุมตัวไปส่งศาลอาญา เพื่อขออำนาจศาลให้สั่งขังฐานเป็นผู้ต้องหาของตำรวจเรื่อง

๑. ทำการกบฏในพระราชอาณาจักรไทย (แต่เพียงผู้เดียว)

๒. ต้องหาฐานใช้อำนาจทุจริตต่อหน้าที่ราชการ ว่าหลวงกาจ ฯ ได้เรียกเอาเงินจากพ่อค้าโรงสีไฟไป

ข้อกล่าวหานั้นมีมากมายหลายอย่างหลายประการ อาวุธทุกอย่าง ปืนทุกกระบอก ลูกกระสุนทุกลูก ที่ทางราชการได้ส่งไปให้แก่กรมกองทหารทั่วราชอาณาจักร ได้กลายเป็นว่า หลวงกาจได้ส่งไปให้แก่กรมกองทหารเหล่านั้นเพื่อทำการปฏิวัติ

การจัดกองรักษาการณ์ที่วังสวนกุหลาบที่ ได้ดำเนินกันมาตั้งแต่ย้ายกองบัญชาการจากพระที่นั่งอัมพรมาอยู่ ณ วังสวนกุหลาบ ซึ่งได้จัดสรรค์ให้มีอาวุธไว้ป้องกันรักษาสถานที่นั้น ก็ได้กลายเป็นว่าหลวงกาจ ฯ จัดอาวุธสำหรับทำการปฏิวัติอีกเหมือนกัน คดีทุจริตต่อหน้าที่ว่ารับเงินจากราษฎร ๑ ล้าน ๘ แสนบาท ด้วยความทุจริต ทำนองคล้ายกับเงินรูปี ๔๘ ล้านบาท ที่หาว่าหลวงกาจ ฯ เอาไปเป็นประโยชน์ส่วนตัว เมื่อศาลอ่านคำกล่าวหา ของตำรวจผู้เป็นเจ้าหน้าที่ สอบสวนคดี ที่ขอให้ศาลสั่งขังหลวงกาจ ฯ มีกำหนดคดีละ ๑๒ วัน นับตั้งแต่วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๔๙๔ เป็นต้นไป ศาลถามหลวงกาจ ฯ ว่า จะมีการขัดข้องประการใดบ้าง หลวงกาจ ฯ ตอบว่า ไม่มี แล้วเจ้าพนักงานได้นำตัวหลวงกาจ ฯ ไปขังไว้ยังคุกลหุโทษที่เรียกว่า เรือนจำจังหวัดพระนคร ต่อมาวันที่ ๑๕ เดือนเดียวกันได้รับอนุญาตให้ประกันตัวออกจากคุก โดยได้วางหลักทรัพย์ไว้เป็นประกันที่ศาลอาญาหลายแสนบาท การขอประกันก็มิได้เป็นไปอย่างง่ายสะดวกดังใจนึก ด้วยฝ่ายตำรวจไม่ยินยอมที่จะให้ประกันเมื่อศาลถามตำรวจก็ชี้แจงว่าหลวงกาจ ฯ ยังมีอิทธิพลมาก ขออย่าให้ประกัน ถ้าประกันไปได้ก็จะทำให้เกิดความไม่สงบ แต่เมื่อศาลเห็นว่า หลวงกาจ ฯ กลับเข้ามาเองคงไม่คิดหนี และก็ไม่มีตำแหน่งหน้าที่อันใดอีกแล้ว และคงไม่มีผู้มีอิทธิพลอย่างใดอีก จึงอนุญาตให้มีประกันตัวออกจากคุกไปได้

ตั้งแต่บัดนั้นมา หลวงกาจ ฯ ก็ได้ตั้งหน้าฟังข่าวที่อัยการจะได้จัดการยื่นฟ้องในคดีต้องหาทั้ง ๒ คดีนั้นเป็นลำดับมา และขณะเดียวกันก็ได้ค้นหลักฐานจากเอกสารที่ตกค้างบ้าง และเอกสารที่ได้คืนจากตำรวจบ้าง ปรากฏว่าได้พบเอกสารหลายฉบับที่เป็นข้อยืนยันในด้านที่หลวงกาจ ฯ ไม่ได้ทำผิดกฎหมาย ก่อนถูกจับและถูกเนรเทศประการใด อีกทั้งปรากฏว่าสิ่งของที่ได้คืนจากตำรวจนั้น ได้สูญหายไปมาก ส่วนจำพวกทรัพย์ที่มีค่า ใบกู้ยืมและอื่น ๆ ที่ได้ขออายัดไว้กับกงศุลไทยในฮ่องกงนั้นไม่ได้คืนเลยตราบเท่าทุกวันนี้

ในที่สุด เวลาก็ได้เวียนมาถึงบทบาทของคดีที่หลวงกาจ ฯ ถูกจับและถูกเนรเทศออกไปฮ่องกงอีกครั้งหนึ่ง คือ ข้อหาคดีอาญา

๑. ทำการกบฏในพระราชอาณาจักรไทย (แต่เพียงผู้เดียว)

๒. ต้องหาฐานใช้อำนาจทุจริตต่อหน้าที่ราชการ

นั้น ทางการไม่ฟ้องหลวงกาจ ฯ ในศาลหลวงอีกต่อไป ด้วยหลักฐานเท่าที่มีไม่พอแก่การฟ้องร้อง หรือมิฉะนั้นหลักฐานไม่มี ไม่ใช่มีไม่พอ ดังนั้นประวัติหรือชีวะประวัติของ นายพลรูปี นายพลตุ่มแดง นายพลรัฐประหาร นายพลเนรเทศ นายพลคนคุก ก็เอาเป็นยุติแต่เพียงนี้

อะไรคือหัวใจของรัฐธรรมนูญใต้ตุ่ม

ในเมื่อใคร ๆ ก็ให้ฉายานามท่านว่า นายพลตุ่มแดง เนื่องจากได้แอบเขียนรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวขึ้น เมื่อก่อนทำรัฐประหารเมื่อ ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ เก็บซ่อนไว้ใต้ตุ่มน้ำสามโคก ซึ่งมีลักษณะเป็นตุ่มดินเผาสีแดง จนเรียกย่อติดปากกันมาว่า "ใต้ตุ่มแดง" นั้น น่าจะได้นำความสำคัญในด้านอำนาจพระมหากษัตริย์ มาแสดงไว้พอเป็นสังเขป คือ

โครงการเก่า ร่างขึ้นเพื่อให้ราษฎรเลือกสมาชิกวุฒิสภา แต่รัฐธรรมนูญใต้ตุ่ม กำหนดให้อำนาจของพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงเลือก

การเลือกนายกรัฐมนตรี ก็กำหนดให้เป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์เช่นกัน

ในการถวายพระราชอำนาจให้แก่พระมหากษัตริย์ ให้มากกว่าเก่านี้ ก็จำเป็นที่จะต้องแต่งตั้งอภิรัฐมนตรี ให้เป็นที่ปรึกษาแก่พระมหากษัตริย์อีกด้วย

อภิรัฐมนตรีแต่ละท่าน ก็จะได้จัดสรรเฉพาะผู้มีความสุจริตต่อประเทศชาติ มีสติปัญญาดีเคยรับราชการมานาน มีความดีงามพอจะไว้ใจได้ว่า จะเป็นผู้ถวายคำปรึกษาแด่พระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี

ในคณะอภิรัฐมนตรี ก็จะจัดให้มีกรมกองเป็นลูกมืออยู่ ภายใต้องค์การของฝ่ายพระมหากษัตริย์

เมื่อจะพิมพ์หนังสือเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของคุณพ่อ ก็มีปัญหาที่ว่าจะควรพิมพ์เรื่องใด ความจริงคุณพ่อเองก็เป็นนักพูดและนักเขียน นักปาฐกถา และบันทึกที่ท่านได้พิมพ์ไว้นั้นมีมากมายหลายเล่ม รวมทั้งชีวะประวัติที่ระบายไว้อย่างน่าอ่าน แต่ด้วยเหตุที่เราไม่อาจตัดสินใจได้ว่า บทความอันใดของท่านจะเหมาะสม เพราะการที่จะเลือกเฟ้นงานจากบึก ๆ ของท่านนั้น คงต้องใช้เวลาและความพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน ได้แต่ตัดบางตอนของชีวะประวัติมาลงไว้ในที่นี้ขณะเดียวกันรู้สึกว่า ในกระบวนหนังสือที่ได้ช่วยประกอบสติปัญญาของคุณพ่อ ดูเหมือนจะไม่มีเล่มใดที่ซาบซึ้งและประทับใจท่านยิ่งไปกว่า "ประทีปแห่งชมพูทวีป" ซึ่งท่าน "โรจนากร" ได้ร้อยกรองไว้อย่างไพเราะ โดยแปลจาก The light of Asia ของ Sir Edwin Arnold

หนังสือเล่มนี้ คุณพ่อมีศรัทธามาก ถึงกับลงทุนพิมพ์แจกเป็นจำนวนมากถึงสองครั้ง เมื่อ ๑๐ กว่าปีมาแล้ว เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะคุณพ่อผู้เป็นนักคิดที่สนใจในพระศาสนา เคยสงสัยอยู่เป็นเวลาช้านานว่า การที่พระสิทธัตถะละทิ้งพระโอรสและพระชายาออกบวชนั้น จะมิควรถือว่าเป็นการเห็นแก่ตัว ตัดช่องแคบหนีทุกข์หรืออย่างไร ก็และการหนีความจริงแห่งชีวิต และการไม่บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น คุณพ่อไม่สรรเสริญ เพราะขัดกับอุดมคติของท่าน แต่หนังสือประทีปแห่งชมพูทวีปสามารถอธิบายให้ท่านเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า พระสิทธัตถะออกบวช มิใช่จะหนีทุกข์เพื่อประโยชน์สุขของพระองค์เอง หากทรงมีพระประสงค์ที่จะหาทางแห่งความดับทุกข์ เพื่อประโยชน์ของชาวโลกทั้งมวล อันจมอยู่ในความมืดมน จึงเป็นอันว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แก่สังคม มิใช่เป็นผู้ที่เห็นแก่ตน ความรู้อันนี้นำความสบายใจให้แก่คุณพ่อเป็นอย่างยิ่ง ทั้งได้เพิ่มพูนศรัทธาในพระพุทธองค์ในดวงจิตของท่านเป็นอันมาก

ด้วยเหตุที่หนังสือ ประทีปแห่งชมพูทวีป เป็นหนังสือที่จับใจและจูงศรัทธาเช่นนี้ เจ้าภาพจึงใคร่ขออนุญาตจากท่านโรจนากรผู้ประพันธ์ นำหนังสือนี้พิมพ์แจกเป็นพลีแก่ญาติมิตรในครั้งนี้ ในเวลาเดียวกัน ได้ถือโอกาสคัดคำนำซึ่งท่านผู้ประพันธ์เขียนไว้ และคำนำของคุณพ่อเมื่อคราวมอบต้นฉบับสำหรับพิมพ์แจกในงานศพของคุณทัด สิงหเสนี เมื่อปี ๒๕๐๔ ลงพิมพ์ไว้ด้วย อนึ่ง เจ้าภาพขอขอบพระคุณท่านผู้ประพันธ์เป็นอย่างมากไว้ในที่นี้

ขอกุศลผลบุญอันอาจมีจากหนังสือนี้ เป็นพลวปัจจัย นำคุณพ่อไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ..

ส.บ.

๗ มีนาคม ๒๕๑๐

คำของ พลโทกาจ กาจสงคราม

นับตั้งแต่ข้าพเจ้าถูกขับและถูกเนรเทศออกไปต่างประเทศ และได้กลับเข้ามายังประเทศไทยแล้ว ก็มาได้รับความมีเกียรติและความเบิกบานใจเป็นครั้งที่ ๒ ที่คุณสุมิตร พึ่กทองพรรณ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดบุรีรัมย์ กับคุณทิพย์รัตน์ พึ่กทองพรรณ ผู้ภรรยา ได้มาแจ้งต่อข้าพเจ้าว่า ใคร่จะขอพิมพ์หนังสือ "ประทีปแห่งทวีปชมพู" (*The Light of Asia*) เพื่อแจกในงานศพคุณจำรัส สิงหเสนี ผู้ล่วงลับไปแล้ว คำขอนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจและมีความยินดีมากที่หนังสือเล่มนี้ยังมีโอกาสได้เผยแพร่ให้พุทธศาสนิกชนได้อ่านได้สนใจในวาระต่อมาถึงบัดนี้อีก แสดงว่าไม่ได้พ้นสมัยแต่ประการใดเลยนั้นข้อหนึ่ง อีกข้อหนึ่งทำให้เห็นได้ว่า ความเห็นของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับหนังสือ เรื่องนี้ไม่สู้ผิดพลาดที่ได้คาดไว้ เมื่อพิมพ์แจกครั้งแรกและครั้งต่อมาว่า หนังสือเรื่องนี้จะทำให้ท่านผู้อ่านเกิดความสนใจว่าเป็นหนังสือดี อ่านแล้วได้รับความซาบซึ้งและความปีติยินดีต่อพฤติกรรมอันดีงามที่วิเศษยิ่งของพระผู้เป็นต้นศาสนา ที่ปฏิบัติมาเมื่อ ๒๕๐๐ ปีเศษแล้ว ความดีวิเศษของพระมหาบุรุษสัมมาสัมพุทธเจ้าเด่นอยู่เหนือโลกอย่างรุ่งโรจน์ที่สุด ที่คนทั้งหลายยังไม่มีผู้ใดอาจบำเพ็ญให้ใกล้เคียงกันกับพฤติกรรมของพระองค์ได้ยิ่งได้อ่านหนังสือเล่มนี้ได้มากครั้งเพียงใดก็ยิ่งทำให้ทวีความเทิดทูนที่มีเป็นทุนอยู่บ้างแล้วในจิตใจนั้นมีมากขึ้นไปอีกทุกที

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความตั้งใจเสียสละของท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลกับคุณผู้หญิง เพื่อเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่ผู้อื่นอันมีค่าเหลือที่จะคณานับให้ครบถ้วน ณ ที่นี้ได้ และขอเอาใจช่วยให้หนังสือที่ท่านพิมพ์แจกนี้ตกอยู่ในมือของผู้ได้รับ สมกับของที่มีค่าสูงสุดนั้นเถิด

ก. กาจสงคราม

บ้าน ๓๗ ซอยพระอรรถวิมล
ถนนราชปรารภ
มักกะสัน พระนคร
วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๐๔

ประทีปแห่งทวีปชมพู

โรจนากร

จาก

The Light of Asia

by

sir Edwin Arnold

คำปรารภ ของผู้ประพันธ์

เรื่องประทีปแห่งทวีปชมพูนี้ได้เก็บความจากหนังสือ *The Light of Asia* ของเซอร์เอ็ดวิน อาโนลด์ ซึ่งรจนาขึ้นเป็นโคลงภาษาอังกฤษ เกี่ยวกับพระพุทธประวัติและอุปนิสัยและพระพุทธปรีชาญาณของพระองค์ เป็นหนังสือซึ่งแพร่หลายมากในยุโรป ปรากฏว่าได้พิมพ์ขึ้นถึง ๑๐๐ กว่าครั้งแล้ว และความแพร่หลายนี้เองทำให้มีผู้แปลออกไปเป็นภาษาฝรั่งเศส และเมื่อปี ๒๔๙๐ นี้ได้มีท่านผู้หนึ่งใช้นามปากกาว่า "ภัทรัตตา" มีอุตสาหะแปลออกมาเป็นกาพย์ฉันท์ไทย เพราะความรู้สึกซาบซึ้งในบทนิพนธ์อันนี้เป็นอันมาก ท่านบอกว่า ถึงกับอ่าน ๕ จบ

ในการเก็บความลงมาเขียนใหม่นี้ ข้อความในเครื่องหมายคำพูดบางอันข้าพเจ้าขอลอกจากบทประพันธ์ของท่าน "ภัทรัตตา" ด้วยความเคารพและชื่นชมในคำอันไพเราะนั้น ข้าพเจ้าขอแจ้งความจริงนี้แด่ท่านเจ้าของ และขอท่านได้รับความขอบคุณจากข้าพเจ้าในหน้าหนังสือพิมพ์นี้ด้วย

"โรจนากร"

ประทีปแห่งทวีปชมพู

บทที่หนึ่ง พระสิทธัตถกุมาร

วันหนึ่งในฤดูร้อน พญาหงส์สีขาวสะอาดตัวหนึ่ง นำฝูงบินผ่านพระอุทยานของพระเจ้ากรุงกบิลพัสดุ์ บ่ายหน้าไปทางทิศเหนือสู่รัง ณ ยอดเขาหิมาลัยโพ้น ความขาวของฝูงหงส์ซึ่งทาบอยู่กับท้องฟ้าสีขาวนั้น เป็นประดุจทางช้างเผือก ยังความนิยมยินดีให้แก่ผู้พบเห็นยิ่งนัก แต่พระเทวทัตกุมารมิเป็นเช่นนั้น น้ำพระทัยของเจ้าชายพระองค์น้อยนี้เป็นพาลมุ่งแต่จะทำลายเป็นที่ตั้ง พอทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์ เธอก็ทรงโก่งสายธนูขึ้นทันที ยกลูกศรขึ้นพาดสายและน้าวหน่วงเต็มแรง ปล่อยศรวิ่งขึ้นไปเสียบอกพญาหงส์ ซึ่งกำลังร่อนร้องร่าเริงใจอยู่บนอากาศ นกที่น่าสงสารก็พลัดตกลงมาบนพื้นดิน ศรยังเสียบคาอกอยู่

ขณะนั้น พระสิทธัตถกุมาร พระโอรสแห่งพระเจ้ากรุงกบิลพัสดุ์ กำลังประทับอยู่ในพระอุทยานเหมือนกัน พญาหงส์ถลาร่วงลงมาตรงพระพักตร์พอดี เจ้าชายทอดพระเนตรเห็นเข้าก็บังเกิดความเวทนา ทรงอุ้มหงส์นั้นขึ้นจากพื้นประคองกอดแต่เบา ๆ มิให้วิหคเคราะห์ร้ายตื่นตกใจ แล้วก็ทรงชักศรซึ่งเสียบเนื้ออยู่นั้นออกเสีย พลางชโลมแผลด้วยน้ำผึ้งแล้วเอาใบไม้ผจงปิดปากแผลอย่างเบา ๆ แล้วก็ทอดถอนพระหฤทัย รำพึงถึงความทุกข์ของพญาหงส์อันมีกายปรากฏบาดแผลอันใหญ่นั้น

พระกุมารนั้นก็ยังทรงพระเยาว์นัก พระชันษาของเธอน้อย ชอบที่จะแสวงสุขอย่างเด็กอื่น แต่เธอกลับคิดใคร่ครวญถึงความเจ็บปวดของพญาหงส์ อันความทุกข์ซึ่งสำแดงอยู่ในตัวนกนั้นเป็น อย่างไรกันหนอ เพื่อให้รู้ความจริงโดยตนเองอย่างแน่ชัด พระองค์ทรงหยิบลูกศรขึ้น แล้วก็แทงลง ตรงข้อพระหัตถ์ พิษศรเสียวปลาบไปถึงพระหทัย และพระกุมารก็ทรงเข้าพระทัยในทันทีนั้นเองว่า ความเจ็บปวดของนกนั้นสาหัสเพียงไร เธอจึงทรงปลอบนกด้วยพระวาจาอ่อนหวาน กระทำพระองค์ เป็นมิตรกับสัตว์ตัวน้อย เพื่อมิให้มันตื่นตกใจต่อไป

พอดีพระเทวทัตกุมารผู้ยิงพญาหงส์ก็เสด็จมาถึง และจะแย่งนกนั้นไปให้ได้ พระสิตธัตถ กุมารก็ไม่ทรงยอม ด้วยเหตุว่าพระเทวทัตเป็นผู้ทำลายหงส์ แต่พระองค์เป็นผู้ประทานชีวิต ถ้าหาก ปล่อยนกให้แก่เทวทัตผู้อนุชา นกจะต้องตายเป็นแน่แท้ พระองค์ประกาศว่า จะทรงสั่งสอนความ เมตตาแก่โลก ถ้าหากว่าพระเทวทัตจะทรงคัดค้านก็ขอให้ทรงเรียกนักปราชญ์มาตัดสิน

ในที่สุดเทพเจ้าซึ่งปลอมพระองค์มาเป็นนักปราชญ์ ก็ทรงตัดสินว่า "ผู้ใดกรุณาต่อสัตว์ และเป็นผู้ช่วยเหลือสัตว์ ผู้นั้นเป็นเจ้าของ ด้วยเหตุนั้นผู้ช่วยเหลือสัตว์เป็นผู้ให้ชีวิต แต่ผู้ทำลายชีวิตสัตว์ให้ดับล่วงไปได้ชื่อว่าเป็นผู้เข่นฆ่า หาใช่เจ้าของสัตว์นั้นไม่" พระ เทวทัตจึงแพ้ความ และพระสิทธัตถกุมารก็ได้พญาหงส์ไปเลี้ยงไว้

พระสิทธัตถกุมารนี้แหละ คือพระบรมศาสดาผู้ประกาศศาสนาพุทธให้แก่ปวงชนทั้งปวง ให้เขาทั้งหลายได้พบเห็นและได้ตั้งอยู่ในความสุขอันแท้จริง ความเป็นพระศาสดาผู้ตรัสรู้รอบด้านได้ ปรากฏให้เห็นตั้งแต่พระชันษาน้อย ๆ

× × ×

เมื่อพระพุทธองค์ทรงจุติจากสวรรค์ มาเข้าพระครรภ์พระพุทธมารดา คือพระนางมหาสิริมายา เทวี เป็นพระชาติสุดท้ายซึ่งทรงสั่งสอนพระธรรมแก่ชาวโลกนั้น ได้บังเกิดรังสีส่องสว่างกระจ่างแจ้งขึ้น ในยามค่ำคืนมืดสนิท เขาหินทั้งหลายส่งเสียงกัมปนาท ละลอกคลื่นในมหาสมุทรบรรเลงเพลงกล่อม และปวงบุปผาชาตินานาพรรณแย้มกลีบขยายชูช่ออรชรทั้ง ๆ ที่อรุโณทัยยังไม่ได้มาถึง พระพายพัดเย็น ชุ่มฉ่ำ และสรรพสิ่งทั้งหลายดูเหมือนจะกระซิบบอกกันว่า ท่านทั้งหลายผู้ตายที่กำลังจะเกิด และผู้เกิด ที่ตายไปแล้ว จงตื่นขึ้นและจงฟัง วันนี้พระพุทธเจ้าได้เสด็จลงมาปฏิสนธิแล้ว จงรู้และจงมีหวังเถิด

ในตอนเช้าวันนั้น พระโหราจารย์ได้ทูลถวายพระพรพระเจ้าสิริสุทโธทนะ พระพุทธบิดาว่า

"พระโอรสของพระองค์ได้ทรงปฏิสนธิแล้ว และจะทรงเติบโตขึ้นเป็นบุรุษอันใหญ่ยิ่ง เป็นผู้ทรงปัญญายอด หากมิเป็นพระมหาจักรพรรดิครองทั่วทุกทวีป ก็จะทรงเป็นพระบรมศาสดาโปรดบรรดาสัตว์โลกทั้งหลาย และช่วยมนุษย์ให้พ้นจากความโง่เขลาอันมืดมน"

ครั้นพระพุทธมารดาทรงครรภ์ครบถ้วนทศมาส ก็ทรงพระสูติพระโอรสใต้รุกขฉายาในป่าลุมพินีวัน เทพเจ้าทั้งหลายเสด็จจากฟากฟ้าลงมาอัญเชิญพระวอทอง พ่อค้าชาวเมืองได้สดับข่าวก็เดินทางมาแต่ไกล เพื่อเอาของขวัญอันมีค่ามาถวายพระบรมราชกุมาร และในหมู่ชนทั้งหลายซึ่งเดินทางมาชมบุญบารมีนั้น มีฤษีตนหนึ่งทรงนามว่า อสิตฤาษี ท่านผู้นี้ทรงบำเพ็ญพรตอยู่ใต้ต้นไม้ได้สดับเสียงเทพยดาลงมาบอกว่า บัดนี้พระพุทธเจ้าได้เสด็จลงมาในโลกแล้ว ให้ไปชมพระบารมีเถิด ท่านจึงรีบร้อนมาในเมืองกบิลพัสดุ์ ครั้นเดินเข้ามาใกล้ พระพุทธมารดาก็ทรงวางพระกุมารลงแทบบาทพระดาบส พระอสิตฤาษีเห็นศุภลักษณ์แห่งพระโอรสก็ร้องห้ามว่า อย่า อย่า พระนางอย่าทรงวางพระโอรสลง แล้วพระฤาษีก็ก้มลงกระทำอภิวันทนาการพระบรมกุมารถึง ๘ ครั้งกล่าวว่า

"พระองค์นี้แหละ คือ พระพุทธเจ้าอย่างแน่แท้ ด้วยปรากฏมีรังสีกุหลาบจ้าจากพระวรกาย พระลักษณะ ๓๒ ประการของมหาบุรุษปรากฏอยู่ในพระองค์พร้อมสิ้น พระองค์นี้แหละคือผกาของปวงชนอันจะบานเพียงครั้งเดียวในระยะอสงไขยปี เมื่อบานแล้วก็ส่งกลิ่นหอมขจรขจายไปทั่วพิภพ อบโลกให้หอมหวานด้วยปัญญาปานมธุรส"

ครั้นพระชนม์ของพระบรมกุมารลุถึง ๗ วัน พระพุทธมารดาก็เสด็จสู่สวรรคาลัย ด้วยเหตุว่าพระนางเธอประสูติพระโอรสประเสริฐ เทพยดาเจ้าทั้งปวงทรงรักใคร่มิยอมให้เสด็จทนทุกขเวทนาอยู่ในโลกนี้สืบไป จึงรับเสด็จพระนางไปสถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์ชั่วนิรันดร

ส่วนพระราชโอรสนั้น เมื่อพระชนม์ได้ ๘ พรรษา พระพุทธบิดาก็ทรงหา พระวิศวามิตรฤาษี มาสั่งสอนศิลปวิทยาแก่พระกุมาร พระวิศวามิตรรับพระราชโองการพอถึงวันฤกษ์ดีเรียกกุมารมาสั่งสอน

พระราชโอรสทรงยืนถือกระดานไม้จันทน์แดงขัดมันเป็นเงาวับและมีริมขอบฝั่งพลอยอยู่ตรงหน้าพระอาจารย์ พระหัตถ์น้อย ๆ ผจงจับดินสอมั่น และพระเนตรอันสุกใสจับอยู่ที่พระอาจารย์ด้วยความเคารพและสนพระทัย

พระฤๅษีบอกว่า "พระกุมารจงเขียนคัมภีร์นี้ลง" แล้วท่านก็ท่องคาถาคายัตรีซึ่งยากลึกล้ำผู้สูงยิ่งด้วยปัญญาและความรอบรู้เท่านั้นจึงจะเขียนได้ พระกุมารทรงฟังแล้วก็เขียนลงบนกระดานอย่างถูกต้อง ใช่แต่ภาษาเดียวเท่านั้น เธอยังเขียนเป็นภาสาเทวนาคุรี, ยวะ. ตีร์ถี, และอื่น ๆ อีกหลายสิบภาษา จนพระอาจารย์ต้องร้องว่าพอแล้วพระเจ้าข้า แล้วท่านก็สอนให้นับเลขถึงสิบ แต่พระกุมารทรงนับต่อไปได้ถึง โกฏิ, อสงไขย, นหุต, และนินนหุต พระอาจารย์ต้องทูลว่าพอแล้ว แล้วก็สอนดาราศาสตร์ พระโอรสตรัสเล่าให้ฟังสิ้นถึงโคจรของจักรวาล ดวงดาวใหญ่น้อยเดินไปอย่างไร เหตุใดจึงเกิดมี คน สัตว์ พืชผล และแม่น้ำ ในมหาสมุทรนี้เกิดจากปรมาณูเป็นต้น น้ำในแม่น้ำต้องความร้อนละลายเป็นไอลอยไป แล้วตกลงมาเป็นฝน น้ำฝนทำให้เกิดมหาสมุทร และมหาสมุทรก็ทำให้เกิดฝน ความหมุนเวียนอันเป็นธรรมดาของโลกนั้นมีอยู่ดังนี้

พระฤๅษีจะสอนอะไร พระกุมารก็ทรงทราบสิ้น พระดาบสจึงก้มลงกราบพระกุมารแล้วทูลว่า

"พระองค์เป็นศาสดาของอาจารย์ ข้าพเจ้าหาใช่ครูของพระองค์ไม่ ข้าพเจ้ามาถวายความรู้กลับต้องมาเรียนจากพระองค์เสียแล้ว พระองค์ทรงรอบรู้ทั่วทุกสิ่งโดยมิต้องใช้หนังสือเลย"

อันพระกุมารแห่งศากยวงศ์นั้น จะเก่งเพียงความรู้อย่างเดียวก็หาไม่ แม้ในการวางพระองค์และในการประลองศึกฝึกกำลังเยี่ยงบุรุษนักรบ ก็หาอาจมีใครเทียมไม่ แต่น้ำพระทัยของเธอนั้นเต็มไปด้วยเมตตามาแต่พระชนม์ยังน้อย ๆ ยามเมื่อทรงเล่นสนุกกับพระสหาย แม้กำลังมีชัยในการเล่นหากได้ทรงเห็นพระสหายหดหู่พระทัยก็ทรงสงสาร และหย่อนพระกำลังลงให้พระสหายได้เป็นผู้ชนะบ้าง พระสิทธัตถกุมารนั้นทรงมีพระอัธยาศัยดังนี้

เมื่อทรงเจริญวัย พระทัยอันเมตตาก็แผ่กว้างขยายออกไปทุกที ประดุจต้นไม้ใหญ่ซึ่งแตกใบกิ่งก้านไปจากเมล็ดพืชเพียงเม็ดเดียว วันหนึ่งพระพุทธบิดาได้ตรัสชวนพระกุมารไปทอดพระเนตรพิธีแรกนาขวัญ ชมความสดชื่นในท้องนาและการหว่านไถข้าวกล้าทั้งหลาย ซึ่งจะตกเป็นของพระกุมารทันทีที่พระพุทธบิดาเสด็จสู่สวรรคาลัย

เวลานั้นต้นไม้กำลังออกดอกงามสะพรั่ง ชาวนากำลังไถนาอยู่ริมลำธาร อันมีน้ำไหลริน ระหว่างหมู่ต้นตาลรายเรียง เป็นวสันตฤดู หมู่นกเบิกบานแจ่มใสส่งเสียงเจื้อยแจ้ว แมลงเล็ก ๆ และและสัตว์เลื้อยคลานต่างก็มีความสุขอยู่ทั่วหน้า จากไกล ๆ ได้ยินเสียงตีกลองใหญ่ อันแสดงว่าพิธีอาวาหมงคลได้มีขึ้นในที่ใดที่หนึ่ง พระมหากษัตริย์และพระบรมราชโอรสได้ทอดพระเนตรธรรมชาติแลทรงสดับเสียงเหล่านี้ด้วยความสุขอย่างยิ่ง

แต่ในท่ามกลางความชื่นบานเกษมสันต์หรรษานั้นเอง เจ้าชายพระองค์น้อย ได้ทรงมองซึ้งลงไป และทรงเห็นสิ่งซึ่งไม่มีใครได้เอาใจใส่มาแต่ก่อนว่า

"ในดอกกุหลาบอันสวยงามนั้นก็มีหนามอยู่ ในชีวิตซึ่งเต็มไปด้วยความรื่นรมณ์นั้นก็มีความทุกข์

ดูเอาเถิด ชาวนานั้นต้องจับคันไถไปท่ามกลางสุริยแสงอันแผดจ้า ควายซึ่งลากคันไถนั้นเล่า ก็ต้องเดือดร้อนสาหัส เพื่ออะไรเล่า เพื่อการยังชีพไว้เท่านั้น ดูไปบนอากาศนั้นเถิด พญาเหยี่ยวกำลังถลาไล่จับนกเล็กเป็นอาหาร นกเล็กเล่า ก็ไล่ต้อนฝูงผีเสื้อซึ่งบินหนีด้วยความตระหนกตกใจ จะดูไปในน้ำ การฆ่า และถูกฆ่าเพื่อยังชีวิต ก็มีให้เห็นประจักษ์แจ้ง เราฆ่าเขาเพื่อยังชีพ และเราก็ถูกฆ่าต่อไป เพื่อผู้อื่นได้คองชีพไว้ ฆ่ากันมาตั้งแต่สัตว์เล็กจนถึงสัตว์ใหญ่ โลกอันดูงามแต่ภายนอกนี้ ภายในเต็มไปด้วยความทุกขเวทนาทั้งสิ้น อนิจจา"

พระกุมารทรงรำลึกดังนั้นแล้ว ก็มิอาจประทับดูความน่าสังเวชของสัตวโลกอยู่ ณ ที่นั้นได้ จึงเสด็จไปประทับเสียใต้รุกขชมพู่ลำพังพระองค์เดียว เพื่อทรงใคร่ครวญถึงทุกข์โศกของโลก ทรงรำพึงไปในพระทัยว่า "ทำอย่างไรดีหนอ เหล่าสัตวโลกผู้น่าสงสารทั้งหลายจะพ้นเสียได้ซึ่งทุกข์เวทนาทั้งปวงนี้"

ขณะที่พระบรมโอรสทรงบำเพ็ญญาณรำลึกถึงทางดับทุกข์ของสัตวโลก ใต้รุกขฉายานั้นเอง พระฤาษี ๕ ตนเหาะผ่านมาทางอากาศ มาถึงต้นชมพู่ก็มิอาจไปต่อไปได้ ต่างก็สนเท่ห์นัก มองลงมาเบื้องล่างเห็นพระมหาบุรุษประทับอยู่ มีพระรัศมีปรากฏจากพระวรกายเปล่งปลั่ง จึงรีบลงจากอากาศถวายนมัสการ เปล่งเสียงสรรเสริญพระคุณ แล้วจึงพากันเหาะต่อไป

บทที่สอง | ยโสธราเทวี

ครั้นพระสิทธัตถะมีพระชนม์ได้ ๑๘ พรรษา พระพุทธบิดาก็ให้ทรงสร้างปราสาทอันวิจิตรตระการตาขึ้น ๓ องค์ สำหรับฤดูร้อน ฤดูหนาว และฤดูดอกไม้หอม มีนามว่าจำปากำลังออกดอก ปราสาทองค์ที่หนึ่งซึ่งมีนามว่า สุภะ นั้น สร้างด้วยไม้สักตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสวางซ้อนกัน และภายในกอร์ปด้วยไม้สนสลักเสลาเป็นลวดลายงามตา อันปราสาทองค์นี้มีไว้สำหรับประทับในฤดูหนาว เพราะเมื่อเสด็จเข้าไปแล้วความอบอุ่นจักบังเกิดขึ้นแด่พระองค์ ปราสาทองค์ที่สองนั้นมีนามว่า สุรัมมา สำหรับประทับในฤดูร้อน เพื่อผ่อนบรรเทาความร้อนอันโหดร้ายของธรรมชาติ องค์ปราสาทจึงก่อด้วยศิลาอ่อนขาวบริสุทธิ์ทั้งองค์ และปราสาทอีกองค์หนึ่งซึ่งมีไว้สำหรับต้อนรับเวลาจำปาออกดอกและพืชผลทั้งหลายผลิใบนั้น มีนามว่า รัมมา อิฐเผาสีแดงฉานประกอบขึ้นเป็นพระปราสาทองค์นี้ และมีหลังคาทำด้วยกระเบื้องสีน้ำเงินงาม

บริเวณภายนอกพระปราสาททั้งสาม ก็ล้วนแล้วไปด้วยบุปผาชาตินานาชนิด ชูช่อและส่งกลิ่นหอมระรวยรินอยู่ไม่ขาดสักทิวาวัน ถัดไปจากไม้ดอกก็มีไม้ดง ปลูกไว้รายเรียงริมฝั่งน้ำอันไหลหลั่งถั่งแรงเสียงคะครึกครื้น มิได้ยั้งหยุด จะเปรียบก็ประดุจพระโลหิตกษัตริย์หนุ่มอันสดสี ย่อมไหลแรงเร็วดีและไม่มีการถอยหลัง ดังนั้นความสุขสนุกสนานก็บังเกิดขึ้นทุกวันทุกเวลามิได้ขาด แต่ทว่ายังมีหลายเวลา ซึ่งพระพักตร์ของพระสิทธัตถะหม่นหมองเหมือนพระสุริยะซึ่งต้องเมฆดำมาเป็นเงาบัง คราใดที่ทรงรำลึกถึงความทุกข์อันแฝงอยู่ในสีกุหลาบของชีวิต ครานั้นพระพักตร์ของพระบรมโอรสก็ซีดสลดลงทันที

การทั้งหมดนี้มิรอดพ้นความสังเกตของพระพุทธบิดาไปได้ พระองค์ทรงพระวิตกยิ่งนักด้วยหวาดหวั่นพระทัยว่า "พระโอรสจะทรงหลีกทางโลกไปแสวงสุขในทางแคบ และโดดเดี่ยวเต็มไปด้วยความกันดาร เพื่อเสาะหาพระธรรมล้ำเลิศมาสั่งสอนมนุษย์เป็นแน่แท้" พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงเป็นกษัตริย์ซึ่งรักมั่นและภาคภูมิในความเป็นขัตติยะยิ่งกว่าสิ่งใด อุดมคติของพระองค์ คือการมี

พระโอรสเป็นจักรพรรดิของยอดจักรพรรดิทั้งหลาย เพราะว่า นั่นเป็นอำนาจสูงสุด และเป็นความสุขอย่างยิ่งยวด พระองค์มิทรงปรารถนาจะเห็นพระราชโอรสเป็นพระพุทธเจ้าผู้โปรดสัตว์เลยแม้แต่น้อย เมื่อเห็นพระสิทธัตถะทรงมีพระพักตร์หม่นหมอง เฝ้าวิตกวิจารถึงสุขทุกข์ของมนุษย์ พระองค์ก็ทรงหวั่นไปว่าพระโอรสจะทรงสละทางโลกเสีย จึงทรงปรึกษาเหล่ามหาอำมาตย์หาทางป้องกันเสีย เหล่ามุขมนตรีกราบทูลว่า สิ่งที่จะผูกจิตมนุษย์ได้นั้นหาใช่โซ่ตรวนไม่ เส้นเกศาแห่งนางงามเท่านั้นจึงจะผูกจิตบุรุษได้ พระโอรสทรงเศร้าหมองดังนี้ เพราะยังมิได้ทรงอภิเษกสมรสยังมิได้ทรงรู้จักความสุขยิ่งยอดอันเกิดจากความรัก ขอให้ทรงหานางผู้งามเลิศมาพระราชทานพระโอรสเถิด

พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงเห็นว่า การเลือกชายาให้พระโอรสนั้นเป็นการมิชอบ เพราะว่าการที่พระองค์ทรงเลือกชายาให้พระโอรส "ก็เป็นเขาผู้อื่นเลือกรักให้สมสู่" ดูไม่เป็นการที่จะทำให้พระโอรสรู้จักรักจริงได้ จึงทรงตกลงว่า ให้มีงานมโหฬารชื่นแล้วให้นางงามทั้งหลายมาประชุมกัน และให้ทุกนางมารับของขวัญจากพระสิทธัตถะ พระองค์ต้องพระทัยนางใดก็ให้อำมาตย์คอยสังเกตไว้ เมื่องานเสร็จลงแล้ว พระชนกจะทรงสู่ขอนางนั้นให้พระโอรส

ไม่ช้าวันงานรื่นเริงในพระราชวังก็มาถึง ราชกัญญาทั้งหลายแต่งกายของตนอย่างวิจิตรเพริศแพร้ว, หวีเส้นเกศาอันดำสนิทแล้วเกล้าเมาลี แต้มขนตาด้วยน้ำยาอันเป็นเสน่ห์ละลานจิต, มือเท้าน้อย ๆ นั้นย้อมด้วยชาดสีงาม ต่างสวมเครื่องประดับลูบไล้พิเลปนะอันมีกลิ่นหอมชวนจิตพิศวง แล้วต่างก็เยื้องกรายเข้าวังใน พอถึงเวลาดรุณีแห่งกบิลพัสดุ์ก็ค่อย ๆ เดินผ่านบัลลังก์พระโอรสซึ่งประทับทอดพระเนตรอยู่เป็นสง่าน่าเกรง พอนางนั้น ๆ ชม้อยชม้ายเนตรอันดำขำขึ้นสบเนตรพระกุมาร ต่างก็เกิดความประหวั่นกลัวใจระรัวสั่น มิอาจเอื้อมยกตนขึ้นเป็นคู่เสน่หาแห่งพระองค์ได้ พระกุมารนั้นประทับสงบนิ่ง พระพักตร์อ่อนหวานกรุณาและดวงเนตรเพียบไปด้วยความปรานี แต่ก็หาอาจจะมีนางใดกล้าสบเนตรได้ ต่างรับของขวัญจากพระหัตถ์ด้วยมือสั่นระรัว แล้วห่อไหล่ค้อมตัวเดินหลบหายเข้าไปปะปนอยู่ในหมู่เพื่อนเสียโดยเร็ว ทุกนางมิอาจมีอาการสงบนิ่งอยู่ได้ เกิดประหวั่นพรั่นใจกายสั่นระรัวด้วยกันทุกนาง

และแล้วนางสุดท้ายก็ดำเนินมาตรงพระพักตร์ นางกษัตริย์นี้โฉมงาม

ดังอัปสรสวรรค์ อาการเยื้องกรายก็งามสง่าเหมือนพระลักษมี สองเนตรเทวี

ดำสนิท และมีแววหวานบริสุทธิ์ เหมือนตานางเมื่อเวลารัก เธอหยุดลงตรงพระพักตร์พระกุมาร พนมหัตถ์ขึ้นระหว่างอุระชูศอแล้วเงยพักตร์ขึ้นสบเนตร พระองค์ยิ้มอย่างแจ่มใส พลางทูลถามไม่ลดเลี้ยวว่า "หม่อมฉันจะได้รับของขวัญไหมเพคะ"

บุคคลซึ่งอยู่ใกล้ชิดในเวลานั้น ได้กราบทูลพระเจ้าสิริสุทโธทนะว่า ทันทีที่พระโอรสทอดพระเนตรเห็นยอดยุวกัญญายโสธรา ธิดาแห่งสุประพุทธ พระพักตร์ของพระองค์เปลี่ยนไปเห็นถนัด พระกุมารทรงตอบว่า "ของขวัญนั้นหมดเสียแล้ว แต่ขอให้ภคินีผู้ทรงโฉมงามล้ำรับเอาสิ่งนี้ไป" ตรัสแล้ว ก็ทรงถอดสร้อยพระศอมรกตออกคาดเอวอรชรอันหุ้มไว้ด้วยกำมะหยี่ดำ พระเนตรสบเนตรนางด้วยความรักอันท่วมท้นมิอาจปกปิดไว้ได้

เมื่อพระพุทธบิดาทรงทราบแน่ว่าพระโอรสผูกสมัครรักใคร่ยโสธราแล้ว ก็ทรงแต่งทูตให้ไปสู่ขอนางจากพระสุประพุทธผู้เป็นชนก แต่พระสุประพุทธตรัสตอบว่า ตามธรรมเนียมนางกษัตริย์ในศากยะตระกูลนั้น ผู้จะเป็นคู่ของนางต้องแสดงว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในยุทธศิลปศาสตร์ อาจรบชนะผู้ท้าทั้งหลายให้ได้เสียก่อน พระองค์ทรงสั่งมากับทูตว่า "ลูกของเรานี้มีโอรสกษัตริย์ปองอยู่หลาย หากว่าพระโอรสของกษัตริย์ท่าน โก่งศร แกว่งดาบ และขี่ม้าได้ดีกว่าผู้ใด เธอก็จะได้นางไปเป็นชายา แต่เราสงสัยนัก พระสิทธัตถะหรือจะทำกิจของนักรบได้ เธอแก่วัดออกยังงั้น"

พระเจ้าสิริสุทโธทนะก็เสียพระทัยที่พระโอรสจะไม่ได้นางผู้เป็นที่รัก แต่พระกุมารหนุ่มทูลว่า ให้ทรงจัดการประลองรบขึ้นเถิด พระองค์ได้ทรงฝึกฝนวิชาของบุรุษอยู่บ้างเหมือนกันกับพระญาติเหล่านั้น เมื่อพระองค์ทรงรักนางแล้ว หายอมเสียนางไปไม่

ด้วยเหตุที่พระสิทธัตถะตรัสดังนี้ เจ็ดวันหลังจากนั้นก็มีพิธีประลองกำลังครั้งใหญ่ ผู้ใดได้ชนะผู้นั้นก็ได้นางยโสธรา พระเทวทัตผู้ชำนาญทางศร พระอรชุนผู้เก่งทางขี่ม้า และพระนันทะผู้เชี่ยวชาญดาบ ก็ไปประชุมพร้อม พระสิทธัตถะนั้นทรงม้ากัณฐกะสีขาวผ่องซึ่งวิ่งระเริงร้องก้องกังวานเพราะความแปลกตาเข้ามาในสนามยุทธ พระโอรสกวาดพระเนตรตรวจดูมหาชนทั่วและเมื่อทอดพระเนตรเห็นยโสธราจอมขวัญ ก็เสด็จลงจากอัสดรกัณฐกะและร้องประกาศว่า "ผู้ที่ทรงไว้ซึ่งความเลิศเท่านั้นจึงจะคู่ควรกับมุกดาเทวีผู้นี้ ขอให้เรามาพิสูจน์ฝีมือกันเดี๋ยวนี้"

ที่แรกพระนันทะท้ายิงธนู โดยใช้เป้ากลองทองเหลืองวางในระยะไกลหกโกศ พระเทวทัตขอยิงในระยะแปดโกศ แต่พระสิทธัตถะขอให้เลยสิบโกศออกไป จนกระทั่งมองเห็นกลองเท่าฝาหอยแครงเท่านั้นเอง พระนันทะยิงทะลุกลองของเธอ พระอรชุนพระเทวทัตก็ดุจกัน ฝูงชนโห่ร้องชมเชยขึ้นอึงมี่ จนนางยโสธราต้องยกพัสตราขึ้นคลุมเนตร ด้วยความหวาดหวั่นว่าพระผู้เป็นที่รักจักพ่ายแพ้แก่คู่ต่อสู้

พระสิทธัตถะ ทรงจับคันศรของพระญาติขึ้นน้าวสาย กำลังแรงทำให้ศรนั้นหักลงกับหัตถ์ทั้ง ๆ ที่ว่าศรนั้นมีกลางคันอันหนา ชายชาตรีซึ่งมีกรแข็งอย่างยิ่งเท่านั้นจึงจะทำให้โค้งได้ พระโอรสหนุ่มตรัสว่า *"ศรนี้เป็นของเล่น คันศรใหม่ที่แข็งแรงสมศักดิ์กษัตริย์ศากยะนั้นไม่มีหรือ ?"*

มีผู้ทูลตอบว่า มีศรชื่อสิงหหนุ ใหญ่เหลือและแข็งแรงมาก คันศรทำด้วยเหล็ก เก็บไว้ในโบสถ์หลายร้อยปีมาแล้ว ไม่ปรากฏว่าเป็นของใครและหาเคยมีใครอาจใช้ได้ไม่ พระสิทธัตถะทรงสั่งให้ไปนำศรนั้นมาส่งให้พระอนุชาน้าวสายก่อน แต่หามีพระองค์ใดแข็งแรงพอที่โน้มปลายให้เข้าใกล้กันกว่าศอกหนึ่งได้ไม่ พระองค์จึงทรงรับคันศรมา น้าวสายแล้วเสียบลูกศรลงที่ช่องเสียบยิงด้วยกำลังแรง ศรถลาวิ่งประดุจนกอินทรี เสียงสนั่นกังวานอากาศ จนผู้เจ็บไข้มิอาจมาในงานนั้นได้ต้องลุกขึ้นถามกันว่า "เสียงอะไรนั่น" ลูกศรวิ่งถลาออกไปทะลุกลองอันวางไว้ไกลถึงสิบโกศกว่านั้น แล้วยังแล่นต่อไปอีกไม่หยุดยั้ง

ต่อไปพระเทวทัตท้าใช้ดาบตัดต้นไม้ พระองค์เองทรงตัดต้นตาลหนาหกนิ้วด้วยการฟันเพียงครั้งเดียว พระอรชุนตัดต้นไม้หนา ๗ นิ้ว และพระนันทะตัดต้นไม้ได้หนาถึง ๙ นิ้ว แต่พระสิทธัตถะทรงตัดต้นไม้มหึมาคู่หนึ่งด้วยการฟันเพียงครั้งเดียวเท่านั้น รอยดาบราบดี จนต้นไม้นั้นขาดจากโคนแล้วยังยืนตรงอยู่ ณ ที่เก่าไม่ล้มลงไปได้

คราวนี้ถึงคราวขี่ม้าแข่ง ม้ากัณฐกะของพระกุมารก็วิ่งได้รวดเร็วกว่าม้าของพระญาติทั้งสาม พระนันทะตรัสค้านว่า หาได้เป็นเพราะความเก่งของผู้ขับขี่ไม่ ม้ากัณฐกะนั้นฝีเท้าเร็วเอง ถ้าหากพระองค์ขี่กัณฐกะก็อาจชนะได้เหมือนกัน ขอให้มาปราบม้าพยศแข่งกันดีกว่า

เขาจึงได้นำม้าพยศกล้า กายสูงใหญ่ ดำมันสนิทเหมือนค่ำคืน ตาดุขวาง จมูกบานกว้างใหญ่ ผมยาวยุ่งเหยิงด้วยไม่ได้ตัดสาง มีโซ่ล่ามอยู่สามชั้น โกลนอานใดหามีไม่ เพราะมันพยศนักใครจะขึ้นหลังไม่ได้เลย

กษัตริย์หนุ่มตรัสสั่งให้เอาโซ่ออก แล้วผลัดกันขึ้นหลัง ม้าดุโลดเต้นสลัดเอาพระเทวทัตและพระนันทะตกลงมาเจ็บปวดได้ความอายเป็นอันมาก พระอรชุนขึ้นบังคับควบขับไปได้สักครู่ มันก็บันดาลโทสะหันมาแว้งกัดขาพระอรชุนผู้แกล้วร่วงผลุนลงมา ผู้เลี้ยงม้าต้องรีบวิ่งไปเอาโซ่พันถึงสามชั้น ฝูงชนร้องว่า "ม้านี้บ้านัก ขอพระสิทธัตถะอย่าจับม้าผีนี้เลย"

แต่พระกุมารทรงบอกเขาว่า ให้แก้สายโซ่ออกและให้ส่งผมม้ามา พระองค์ค่อย ๆ จับผมม้ากัมลงกระซิบปลอบเบา ๆ วางหัตถ์ขวาลงบนตาทั้งสอง แล้วผจงลูบหน้าและสีข้างด้วยความปรานี ม้าซึ่งคึกคะนองเหนื่อยหอบอยู่ ก็มีอาการสงบนิ่งก้มหัวลงดุจคำนับ และเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นหลัง ก็มีอาการสงบนิ่ง ประดุจมันมีความเคารพรักพระองค์ พระสิทธัตถะใช้พระชงฆ์แตะสองข้างม้าเบา ๆ แล้วมันก็วิ่งไปอย่างเรียบร้อย

คนดูทั้งหลายต่างร้องว่า "พระสิทธัตถะทรงชนะแล้ว ใครอื่นอย่าขวนขวายต่อสู้อีกเลย"

ดังนี้ยโสธรานงเยาว์ก็ทรงลุกจากที่ประทับ หยิบพวงโมกขมาลาเสด็จดำเนินผ่านปวงขัตติยะและปวงชน ไปถึงที่ซึ่งพระโอรสเสด็จลงจากภาชี ก้มองค์ลงอัญชลี แล้วทรงสวมพวงมาลัยรอบพระศอพระโอรสหนุ่ม พระองค์ทรงโอบนางไว้แนบพระอุระ แล้วก็จูงหัตถ์นางกลับมายังพระพลับพลา

× × ×

ไม่ช้าพิธีอภิเษกสมรสแห่งขัตติยะทั้งสอง ก็มีขึ้นอย่างมโหฬาร เพื่อจะผูกเสน่หาไว้ไม่ให้เหือดหายและทรงละทิ้งโลกียสุขไปได้ พระบิดาจึงทรงสร้างมหาปราสาทรักขึ้นไว้สำหรับพระโอรสหนุ่มและพระสุณิสา รอบบริเวณปราสาทนั้นมีเขาโรหิณีสีเขียวสด รอบเขาชุ่มไปด้วยธารน้ำใสสะอาดไหลผ่านระริกเรื่อยจากต้นน้ำหิมาลัยไปสู่มหาสมุทร มีไม้ดอกไม้ผลสะพรั่งพร้อม และปราสาทนั้นก็อยู่ไกลจากฝูงชน ความสกปรกอันใดไม่ให้เกิดมีขึ้นเป็นขาด ผู้รักษาปราสาทต้องปลิดดอกไม้ที่จะโรยทิ้งเสียก่อนที่มันจะเหี่ยวคาต้น ใบไม้ซึ่งเหลืองตายต้องไม่ให้พระโอรสได้เห็นเลยเป็นอันขาด แม้นางสนมกำนัลผู้ขับฟ้อนบำเรอถวาย หากเกิดป่วยไข้หรือเป็นลมโดยปัจจุบัน นางนั้นจะต้องเนรเทศออกจาก

สถานแห่งบรมสุขนี้ บุคคลที่แก่และตายแล้วจะไม่ได้ปรากฏตัว เรื่องความทุกข์ของโลกภายนอกทั้งหลาย ใครอย่าได้นำมากล่าวเป็นอันขาด แม้จะประดิษฐ์ขึ้นเป็นเพลงร้องก็มิได้ พระบิดาวางโทษผู้กล่าวถึงความทุกข์ทั้งหลายไว้ว่าเป็นกบฏ พระโอรสจักได้เห็นได้ยินได้ฟังแต่ความรื่นรมย์และความสดชื่นเท่านั้น

เมื่อสร้างความสุขทั้งมวลไว้ในมหาปราสาทอันมโหฬารนั้นแล้ว เพื่อจะกักพระโอรสไว้แต่ในที่คุมขังแห่งความรักและความสนุกเพลิดเพลิน พระองค์ทรงสร้างกำแพงใหญ่ล้อมรอบพระปราสาท ณ ที่ห่างไกล สร้างประตูใหญ่ซึ่งต้องใช้คนเปิดถึงร้อยคน เสียงเปิดประตูนั้นกังวานก้องไปทุกหนทุกแห่ง แล้วทรงสร้างกำแพงและประตูขึ้นอีกสองชั้นรวมเป็นสามด้วยกัน ลงสลักมั่นลั่นกุญแจและมีคนเฝ้าแข็งแรง พระบิดาสั่งแก่ยามว่า "อย่าให้ใครเข้าออกเป็นอันขาด แม้แต่ลูกเราก็มิได้ หากละเมิดคำสั่งโทษเจ้าถึงตาย"

บทที่สาม

เสียงครวญของสายพิณ

ภายในมหาปราสาทแห่งความรักของพระสิทธัตถะนั้นเต็มไป ด้วยความ สงบสุขและรื่นรมย์ พระพุทธองค์ของเราไม่เคยรู้จักความทุกข์ เรื่องเดือดร้อนอันใดก็ไม่เคยได้ยิน เพราะพระบิดาตรัสสั่งไว้อย่างเข้มงวดหนักหนาว่า อย่าให้ผู้ใดเอ่ยถึงสิ่งที่เกิดขึ้นนอกกำแพงปราสาทนี้เลยเป็นอันขาด แม้กระนั้นก็มีหลายครั้งที่พระบรมโอรสบรรทมหลับแล้วทรงพระสุบินว่า ได้เสด็จออกไปนอกปราสาททอดพระเนตรเห็นโลกอันกว้างใหญ่ บ่อยครั้งที่พระองค์ทรงสดุ้งผวาตื่นออกโอษฐ์อุทานว่า โลกของฉัน โลก-ฉันได้เห็นได้ยินและได้รู้ทั้งหมด ฉันมาในโลกนี้แล้ว และเมื่อนั้นพระนางยโสธราเทวีซึ่งถวายการปรนนิบัติพัดวีอยู่ ก็จะประหวั่นจิตหวาดพระทัย และทูลถามว่าประชวนเป็นอะไรไปหรือ พระสิทธัตถะก็จะทรงรู้สึกองค์และทรงปลอบโยนพระชายาให้หายตระหนกอกสั่นพระพักตร์ของพระองค์ซีดสลด น้ำพระเนตรไหลคลอพระนัยนา แต่ก็ทรงฝืนยิ้มและรับสั่งให้นางนาฏกาดีดพิณสีซอถวายผู้อื่นได้สดับเสียงซอนั้นก็ชื่นจิตเหมือนได้ยินเสียงคนสรวลระเริงใจ แต่องค์พระโอรสนั้นทรงแว่วว่า เสียงซอครวญสะอื้นไห้รำพันว่า

"เรานี้คือเสียงของลมพายุ ซึ่งพัดไปด้วยความโหยหาความสงบแห่งดวงจิต แต่ก็หามีเวลาสงบลงได้ไม่
ชีวิตของมนุษย์ก็เช่นเดียวกับลม ความสงบไม่มี จึงมีแต่ความครวญคร่ำโหยหาและสะอื้นไห้

เรามาจากไหน ไปที่ใด เกิดจากแหล่งใด ไม่เคยทราบ เราก็เหมือนท่าน เราเป็นเพียงที่ว่าง ไม่มีอะไรยืนยง เรามีแต่ความทุกข์ไม่รู้จักหาย แต่พระองค์มีแต่ความสุขสำราญไม่รู้จักหมด แต่ความรักนั้นก็จะหมดลงสักวันหนึ่ง เพราะชีวิตก็เหมือนกับสายลม ไม่มีความยืนยงคงอยู่ตลอดไป

พระโอรสแห่งมายา จงทราบเถิด ในโลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์แสนสาหัส เราได้ท่องเที่ยวไปรอบโลก ได้เห็นความทุกข์หลายอย่างต่าง ๆ กัน

ชีวิตนี้คือความว่างเปล่า เราจะไขว่คว้าอะไรมาไว้เป็นของเราได้ หรือเราจะคว้าเมฆมาไว้ในหัตถ์และห้ามห้วงน้ำมิให้ไหลรินได้หรือ

โอ้–พระโอรสทรงตื่นเถิด อย่าบรรทมหลับอยู่เลย โลกกำลังเศร้านัก โลกกำลังจะจม โลกกำลังรอคอยพระองค์อยู่

ขอพระองค์ทรงตื่นขึ้น และทรงช่วยมนุษย์ให้พ้นทุกข์เถิด จงละเสียซึ่งอำนาจจักรพรรดิในประเทศ

เรา คือ ลม ซึ่ง พัด ไป รอบ โลก และเรามาครวญคราง ณ สายซอหิรัญนี้ ก็เพื่อหวังจะให้พระผู้หลับอยู่และไม่รู้จักได้รู้จักโลก เราหวังจะให้พระองค์รู้ว่าขณะนี้พระองค์ได้เล่นแต่เงางามเท่านั้น''

นับแต่นั้นมาพระหฤทัยของพระบรมโอรส ก็มิอาจตั้งอยู่ในความรื่นเริงดังแต่ก่อนได้ เสียงซอก็กลายเป็นลมคราง นางระบำและการฟ้อนทั้งหลายล้วนแต่ทำให้เกิดความเหนื่อยหน่าย พระองค์กลับสนพระทัยในนิยายต่าง ๆ ซึ่งนางกำนัลนำมาเล่าถวาย ในคราวหยุดพักจากการฟ้อนรำ นางนั้นเล่าถึงสิ่งประหลาดต่าง ๆ เล่าถึงบุคคลผู้มีผิวขาว เล่าถึงดวงตะวันอันตกจมลงในมหาสมุทรในยามสนธยา พระทรงฟังแล้วก็ซักถามไม่ได้หยุด โลกของเรานั้นใหญ่กว้างนักหรือ มนุษย์ผู้อื่นที่เหมือนเรานั้นยังมีอีกหรือ ถ้าเรารู้จักเขาเราจะช่วยเขาได้ไหม พระอาทิตย์นั้นขึ้นจากขอบฟ้าในเวลาเช้า และไปตกลงในมหาสมุทรยามอัสดง ? เราจะเป็นเหมือนพระอาทิตย์ ไปอยู่บนท้องฟ้าดูแลคนให้ทั่วได้หรือ พระสิทธัตถะรู้สึกพระองค์ว่าทรงกลัดกลุ้มพระทัยเหมือนจะประชวรไข้อยู่ แล้วตรัสถามเขาถึงเรื่องม้ากายสิทธิ์อันเหาะได้รวดเร็วของเทวดาว่ามีจริงหรือ พระองค์ทรงปรารถนาม้านั้น เพื่อจะได้ขับขี่ไปดูโลกอันกว้างใหญ่ ทรงปรารถนาปีกของนกอินทรีอันจะพาพระองค์เหาะทะยานลิ่วออกไปยืนบนยอดเขาหิมาลัยอันสูงสุด แล้วมองดูว่าภายนอกพระทวารปราสาทนั้นมีอะไรอยู่บ้าง

มีผู้ล่วงละเมิดพระบรมราชโองการพระบิดาเป็นคนแรก กราบทูลว่าภายนอกนั้นมีเรือกสวนไร่นา ป่าร้าง และมีโบสถ์มีพระมหานครอันกว้างใหญ่ของพระเจ้าพิมพิสาร และในโลกนี้มีมนุษย์หลายอย่างต่าง ๆ กันหลายสิบโกฏิเหลือจะพรรณนาได้

พระโอรสรับสั่งว่า "ดีแล้ว ไปบอกฉันนะผู้สารถีให้เทียมรถของเราไว้ พรุ่งนี้จะออกไปดูอะไรที่ไกล ๆ ออกไป''

พระเจ้าสิริสุทโธทนะ ได้ทรงสดับอำมาตย์ทูลความปรารถนาของพระโอรสก็ทรงว้าวุ่นพระทัยยิ่งนัก พระองค์ทรงตระหนักดีว่า ถึงเวลาแล้วที่พระโอรสจะได้ทรงรู้จักโลก แต่อีกพระทัยหนึ่ง

ก็เกรงพระสิทธัตถะจะไปทอดพระเนตรเห็นความสกปรกและสิ่งโทมนัสพระทัยเข้า จึงทรงสั่งให้ป่าวประกาศราษฎรทุกคนว่า พระโอรสจะเสด็จเลียบพระนคร ให้ตกแต่งบ้านเรือนให้งามตาเอาบุบผานานาพรรณมาแต่งซุ้มประตู สิ่งที่จะทำให้หดหู่ใจให้เก็บซ่อนเสียจงสิ้นในวันนั้น คนแก่ชราร่างร้ายคนเจ็บจวนตาย คนพิการง่อยเปลี้ยเสียขา อย่าปรากฏให้เห็น แม้กระทั่งการเผาศพซึ่งจำเป็นก็ของดไว้ก่อน ให้วันนั้นสิ้นไปแล้วจึงทำ

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระโอรสเสด็จทอดพระเนตรพระนคร ก็ทรงเห็นแต่สิ่งล้วนงามตา ชาวเมืองหญิงชายเด็กเล็กแต่งกายอย่างดีที่สุดมาหมอบเฝ้ารายเรียงถวายช่อดอกไม้และคารวะ ต่างยิ้มสรวลสันต์เบิกบานประหนึ่งว่าโลกนี้หาเคยมีคำว่าทุกข์ไม่ พระสิทธัตถะทรงพอพระทัยยิ่ง ตรัสว่า "โลกของเรานี้งามจริงหนอ คนทั้งหลายก็ใจดี หนุ่มสาวเหล่านี้ก็ล้วนขยันในการงาน เขาช่างใจดีจริงหนอ ดูซิ ฉันยังไม่ทันทำอะไรให้เขาเลย เขาก็มาเอาใจใส่ในฉัน เด็ก ๆ เหล่านี้ก็รักฉัน เขาคงจะรู้ว่าฉันรักเขาเป็นแน่ เขารู้ได้อย่างไรหนอ ดีจริงประหลาดจริง บ้านเมืองของเรานี้ช่างมีแต่คนยิ้มแย้มแจ่มใส ฉันนะขับรถออกนอกประตูเมืองสิ โลกนี้งามดีชวนให้ดู เราอยากเห็นทั้งหมด"

พอรถทรงเจ้าชายหนุ่มผ่านไป ฝูงชนโห่ร้องด้วยความยินดี บ้างเอาดอกไม้พวงมาลามาถวาย บ้างก็เข้าไปลูบคลำวัว เอาขนมและถั่วไปให้วัวกิน ต่างคนมีความยินดีทั่วหน้าที่ได้เห็นเจ้านายของตน

ท่ามกลางความสวยงามและความโห่ร้องยินดีนั้นเอง ชายชราร่างเล็กคนหนึ่งคลานงุ่มง่ามออกมาจากกระต๊อบ อันมีหลังคาโหว่และฝาทะลุของแก ร่างกายชายนั้นแสนจะสกปรก เครื่องนุ่งห่มสีซีดและเปื่อยขาด แต่พันกายก็เกือบจะมิดิด หลังงอคุ้มจวนจะพับเป็นสองอยู่แล้ว เพราะต้องแบกภาระมานาน เนื้อหนังตกกระ ถูกแดดเผาดำเกรียมเหี่ยวย่นติดกระดูก จะหาเนื้อแต่สักน้อยก็แสนยาก ขอบตาแดงช้ำด้วยสนิมน้ำตาอันเกาะเป็นคราบมานานนักหนา ลูกตามัวเป็นน้ำข้าว เมื่ออ้าปากก็ไม่มีฟัน ขากรรไกรสั่นอยู่งันงกประดุจเป็นไข้สันนิบาต แกถือไม้เท้าตัวสั่นรัว เดินหลังโค้งโก่งมาถึงกระบวนคนซึ่งยืนอยู่ หอบหายใจฮัก ๆ พลางร้องครางว่า "ได้โปรดสงสารคนยากจนเถิดหิวจะตายอยู่แล้ว" คนยืนอยู่ข้าง ๆ เห็นแกออกมาก็ตกใจ พากันฉุดแข้งขาลากแขนให้แกออกไปเสียพลางบอกว่า "นั่น เจ้านายเห็นไหม กลับไป กลับไปรังของแก !"

พระโอรสหันมาทอดพระเนตรเห็นเข้าก็ตกพระทัย ทรงพิศวงยิ่งนัก ด้วยไม่เคยทรงเห็นคนแก่ชราอย่างนี้มาแต่ก่อน ทรงถามนายสารถีว่า "ฉันนะ นั่นตัวอะไรน่ะ ดู ๆ ก็คล้ายคน แต่ทำไมหลังงอโค้งตัวสั่นลำบากดังนั้น น่าสงสารเหลือเกิน เขาไม่มีอาหารกินหรือกระดูกจึงได้โปนออกมาดังนั้น ทำไมเขาจึงร้องว่าเขาจะตาย มันแปลว่าอะไร ฉันนะ ? จงบอกให้เขาเข้ามาเถิด"

นายฉันนะสารถีผู้มีใจซื่อ ทูลตามความเป็นจริงว่า "พระทูลกระหม่อมเจ้าข้า นี้คือคนเหมือนกัน และเมื่อแปดสิบปีก่อน เขายังแข็งแรงว่องไวสวยงามอยู่ นัยน์ตาก็ใสแจ๋วดี ดวงประทีปซึ่งเคยสุกใสในครั้งหนึ่งนั้น บัดนี้น้ำมันได้หมดเสียแล้ว ไส้ก็ไหม้ดำ ดวงชีวิตของเขายังเหลืออยู่น้อยหนึ่ง ไม่ช้าก็จะดับไปพระเจ้าข้า"

พระโอรสรับสั่งถามว่า "ฉันนะ คนเราต้องเป็นดังนี้ทุกคนหรือ ?"

"เมื่อมีอายุล่วงนานไป ก็เป็นดังนี้ทุกคนพระเจ้าข้า"

"ฉันก็เหมือนกันหรือ ฉันนะ ถ้ายโสธราอยู่ถึงแปดสิบปีก็เป็นดังนี้หรือ ชาลินี คุงคาโคตมี หัสดาน้อย และใคร ๆ ก็เป็นดังนี้หรือฉันนะ ?

"พระเจ้าข้า เช่นนั้น" นายสารถีทูลสนองพระวาจา พระโอรสรับสั่งว่า "กลับรถเถอะฉันนะ พาฉันไปส่งบ้าน เราได้เห็นสิ่งซึ่งเราไม่เคยคิดเลยว่าจะมีอยู่"

พระโพธิสัตว์ มีพระพักตร์อันซีดเผือด พระทัยเศร้าหมองและหดหู่รีบเสด็จเข้าวัง แล้วนิ่งขรึมไม่แย้มสรวลและไม่เสวยกระยาหาร ไม่เหลียวดูเหล่านางรำที่ขับฟ้อนบำเรอให้เป็นที่สำราญหฤทัย ยโสธราเทวีเห็นพระสวามีหม่นหมองและไม่เอื้องโอษฐ์แต่ประการใด ก็หวาดหวั่นพระทัยนัก เกรงไปว่าพระองค์ไม่พอพระทัยในการปรนนิบัติของพระนาง จึงกันแสงไห้ แล้วทูลถามว่าพระนางได้ทรงกระทำอันใดไม่เป็นที่พอพระทัยหรือ

พระสิทธัตถะปลอบชายาว่า ที่พระองค์เศร้าเช่นนี้หาใช่เพราะนางไม่ หากเพราะทรงคำนึงถึงว่า ความสุขทั้งหลายนั้นที่แท้คือความทุกข์หนัก เพราะมันไม่อยู่ยืนนาน เวลาย่อมเข้ามาแทรกแซง ทำลายสิ่งสวยงามให้หมดสิ้นไป ร่างกายจะเต็มไปด้วยเส้นเอ็นระเกะระกะ หลังงอโค้งและเนื้อก็เหี่ยวย่น เมื่อตรองถึงสิ่งนี้ พระองค์ก็มิอาจเป็นสุขอยู่ได้

ในคืนวันนั้น พระบิดาทรงสุบินถึงสิ่งน่าหวาดหวั่น และซึ่งเข้าพระทัยไม่ได้อยู่ เจ็ดประการ อันแรกซึ่งสุบินเห็น คือธงใหญ่ของพระอินทร์ถูกลมพัดขาดยับและปลิวไปตกยังฝุ่นละออง ทันใดนั้นมีเงาเข้ามาหยิบเอาธงขาดออกไป อันที่สอง เห็นช้างสารใหญ่งาขาวสิบเชือกเดินสะเทือนเลื่อนลั่นมาจากทิศทักษิณ พระโอรสประทับมาบนคชสารใหญ่ตัวนำ และมีฝูงชนเดินตามมาเป็นแถว อันที่สาม ทรงเห็นราชรถเพลาตกลากด้วยม้าวิเศษสี่ตัว และพระโอรสประทับอยู่ในรถนั้น อันที่สี่ มีจักรทองหมุนวนมาแต่ไกล กำกงฝังเพชรพลอยสุกใส มีอักษรจารึกในดุมกงของล้อ และเวลาที่หมุนไปก็มองดูโชติช่วงประดุจแสงเพลิง เสียงดนตรีเสนาะกังวานออกจากคำจารึกนั้น อันที่ห้า คือกลองใหญ่มหึมา วางอยู่ระหว่างเมืองและขุนเขาต่าง ๆ พระโอรสถือตุ้มเหล็กใหญ่เสด็จมาตีกลองเสียงสนั่นก้องไปทั่วทศทิศ อันที่หก เป็นหอใหญ่สูงโดดขึ้นไปถึงฟ้า พระสิทธัตถะยืนอยู่บนหอ สองหัตถ์โปรยแก้วมณีนพรัตนลงมาดังสายฝนให้แก่ปวงชนทั่วโลกซึ่งเบียดเสียดกันเข้ามาเก็บแก้วมณี อันที่เจ็ด คือเสียงคนร้องโอดครวญ แล้วมีหกคนเดินร้องไห้ออกไป

พระเจ้าสิริสุทโธทนะ ทรงให้บรรดาโหราจารย์ทำนายพระสุบินนี้ แต่หามีใครอาจทายถูกไม่ พอดีมีผู้เฒ่าคนหนึ่งแต่งกายอย่างฤาษี มาจากไหนไม่ปรากฏ รับอาษาทำนายพระสุบินถวาย ผู้ชรากราบทูลพระราชาว่า พระสุบินนี้ดียิ่งนัก สิ่งที่เห็นทั้งเจ็ดอย่างนั้นแหละ คือ ความปีติใหญ่ยิ่ง เจ็ดประการด้วยกัน อันที่หนึ่ง ธงพระอินทร์ขาดยับนั้น หมายความว่า ความเชื่อถืออย่างเก่าจะหมดไป อันที่สอง ช้างสารสิบนั้นหมายถึงทศพลญาณของพระบรมศาสดา อันที่สาม ม้า ๔ ซึ่งเทียมราชรถนั้น หมายความว่าจตุรารียสัจจ์ ซึ่งจะนำพระโอรสให้พ้นความเศร้าหมองและสงสัยทั้งปวง อันที่สี่ ล้อหมุน คือพระธรรมจักรอันล้ำเลิศ และ อันที่ห้า กลองใหญ่ซึ่งพระโอรสทรงตี หมายความว่าคำสอนของพระองค์จะสะท้อนไปทั่วทั้งโลกสาม อันที่หก รัตนะมีค่าล้ำที่พระโอรสทรงโปรยปรายประทานปวงชนนั้นคือ พระธรรมอันล้ำเลิศซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อน และเป็นที่ต้องประสงค์ของมนุษย์และเทพยดาทั้งหลาย อันสุดท้าย หกคนที่ร้องไห้นั้น คืออาจารย์ของพระโอรสผู้ยิ่งกว่าตนเอง ผู้ชรานั้นทำนายถวายแล้วก็กราบบังคมลาหายไป พระเจ้าสิริสุทโธทนะให้อำมาตย์ไปตามเพื่อพระราชทาน

รางวัล แต่หาตามพบไม่ เขากลับมากราบทูลว่า เมื่อไปถึงที่เทวาลัยซึ่งฤาษีนั้นอยู่ ได้พบแต่นกเค้าแมวบินจากแท่นบูชาเท่านั้นเอง

พระเจ้าสิริสุทโธทนะได้ทรงสดับคำทำนาย ก็ยิ่งทวีความหวาดหวั่นว่า พระโอรสจะเสด็จออกทรงผนวชเพื่อแสวงหาธรรมเสีย จึงรับสั่งให้เพิ่มจำนวนทหารยามประตูขึ้นอีก การดูแลให้เข้มงวดกวดขันยิ่งขึ้น

แต่อนิจจา พระองค์จะทรงห้ามดวงตะวันมิให้ส่องแสง ห้ามได้หรือ ?

พระโอรสหนุ่มขอพระราชทานอนุญาตเสด็จเลียบพระนครอีกครั้งหนึ่ง และคราวนี้ขอเสด็จอย่างเงียบ ๆ ปลอมพระองค์อย่างชนสามัญออกไป และขออย่าให้ราษฎรรู้ตัวก่อน เพราะทรงปรารถนาจะเห็นภาวะที่แท้จริงของราษฎร ทูลพระบิดาว่า "กลับมาคราวนี้ หม่อมฉันจะไม่ทูลขออีกต่อไป เพราะได้เห็นทุกอย่างสิ้นแล้ว ถ้าได้เห็นว่าคนเป็นสุขทั้งหมด ก็จะสบายใจ แต่ถ้าได้เห็นคนเป็นทุกข์ หม่อมฉันก็คงได้ความฉลาดขึ้นบ้าง"

พระบิดาไม่อาจขัดพระทัยพระโอรส จำต้องพระราชทานอนุญาต

ดังนั้น ในวันรุ่งขึ้น โดยพระบรมราชโองการ ทหารยามต้องเปิดประตูให้พ่อค้าคนหนึ่งและเสมียนออกไป พระสิทธัตถะกับนายฉันนะนั่นเอง

อันสภาพของชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ซึ่งพระสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็นในครั้งนี้ ก็เป็นไปดังที่มันเป็นอยู่เดิม ปราศจากการตบแต่งเพื่อลวงแต่อย่างใด

ตามถนนเซ็งแซ่ไปด้วยศัพท์สำเนียงต่าง ๆ พ่อค้านั่งขัดสมาธิริมทาง ร้องขายเครื่องเทศและเสื้อผ้าอิ่งมี่ ผู้ซื้อก็ยืนต่อราคาเกี่ยงกันทะเลาะกันวุ่นวาย รถบดหินวิ่งมา และเสียงร้องตะโกนให้หลีกทาง คนหามแคร่เดินร้องเพลงมาอย่างสบายใจ มองไปอีกทางหนึ่งก็เห็นร้านชำขายของต่าง ๆ แมลงวันตอมอยู่วุ่น หญิงหนึ่งทูนไหน้ำเดินมาท่าทางทะมัดทะแมง มือหนึ่งอุ้มเด็กอ่อนตาดำ ๆ ช่างทอผ้าก็ชักเส้นด้ายกระตุกกระสวย ช่างทำเกราะเอาฆ้อนตีแผ่แผ่นเหล็กออกไปให้บาง บ้างก็เอาหอกดาบชุกเข้าไปในเตาไฟแดงฉาน ไอร้อนพุ่งมาปะทะ สุนัขวิ่งมาด้อม ๆ มอง ๆ หาอาหาร ทหารเดินผ่านไป เสียงดาบกระทบฝักดังกริ่ง ๆ พราหมณ์เดินหลีกเจ้า, ไพร่, ศูทร ไปอย่างถือตน หมองูนั่งเป่าปี่เสียง

แหบโหย งูตัวใหญ่ตาลุกแผ่พังพานร่าน่าสพึงกลัว เจ้าสาวแต่งกายสีงามนั่งคลุมหน้ามาในรถวิวาห์ หญิงหนึ่งถือเครื่องสักการะเข้าไปในเทวาลัย เพื่อขอบุตรจากเทพเจ้า พระโอรสทรงเพลินไปในการทอดพระเนตรสิ่งเหล่านี้ ด้วยไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน

ทันใดนั้นเอง พระองค์ได้สดับเสียงครางข้างถนนว่า "ช่วยด้วย ช่วยด้วย จะตายก่อนถึงเรือนอยู่แล้ว" คนเจ็บเป็นกาฬโรคคนหนึ่งนอนจมฝุ่นอยู่ ร่างกายเต็มไปด้วยผื่นแดง เหงื่อเม็ดใหญ่เต็มหน้าผาก บิดตัวเครียด ๆ ชักไปมา ปากบูดเบี้ยว นัยน์ตาเหลือกถลนมองดูน่าเวทนา เขาพยายามลุกขึ้นยืน แต่ก็โงนเงนล้มคว่ำลงไปอีก ปากร้อง โอย โอย ด้วยความเจ็บปวด

พระบรมโอรสทรงผละจากนายสารถี วิ่งเข้าไปประคองไว้ทันที พระหัตถ์ลูบร่างกายคนเจ็บเบา ๆ ด้วยความเวทนา ทรุดองค์ลงนั่งแล้วยกศีรษะคนเจ็บวางลงบนพระเพลา ปลอบโยนแล้วตรัสถามด้วยปรานีว่า "ภราดรเจ้าเป็นอะไรไปหรือ ?" เมื่อไม่ได้คำตอบ ก็ตรัสถามมหาดเล็กว่า "ฉันนะ คนผู้น่าสงสารนี้เป็นอะไร ?"

นายฉันนะทูลสนองว่า "พระยุพราช พระเจ้าข้า คนนี้เขาเจ็บเป็นกาฬโรค แต่ก่อนเขาเขาก็แข็งแรงอยู่ เลือดบริสุทธิ์อย่างคนทั้งหลาย แต่บัดนี้โรคร้ายกินเขาแล้ว หัวใจเขาเพลียไปเต้นช้าและไม่เป็นจังหวะ เส้นประสาทของเขาก็ตึงเครียดเจียนจะขาด ทอดพระเนตรดูเขาซิพระเจ้าข้า เขาชักใหญ่ ตาแดงดังไฟ หายใจแรง ประเดี๋ยวเถิด ประเดี๋ยวกาฬโรคทำลายเขาหมด เขาต้องตายอย่างทุเรศ ทรงวางเขาเสียเถิดพระองค์ ไม่ดีดอก โรคอาจติดต่อถึงพระองค์ได้"

พระยุพราชหนุ่มหาอาจทอดทิ้งเขาได้ไม่ ทรงลูบคลำเขาต่อไป แล้วรับสั่งว่า "ฉันนะ คนอื่นก็เป็นอย่างนี้ได้เหมือนกันหรือ ?"

"พุธโธ่ ได้ซิ พระเจ้าข้า โรคร้ายมีหลายอย่าง กลาก เกลื้อน เหน็บชา อำมพาต สันนิบาต อหิวาต์ พยาธิ และอื่น ๆ อีก สัตว์ทั้งหลายต้องเจ็บตามยถากรรมของตน"

"โรคมันสู่คนอย่างไร ฉันนะ ? มันไม่มีตัวไม่ใช่หรือ ?"

"มันมาเหมือนงูพิษพระเจ้าข้า มาเงียบ ๆ มาเร็วเหมือนอสุนีบาต บางคนมันก็ทำลาย บางคนมันก็เว้น"

"ถ้าอย่างนั้น มนุษย์ก็อยู่ด้วยความกลัว เวลาจะนอน ใจเขาสั่นระริก หลับไม่สบายเลย เพราะว่าเขากลัวความเจ็บไข้ เจ็บแล้วก็พิการและแก่อย่างนั้นหรือ ฉันนะ ?"

"พระเจ้าข้า ดังนั้น"

"เมื่อเจ็บนาน ๆ และเมื่อชราลงมาก ๆ แล้ว เขาเป็นอย่างไรในที่สุด"

"ตาย พระเจ้าข้า คนเราต้องตายทุกคน นั่นอย่างไรเล่าคนตาย ทอดพระเนตรสิ พระเจ้าข้า"

บุคคลหมู่หนึ่งเดินคร่ำครวญสะอื้นไห้มาสู่ริมแม่น้ำ คนหนึ่งถืออ่างดินใส่ถ่านลุกแดงแกว่งนำหน้ามา ถัดไปก็ญาติโกนผมแสดงความทุกข์ ผ้าพันศีรษะไม่มี ปากเขาร้องรามะ – โอ ระมะจุ่งโปรด ถัดจากนั้นก็มีคนหามแคร่ไม้ไผ่ภายในมีผี ซากศพแข็งผอมแห้ง ขาเหยียดตึง สีข้างกลวง ซี่โครงขึ้นเป็นอัน ๆ ยิงฟันแหง กายนั้นชโลมด้วยขมิ้นแลดูเหลือง เขานำไปยังจิตกาธานริมลำธาร แล้วก็จุดไฟขึ้นเผา หนังแห้งเกราะไหม้เร็ว กระดูกแตก ควันขึ้นโขมง ไฟกระหึ่มคราง แล้วค่อย ๆ มอดลง ร่างกายหายไปแล้วเหลือแต่กระดูกชิ้นเล็กน้อยเป็นสีขาวอยู่ในถ่านสีแดง – อนิจจา

เจ้าชายหนุ่มตรัสว่า "นี่หรือที่สุดของคนทั้งหลาย ?"

"พระเจ้าข้า นี่แหละคนเราซึ่งเดินไปมานี้ พอตายแล้วซากเขาก็ไร้ค่า เขาไม่มีความรู้สึก ไม่รู้จักเจ็บ จักทุกข์ ไม่รู้จักสนุกสบาย อัคคีเผาไหม้ เขาก็ไม่รู้ เขาไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็นต่อไป คนร้องไห้เขาก็ไม่รู้ สัตว์โลกทุกคนไม่ยั่งยืนอยู่ได้ เขาต้องเป็นดังนี้ เขาต้องตายด้วยอาการต่าง ๆ กัน คนผู้ใหญ่ผู้น้อยแม้กระทั่งสัตว์ก็เหมือนกันหมด นี่แหละคือสภาพของสัตว์โลก การหมุนเวียนของสัตว์โลกเป็นดังนี้ พระเจ้าข้า"

พระสิทธัตถะได้สดับ ก็น้ำพระเนตรไหลสะอื้นไห้ด้วยความสงสารเหล่ามนุษย์ ทรงแหงนดูอากาศ และกลับทอดพระเนตรดูปฐพี แต่ทรงทำอยู่ดังนี้ก็หลายครั้ง พระทัยครุ่นคำนึงถึงแต่ความทุกข์ของโลก

โอ้ โลกนี้หนอเศร้านัก เพื่อนมนุษย์ของเราจักต้องพบโรคาพยาธิ ต้องแก่ ต้องตาย ความสุขไม่อยู่ยืนนาน แม้ความรักก็ต้องจบสิ้นด้วยมัจจุภัยเป็นที่สุด และเมื่อตายแล้วก็เกิดใหม่ รับทุกข์ต่อไปไม่รู้จักจบสิ้น ที่เราหลงระเริงอยู่นี้ ก็เป็นความสุขปลอมทั้งสิ้น ความสุขของเราเองก็เช่นนั้น แต่ก่อนนี้เราไม่รู้เลย ไม่เคยเห็น ไม่เคยได้ยินสิ่งเหล่านี้ ชีวิตสุขของเราจะเปรียบก็ไม่ผิดกระแสน้ำ ไม่ไหลผ่านเฉพาะสวนบุปผาชาติและบ้านเรือนเท่านั้น มันจะต้องผ่านโขดหิน โคลนตม และก็ไปสุดที่ห้วงมหรรณพ ม่านที่เคยบังตาอยู่ ก็จะเผยให้เห็นความทุกข์ เราเองก็ไม่ผิดอะไรกับเขาเหล่านั้นที่อ้อนวอนให้พระเจ้าช่วยทุกข์ แต่ก็หาได้รับความช่วยเหลือไม่ บางทีเทพเจ้าจะทรงต้องการความช่วยเหลือด้วยกระมัง เพราะเมื่อคนร้องไห้นั้น ท้าวเธอไม่ทรงช่วยเหลือ หรือว่าเธอจะทรงมีอำนาจน้อย พระพรหมจึงสร้างโลกให้ลำบากดังนี้ จำเป็นเหลือเกินที่จะต้องมีผู้ช่วยเหลือคนทุกข์ยากทั้งหลาย ถ้าฉันช่วยได้ ฉันจะไม่ให้ใครต้องร้องไห้เลย”

“ฉันนะ พาเรากลับบ้านเถิด เราได้เห็นหมดแล้ว เอ็นดูช่วยพาเรากลับบ้านด้วย”

พระราชบิดาได้สดับความไม่สบายพระทัยของพระโอรส ก็เร่งสั่งให้นายยามกวดขันเรื่องคนเข้าออกกว่าแต่ก่อน จะลดหย่อนได้ก็เมื่อครบเจ็ดวันหลังจากทรงสุบินแล้ว

บทที่สี่ จันทร์เพ็ญในจิตรมาส

ในที่สุด วันกำหนดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงสละโลกียสุขและอำนาจอันใหญ่หลวงไปบำเพ็ญญาณเพื่อจะหาทางดับทุกข์และแสวงสุขอันไม่มีสิ้นสุดก็มาถึง

วันนั้นเป็นวันขึ้นสิบห้าค่ำ เดือนเมษายน พระจันทร์เต็มดวงสว่างส่องแสงอันสุกสกาวเป็นนวลใยลงจับต้นมะม่วง ซึ่งมีลูกเป็นพวงสุกหอม ดอกอโศกเริ่มบานส่งกลิ่นหอมหวลไปทั่วทั้งพระนคร ลมพัดเฉื่อย ๆ ลงมาจากยอดเขาหิมาลัย แสงนวลใยของดวงจันทร์กระจ่างจับโลกดูแจ่มใส สรรพสำเนียงใด ๆ ก็เงียบสงัดแว่วแต่เสียงจิ้งหรีดและเรไรกรีดร้องระงมไปที่สนามหญ้า นาน ๆ จึงจะได้ยินทหารยามตีกลองและร้องขานเวลาเปลี่ยนเวร มันเป็นเวลาอันเงียบสงัดและเป็นสุข

แต่ในคืนวันนั้นเอง พระนางยโสธราผู้ยอดรักของพระบรมโอรสหาอาจบรรทมหลับสนิทไม่ พระเทวีหวาดผวาสะดุ้งตื่นทั้งองค์แล้วกันแสงไห้ จับพระหัตถ์ของพระสวามีมาจูบถึงสามครั้งด้วยพระอาการหวนละห้อย พระสิทธัตถะตื่นบรรทมขึ้นถามว่า กันแสงด้วยเรื่องอะไรกัน พระนางเล่าถวายว่า พอหลับเนตรลงก็ทรงเห็นสามสิ่งน่าสพึงกลัว เมื่อหลับเนตรครั้งแรกทรงเห็นโคเผือกขาวผ่องตัวหนึ่ง กายกำยำสมเป็นจ่าฝูง ที่หน้าโคนั้นมีแก้วมณีเม็ดใหญ่ซึ่งตกลงมาจากฟากฟ้ามาติดอยู่ รัศมีดวงมณีนั้นโชติช่วงชัชวาลยิ่งนัก วัวผู้เดินอย่างแช่มช้าออกพระทวารไป หามีใครขัดขวางไว้ไม่ ทั้ง ๆ ที่มีเสียงร้องมาจากเบื้องบนว่า "ถ้าปล่อยโคออกไปแล้วความรุ่งเรืองแห่งพระนครจะหมดไปด้วย" พระนางทรงร้องสั่งให้คนปิดพระทวารไว้มั่น และพระองค์ก็ทรงกอดคอโคนั้นไว้ แต่โคพยศเสียงร้องก้องกังวานแล้วเผ่นทะยานออกนอกประตูไป พระนางก็ทรงสะดุ้งผวาขึ้น

ครั้นระงับหลับพระเนตรลงใหม่ ก็ทรงสุบินเห็นเทพเจ้าสี่องค์เสด็จลงมาจากฟากฟ้ามาสู่พระนครนี้ ในขณะเดียวกันธงชัยหน้ารถทรงอินทราธิราชก็หักสะบั้น แล้วมีธงใหม่ขึ้นปลิวสะบัดแทนธงนั้น มีรัศมีสีแดงสดใส มีอักษรเงินปักไว้ เมื่อใครอ่านเข้าก็มีความยินดียิ่ง ลมพัดมาเฉื่อย ๆ คลี่ธง

ออกให้คนได้เห็นตัวหนังสือ แล้วบันดาลมีดอกไม้สีต่าง ๆ โปรยปรายลงมาดังสายฝน อันพรรณบุปผาชนิดนี้ในพระอุทยานหามีไม่

พระสวามีตรัสว่า "ฝันอย่างนี้ก็ดีแล้วนี่"

แต่พระนางทรงเล่าต่อไปว่า "ยังมีอีกเพคะ ในตอนท้ายของฝัน หม่อมฉันได้ยินเสียงร้องดังสนั่นหวั่นไหวว่า จวนถึงเวลาแล้ว เวลากำหนดใกล้เข้ามาแล้ว - - - ! หม่อมฉันเลยสะดุ้งตกใจตื่นขึ้น"

พอหลับไปอีกเป็นครั้งที่สาม ก็ทรงสุบินว่า พระนางหวาดผวาขึ้นในตอนดึก ลืมพระเนตรดูข้างที่ไม่เห็นพระสวามี พบแต่เขนยเปล่ากับฉลองพระองค์ทิ้งไว้ พระนางทรงหวั่นหวาดยิ่งนัก พอขยับองค์ลุกขึ้นนั่ง สายสร้อยซึ่งพระสวามีประทานให้ก็กลับเป็นงูพิษ กำไลข้อบาทหล่นกระจาย สายสังวาลขาดหลุด พุทธชาดซึ่งแซมเกศาอยู่ก็เหี่ยวแห้ง พระวิสูตรขาดหล่น แล้วก็ได้สดับเสียงโคเผือกร้องมาแต่ไกล ธงกระพือ และอีกครั้งหนึ่งมีเสียงร้องว่า "ถึงเวลากำหนดแล้ว - - !"

เล่าจบแล้วพระนางก็กันแสงไห้ ทูลถามว่าสุบินนี้หมายความว่าพระนางจะสิ้นพระชนม์ หรือว่าจะทรงประสบความร้ายแรงยิ่งไปกว่ามัจจุภัย คือการถูกพระภัสดาทอดทิ้ง หรือว่าพระสวามีจะถูกทำร้ายลักพาไปเสีย

พระสิทธัตถะทรงพิศดูพักตร์เทวี พระเนตรเปี่ยมไปด้วยความกรุณา ตรัสปลอบพระนางว่าพระองค์ทรงรักนางอยู่เสมอ แม้พระสุบินนั้นเป็นนิมิตบอกถึงมรรคอันจะนำไปสู่ความสุขและความปลอดภัยของโลก ก็ขอให้ทรงแน่พระทัยว่าพระองค์ทรงรักเธออยู่เสมอ พระนางก็ได้ทรงทราบแล้วว่าพระองค์ทรงวิตกถึงความทุกข์ของชาวโลกมานานแล้ว และใคร่จะทรงหาหนทางดับทุกข์ให้เขาเหล่านี้ พระหทัยของพระองค์หาได้แปรรักนางอื่นไม่ หากมีเหตุใดเกิดขึ้น ขอให้นึกถึงโคผู้และธงอันสดใสนั้นเถิด อันใดที่พระองค์ทรงเสาะแสวงหาเพื่อความสุขของชาวโลกทั้งหลาย ก็จะต้องนำสุขนั้นอันสูงสุดมาสู่พระนางด้วยเหมือนเก่า "เธอก็ทราบอยู่แล้วว่าใจของพี่เป็นอย่างไร พี่รักเธอมากที่สุด เพราะว่า

ใจของพี่นั้นรักสัตว์มีชีวิตทั้งหมดทีเดียว ขอให้หลับเสียเถิด และไม่ต้องสะดุ้งผวา พี่จะเฝ้าดูแลอันตรายให้"

ดังนั้น พระนางยโสธราก็บรรทมหลับไปอย่างว่าง่าย หลับไปทั้ง ๆ ที่น้ำพระเนตรยังอาบพักตร์และพระทัยหวาดผวา เพราะทรงสดับเสียงว่า "ถึงเวลาแล้ว ถึงเวลาแล้ว..!" มิได้ขาดเลย

ในยามนั้น รัชนีเต็มดวง กำลังขึ้นสูงท้องฟ้าปราศจากเมฆหมอกรัศมีสีเงินยวงกระจ่างจับโลกดูประดุจกลางวัน และจันทร์เพ็ญในคืนนั้นก็เสมือนจะกล่าวถ้อยทูลว่า "ราตรีนี้เหมาะที่สุดแล้วพระเจ้าข้า พระองค์เสด็จมาถึงทางแยกแล้ว จะทรงเลือกเอาทางของจักรพรรดิ์ผู้ยิ่งใหญ่เคลื่อนล้อรถไปบนความสมบูรณ์พูนสุข หรือจะทรงเลือกทางทุรกันดารเสด็จโดยองค์เดียวไปโปรดสัตว์ทั้งหลายในโลก" และในทางเดียวกันนั้น พระมหาโพธิสัตว์ทรงสดับเสียงทูลจากที่มืดว่า "ถึงเวลาแล้ว ถึงเวลาแล้ว..!" เมื่อทรงได้ยินเสียงนี้พระบรมโอรสก็ทรงตะลึงพระเนตรจับนิ่งอยู่ที่ดวงรัชนีอันแจ่มใสบริสุทธิ์

"จริงหรือ ? เวลาได้มาถึงแล้ว ที่ยโสธราสุบินไปว่า ถึงเวลาที่เราจะจากโลกนี้ไปแสวงธรรมมาถึงแล้วนั้น จริงหรือ เธอได้รู้ล่วงหน้าและอ่านชาตาของเราออก ที่จริงก็ถูกของเธอแล้ว เรากิดมาเพื่อความสุขของผู้อื่นเราไม่เคยต้องการชักดาบ และให้ล้อรถของเราหมุนไปในทะเลเลือดและบนซากศพเลย เราต้องการเดินไปตามทางซึ่งสะอาดผ่องแผ้วปราศจากเวร แม้เราจะเดินบนพื้นดิน กินอาหารอันเขาบริจาคให้ และแต่งกายอย่างคนโซก็ตาม เราจะประพฤติตนอย่างนั้น เพราะเราไม่อาจทนดื่มด่ำความสุขอยู่ในวังแล้วทิ้งผู้อื่นให้ทรมานอยู่ได้ อนิจจา เศร้านัก โลกเรานี้เศร้านัก ใครเล่าจะช่วยโลกได้พระเจ้าหรือพระอินทร์พระพรหมหรือ ? เรายังไม่เห็นว่าพระองค์ทรงช่วยใครเลย กองไฟที่เขาก่อขึ้นบูชา และอ้อนวอนขอความช่วยเหลือนั้นมีประโยชน์อันใด ควันไฟลอยขึ้นสูง แล้วก็หายไปในท้องฟ้ามนุษย์ผู้บนบวงสรวงยังจะได้พ้นทุกข์ พ้นความเจ็บไข้ และพ้นความตายหรือ ? อนิจจาใครเล่าจะพ้นความเกิดความตาย ความว่ายวนอยู่ในวัฏฏสงสารได้ แม้พระพรหมเอง พระคัมภีร์ก็ยังบอกว่าเวียนเกิดเวียนตายเหมือนกัน ไม่ผิดอะไรกับมนุษย์และไม่ผิดอะไรกับสัตว์สี่เท้าสองเท้าและเลื้อยคลาน โลกเรา

นี้มืดนัก เรายังเต็มไปด้วยความไม่รู้ ความหวาดกลัวความมัวเมาขมขื่น เราทั้งหลายตกอยู่ในห้วงทุกข์เดียวกันทั้งสิ้น''

''เราไม่ควรจะนิ่งอยู่ในความเพลิดเพลิน ในเมื่อคนอื่นเขาต้องทุกข์และอีกประการหนึ่ง เราเองก็หาอาจหลีกพ้น โลกพยาธิความแก่และความตายได้ไม่ เราจะสละเสียซึ่งความสุขนี้ไปแสวงหาความจริงค้นความลับซึ่งแฝงอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วนำความรู้นั้นมาช่วยชาวโลกทั้งหลายให้พ้นทุกข์ดีกว่า อันสมบัติในโลกนี้หายั่งยืนและหาอาจทำเราให้เป็นสุขตลอดไปไม่''

เมื่อทรงรำพึงถึงความทุกข์และความเวียนว่ายอยู่ในห้วงทุกข์ของมนุษย์ทั้งหลายแล้ว พระผู้ทรงสมภพมาเพื่อช่วยโลกให้พ้นจากความมืดมนก็ เปี่ยม ไป ด้วย ความ รัก และ ความสง สาร ใน ชาว โลก พระหทัยไหวหวั่นประหนึ่งว่าความทุกข์ทั้งหลายนั้นเป็นของพระองค์เอง ตัดสินพระทัยได้ทันทีว่าจะยอมเสียสละอำนาจและราชสมบัติมไหศวรรย์ ยอมสละแม้กระทั่งพระบิดา และพระชายาผู้เป็นที่รักยิ่งพระหฤทัย

''ยโสธราเอ๋ย พี่ขอจากไปก่อน ลูกน้อยของเราก็เช่นกัน ทูลกระหม่อมพระบิดาของหม่อมฉัน ยโสธราผู้เป็นที่รัก ลูกน้อยและชาวเมืองทั้งปวง ขอให้ทนความทุกข์รอไปสักหน่อยหนึ่งก่อน ขอลาออกไปเรียนพระธรรม นำแสงสว่างกลับมาให้ ตราบใดที่ยังไม่พบหนทางอันดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิงแล้ว จะไม่ขอกลับมาเป็นอันขาด''

แล้วพระสวามีหนุ่มก็โน้มพระองค์ลงจุมพิตยโสธราแต่เบา ๆ ด้วยเกรงว่าพระนางจะบรรทมตื่นขึ้น เขยื้อนพระองค์ออกมาห่างแล้วเพ่งพินิจดูพระชายายอดหทัยด้วยความรักและอาลัยอย่างสุดซึ้ง ถ้อยคำที่รำไห้นั้นครวญอยู่แต่ภายใน เพราะพระองค์มิอาจเอ่ยโอษฐ์ออกวาจาให้ไปกระทบโสตพระนางได้ทรงเกรงไปว่าพระวาจาอันเบาที่สุดนั้นจะไปสัมผัสประสาทอันหวาดไหวเป็นที่สุดแล้ว และมันจะทำให้พระนางทรงตื่นขึ้นขัดขวางการเสด็จออกทรงผนวชของพระองค์เสีย ความรักความอาลัยนั้นสุดกลั้นได้ พระองค์ทรงปล่อยให้น้ำพระเนตรไหลลงอาบพระพักตร์ไม่ขาดสาย ค่อย ๆ ขยับพระองค์ลงจากพระแท่นบรรทม เสด็จเวียนประทักษิณสามรอบพระชายา เพื่อกันภัยมิให้มาแผ้วพานผู้เป็นที่รักซึ่งอยู่หลัง แล้วทรงยกพระกรกุมพระอุระ กันมิให้ดวงหทัยอันเต้นนั้นส่งเสียงออกมาให้กระทบโสตพระนาง จรดปลาย

พระบาทดำเนินไปทางพระทวารโดยเงียบ ยังไม่ทันออกไปก็ทรงชงักด้วยหวนอาลัยพระนาง แต่ทรงหวนไปหวนมาอยู่ดังนั้นถึงสามครั้ง ในที่สุดก็ทรงตัดสินพระทัยได้อย่างเด็ดขาด ทรงหยิบพระภูษาขึ้นคลุมพระเศียร แล้วเบี่ยงพระวิสูตรออกไปทันที โดยไม่เหลียวมองมาเบื้องพระปฤษฎางค์อีกเลย

เบื้องหน้าพระวิสูตรนั้น เหล่าสนมกำนัลนอนหลับอยู่เดียรดาษ มองดูประดุจดอกบัวอันหุบกลีบในเวลากลางคืน นางโคตมีและคุงคาฝาแฝดทั้งคู่ผู้นัยน์ตาดำสนิท กำลังกำลังหลับเนตรพริ้มอยู่เคียงกัน พระมหาโพธิสัตว์เสด็จผ่านทอดพระเนตรเห็นก็ตรัสว่า "ลาก่อนเธอผู้เป็นที่รัก เราจะต้องขอลาไปก่อน เพราะถ้าเราไม่ไป เธอจะต้องตายหายสูญไปตามธรรมดาโลก แต่ว่าเมื่อตายแล้วไปไหนไม่มีใครรู้ เหมือนกุหลาบซึ่งเหี่ยวแห้งลงแล้ว สีอันสวยงามของมันหายไปไหน ? เมื่อเทียนดับเปลวเพลิงหายไปไหน ? ถ้าหากเราขืนอยู่กับพวกเธอด้วยความสนุกสบายต่อไป เราจะไม่มีวันรู้เรื่องนี้เลยเป็นอันขาด แม้ว่าจะสุขสบาย เราก็อยู่ไม่ได้เป็นอันขาด หัวใจเราระทมไปด้วยทุกข์ ในเมื่อเห็นคนอื่นต้องเป็นเหยื่อของความทุกข์ ลาก่อน เราขอลาเพื่อนรักทั้งหลายไปนำแสงสว่างนั้นกลับมา"

แล้วพระผู้ยอมตัดขาดจากความสุข ก็จรดปลายพระบาทค่อย ๆ ก้าวไปยังที่ซึ่งไม่มีแสงโคมกษณะนั้นรัชนีเปล่งแสงจ้ากระจ่างงามน่ารักยิ่งขึ้นกว่าเดิม ดุจทอดสายตาลงมาดูพระองค์ฉะนั้น ลมโชยมาอ่อน ๆ ชายฉลองพระองค์สะบัดพริ้ว ดอกไม้ในสวนก็แย้มกลีบออกดังยามรุ่งอรุณสีเหลืองแดง ชมพูม่วงตระการตา พระพายพัดมาในคราวใด กลิ่นหอมหวานก็ตลบอบอวลไปทั้งสวนในคราวนั้น แผ่นดินไหวสะเทือนเลื่อนลั่นประหนึ่งว่าอุระพระธรณีเต้นโดดด้วยความปรีดาเป็นที่ยิ่ง ในการเสด็จออกทรงผนวชเทพเจ้าทุกท้องฟ้าแซ่ซ้องสาธุการ บรรเลงดุริยางค์ดนตรีวังเวงหวานไปทั่วทิศานุทิศ

พระโอรสทรงปลุกมหาดเล็กว่า "ฉันนะ ลุกขึ้นเถอะ ช่วยผูกม้าให้เราที"

"อะไรกันพระเจ้าข้า จะทรงอาชาไนยในเวลาดึกดื่นอย่างนี้หรือพระเจ้าข้า" นายฉันนะผลุดลุกขึ้น และออกอุทานด้วยความประหลาดใจ

"จุ๊ย์ ค่อย ๆ หน่อย ฉันนะ ถึงเวลาแล้วที่เราจะหนีกรงทองออกไปแสวงหาความจริง และหนทางดับความทุกข์ทั้งหมดให้สิ้นไปเพื่อจะได้กลับมาช่วยคนทุกคน"

"อนิจจา นี่ก็เป็นจริงดังพระดาบสทำนายแล้วพระเจ้าข้า การเสด็จทุรกันดารในป่าทรมานพระกายนั้น เป็นความดีอยู่หรือ ?"

"ฉันนะ เราเกิดมาเพื่อทำประโยชน์อันนี้ให้แก่ผู้อื่น เราไม่ใช่จักรพรรดิ รัฐสีมาของเรานั้นกว้างขวางกว่าดินแดน ซึ่งเต็มไปด้วยมรณภัยมากนัก ฉันนะ ขอม้าให้เราเถิด"

"พระเจ้าข้า แล้วพระชนกเล่า ? พระองค์ก็จะทรงโศกเศร้าหทัยสลาย เพราะความสุขของพระบิดานั้นอยู่ที่การได้เห็นพระองค์ทรงเป็นมหาจักรพรรดิ ดังนี้แล้วพระยุพราชจะกลับมาโปรดพระบิดาได้อย่างไรพระเจ้าข้า"

"ความรักซึ่งเต็มไปด้วยห่วงผูกพันนั้น มิชอบดอก เรารักบิดาเราเหมือนกัน แต่รักความจริงและรักที่จะสร้างความสุขให้แก่โลกมากกว่า ฉันนะ ขอม้าให้ฉันเถิด"

นายฉันนะ เหลือที่จะทัดทานได้ ก็ลุกขึ้นไปหาม้ากัณฐกะด้วยใจสลดระทด จัดแจงแปรงขนให้ แล้วผูกอานรัดสายหนังฝังเพชรโชติช่วงใส่โกลนทองทั้งคู่ เสร็จแล้วนำมาถวาย อัสดรแสนรู้มองเห็นเจ้านาย ก็วิ่งเข้าหาร้องก้องสนั่นด้วยความยินดี แต่เทพเจ้าปิดกรรณคนทั้งหลายหาได้ยินไม่

พระสิดธัตถะจับเส้นผมม้าตบคอ แล้วกระซิบบอกอาชาไนยว่า "กัณฐกะ อย่าเอะอะไปนะ เราจะไปแสวงหาความจริงเพื่อเอามาช่วยทุกข์คนทั้งหลาย จะไปพบ ณ ที่ใดนั้นเรายังรู้ไม่ได้ จะลำบากยากแค้นเพียงใดเรายังรู้ไม่ได้ กัณฐกะ ช่วยพาเราหนีไปด้วยนะ พอเราแตะสีข้างขอให้ควบไปเร็วดังลม ดังไฟ ดังอากาศ ขอให้เจ้าเป็นกำลังช่วยเราในการทำงานเพื่อประโยชน์ของโลกด้วย ช่วยพาเราไปให้พ้นกบิลพัสดุ์ก่อนสว่างนะ"

พอตรัสขาดคำก็เสด็จขึ้นหลังอาชา ม้าทรงแสนรู้ควบออกลิ่วไปโดยเร็ว และเมื่อถึงกำแพงประตู ก็กลายเป็นพระทวารเปิดออกเองอย่างง่ายดาย เหล่าทหารยามทั้งหลายพากันหลับสนิทหมดทั้งร้อยทั้งพัน ด้วยมิอาจทนลมอันโชยเฉื่อยสบายนั้นได้

ไม่ทันรุ่งสางพระโอรสก็เสด็จพ้นกรุงกบิลพัสดุ์ เข้าเขตป่า พอไปถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา อันมีคลื่นสาดฝั่งอยู่ซ่าๆ เป็นฟองขาว พระองค์ทรงหยุดกัณฐกะเสด็จลงจากอาชา ทรงจุมพิตกัณฐกะระหว่างกรรณ แล้วตรัสแก่นายฉันนะว่า

"เราขอบใจมาก ในการออกมาด้วยในครั้งนี้ จงแน่ใจเถิดว่า เรารักเจ้าเสมอกับที่เจ้ารักเรา เราถึงที่หมายแล้ว ช่วยนำม้ากลับไปบ้านด้วย สร้อยคอไข่มุกนี้หนักเกินไป เครื่องทรงนี้ก็ไม่เหมาะแก่สภาพของเราแล้ว เข็มขัดก็เอาคืนไปเสียด้วย และอ้อเกศาของเรายาวนักช่วยตัดให้ด้วย นำไปถวายพ่อด้วยนะ ทูลว่า ลูกชายขอกราบลาจนกระทั่งไปเรียนรู้สิ่งที่เขาต้องการแล้วจะกลับวัง พร้อมด้วยแสงสว่างแห่งปัญญา มันจะพาโลกให้พ้นจากความมืดมน มันเป็นสมบัติที่เลิศกว่าสมบัติจักรพรรดิยิ่งนัก ช่วยทูลด้วยว่า ลูกชายทูลลาไปทั้งนี้เพราะรัก รักและทรงหวังให้ทุกคนได้เป็นสุขทั่วหน้ากัน ไปบอกด้วยนะฉันนะ ว่าเราจะกลับมาช่วยโลก"

บทที่ห้า

ดาบสหนุ่มแห่งรัตนคีรี

ล้อมรอบเมืองราชคฤห์แห่งพระเจ้าพิมพิสารนั้นมีบัญจคีรีภูเขา ๕ ยอดเป็นอาณาเขตกางกั้น ยอดหนึ่งคือ ไพภาระ เขียวชอุ่มอยู่ด้วยต้นมะนาว ยอดหนึ่งคือ พิบูลละ สูงใหญ่ ที่เชิงเขามีแม่น้ำอุ่น ๆ ไหลผ่าน ยอดหนึ่งคือ ตะโปวัน ทอดเงามืดทะมึนลงไปในสระกว้างใหญ่ มองดูดุจมีหินดำตระหง่านอยู่ใต้น้ำ ยอดหนึ่งชื่อ คิชฌกูฏ และอีกยอดหนึ่งซึ่งอยู่ทางบูรพาทิศนั้นมีนามว่า รัตนคีรี ด้วยเป็นที่เกิดของแก้วมณีหลายหลาก มีรอยทางจรคดเคี้ยวอยู่แถบดงไผ่ ผ่านหญ้าฝรั่นและป่าอัมพพฤกษ์ ผ่านศิลาน้อยใหญ่และหินขาวบริสุทธิ์คือน้ำนม ทางลาดไปตามไหล่เขาซึ่งดาดาษไปด้วยดอกไม้ป่านานาพรรณ ค่อย ๆ สูงขึ้นไปทางทิศประจิม จนกระทั่งถึงป่ามะเดื่ออันให้ร่มเงาบังแสงตะวันตรงหน้าถ้ำแห่งหนึ่ง ท่านทั้งหลายมาถึง ณ ที่นี้ ควรถอดรองเท้าและโน้มเศียรลงอภิวาทน์ จะหาที่ใดบริสุทธิ์และควรแก่การเคารพยิ่งไปกว่านี้ไม่มีอีกแล้ว เพราะว่าพระผู้ทรงสละบัลลังก์จักรพรรดิของเราได้เสด็จมาประทับอาศัย ณ ที่นี้

พระองค์ทรงละเพศฆราวาส คลุมองค์ด้วยจีวรเหลือง เสวยอาหารอย่างแร้นแค้น ซึ่งฝูงชนบริจาคถวาย ค่ำลงก็บรรทมบนพื้นหญ้าแต่พระองค์เดียว สดับเสียงเสือคำรณร้องกระหึ่งครางรอบถ้ำ ด้วยพระทัยอันสงบเยือกเย็นทรงบำเพ็ญสมาธิสงบนิ่งประดุจภาพปั้น ยิ่งนานยิ่งไม่รู้สึกเลย แม้กระทั่งเวลาที่ลูกกระลอกซุกซนขึ้นเป็นวิ่งเล่นบนพระเพลา นกเล็ก ๆ นำลูกอ่อนมาวางที่ซอกพระบาท พิราบบินมาจิกข้าวจากบาตรข้าง ๆ พระองค์

นักบวชหนุ่มจะประทับเข้าสมาธิตั้ง แต่เวลาเที่ยง ตะวันเผาโลก แผดแสง จ้าจน กระทั่งถึง เวลาอาทิตย์อัสดง พระองค์ก็หาลืมพระเนตรดูดวงตะวันอันเหลื่อมเขาว่าจะลับไปอย่างไรไม่ สีม่วงแห่งสายัณห์ลับหายไปจากเขตกว้างใหญ่แล้วดาราก็ขึ้นดาดาษท้องฟ้า นกเค้าแมวส่งเสียงร้องน่าสพึงกลัว แต่พระองค์หาได้ทรงสดับไม่ ยังคงสงบพระทัยนิ่งกับการใคร่ครวญหาเหตุผล สืบสาวราวเรื่องของชีวิตว่า มันตั้งต้นมาอย่างไรกัน และไปสุดสิ้นลงที่ตรงไหน แต่ทรงคิดอยู่ดังนั้นจนเวลาดึกสงัด โลก

เข้าสู่นิทรา สัตว์ป่าออกแสวงหาอาหาร น่าเกลียดน่ากลัวประดุจความโลภโกรธหลงและริษยา อันมีข้องอยู่ในดวงจิตแห่งบุคคล พระองค์จะเสด็จบรรทมเมื่อศศิธรจะลับขอบฟ้าอยู่ร่ำไรแล้ว แต่ยังไม่ทันรุ่งสางก็บรรทมตื่น เสด็จยืน ณ ที่มืดบนเขา ทอดพระเนตรภูมิลำเนาพื้นที่ซึ่งยังหลับอยู่ ด้วยพระทัยเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย ลมเช้าโชยมาเอื่อย ๆ รุกขชาติสะบัดใบบอกอาการพลิกฟื้นตื่นจากนิทรา ณ ทิศบูรพานั้น รัศมีแห่งเวลาเช้าทอแสง พอไก่ขันเป็นครั้งที่สอง สีขาว ณ ขอบฟ้าก็ขึ้นมาแต่ไกล แล้วยิ่งแผ่สูงขึ้นทุกที ๆ ดาวประจำเมืองต้องริบหรี่ หลีกทางให้แสงทองมาจับยอดเมฆดูอร่ามไปทั่วทิศแล้วสีค่อย ๆ แปลเป็นสีหญ้าฝรั่นจับเมฆดูแดงแจ่มจ้า ที่แดงเข้มไหม้ก่ำก็มี แล้วดวงตะวันผู้ทำแสงสว่างก็ขึ้นจากขอบฟ้า พระดาบสทรงต้อนรับสุริยตามแบบฤาษี เสด็จสรงน้ำ ทรงสบงจีวรแล้วเสด็จออกบิณฑบาตตามถนน ประชาชนทั้งหลายมีใจศรัทธาเอาอาหารมาถวาย เหล่ามารดาพอเห็นพระฤาษีพักตร์ผ่องเนตรสุกใสประดุจเทวดา ก็บอกให้ทารกกราบไหว้ จุมพิตบาทหยิบชายสบงประจงจับหน้าผาก พระองค์เสด็จดำเนินไปด้วยพระทัยอิ่มเอิบ มองเห็นชนทั้งปวงเป็นสหายผู้ร่วมทุกข์ในโลก พระพักตร์ผ่องสดใส เหล่าสาว ๆ อินเดียผู้มีเนตรดำได้ยลพักตร์ ก็บังเกิดความเสียววาบในดวงใจ นี่คือเทพบุตรในความฝัน นางทั้งหลายนึกดังนั้นแล้วก็บังเกิดความรักและบูชา อาการประหม่าอายเห็นได้ชัด แต่พระองค์ก็ตอบสันถวไมตรีของเขาด้วยพจมาลย์เหมาะสมสุภาพเรียบ แต่สง่า แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับวิเวกสถานที่ประทับเหนือคีรีรัตนานั้น

ตามไหล่เขารัตนคีรีนั้น มีพระฤาษีมาบำเพ็ญตะบะอยู่หลายตนด้วยวิธีต่าง ๆ ท่านเหล่านี้ถือกายเป็นศัตรูของจิต จึงกระทำกายให้เจ็บปวดสาหัสจนประสาทปราศจากความรู้สึกอันใด ต่างก็ซูบเศร้าหมอง ใช้วิธีทรมานตนต่าง ๆ กัน บ้างยืนชูแขนขึ้นฟ้าตลอดทิวาราตรี จนแขนที่ห้วงพิกลับซูบซีดเหี่ยวแห้ง มองดูคล้ายกิ่งไม้บนพฤกษ์ซึ่งยืนตาย บ้างกำมือแน่นจนเล็บทะลุมือ บ้างเอาเล็บแหลมขีดกายาเป็นริ้วรอย บ้างเอาธุลีคลุกกายดูน่าเวทนา บ้างก็สมาคมกับศพอันเน่าเปื่อยกลิ่นเหม็นคลุ้ง บ้างเอางูร้ายมาพันคอ และบ้างก็ร้องว่า "ศิวะ ๆ" วันหนึ่งนับได้ถึงหลายพันครั้ง เขาทั้งหลายเหล่านี้ดู ๆ ก็น่าเวทนายิ่งนัก ตัวต้องแดดเกรียมไหม้ ตามืดมัวเนื้อเหี่ยวย่น ที่กินข้าววันละเม็ดก็มี ที่ทำกายให้พิการก็มี ทั้งนี้เพราะเขาเชื่อในคัมภีร์ที่ว่า ความทุกข์ของใครทำให้พระเจ้าประทานทุกข์มารู้สึกอายได้ เขาก็จะกลายเป็นเทพเจ้า พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการเวทนาเหล่านี้แล้ว

ก็ทรงสลดพระทัยยิ่งนัก ตรัสถามว่า การทำอัตตทรมานเพิ่มทุกข์ให้แก่ชีวิต ซึ่งเต็มไปด้วยทุกข์อยู่แล้วนั้นเพื่อประโยชน์อันใด

พระอเจลกะหัวหน้าโยคี ทูลตอบว่า เพื่อจะได้ปลดบาป ทำจิตให้บริสุทธิ์

พระราชบุตรตรัสว่า "โน่นแน่ เมฆสีทองบนท้องฟ้าอันล้อมรอบวิมานพระอินทร์ของท่านนั้น มาจากไอน้ำจากทะเล ลอยขึ้นไปจับกันเป็นกลุ่มก้อน แล้วตกลงมา ไหลไปตามซอกหินเป็นลำธาร แล้วเป็นแม่น้ำใหญ่ไหลเป็นมหาสมุทร ดังนี้ใช่ไหมท่าน ? อันใดสูงขึ้นไปแล้วก็ต้องตกลงมา ท่านรับทุกข์พ้นทุกข์แล้วต่อไปจะเป็นอย่างไรอีก ต่อไปท่านก็รับทุกข์อีกนั่นเอง เพราะท่านซื้อสวรรค์ด้วยโลหิตและเนื้อ เมื่อหมดราคาก็ต้องตั้งต้นใหม่"

พระฤาษีตอบว่า "จะเป็นดังนั้นก็ตามใจ แต่เราเกลียดเนื้อนัก มันถ่วงจิตให้ตกยาก เราต้องทรมานมันเพื่อปล่อยจิตให้เป็นอิสสระจะไปสู่สวรรค์"

ทรงถามว่า "อันชีวิตไหน ๆ จะต่างกันละหรือ เทพเจ้าของท่านไม่มีทุกข์หรือ ?"

ทูลตอบว่า "ก็มีอยู่แต่มหาพรหมไม่เปลี่ยนแปลง"

"ถ้าเช่นนั้นท่านจะทรมานกายไปทำไม ควรหรือที่จะทำร้ายร่างกายซึ่งรับใช้จิต ร่างกายสูญไปเสียแล้ว ท่านจะบำเพ็ญภาวนาหาความจริงอยู่ได้หรือ ? ท่านพ้นเรือนร่างซึ่งเราอาศัยอยู่แล้วเราจะอยู่ที่ไหน เมื่อดวงตาของเราหายไป เราจะเอาอะไรมาส่องดูว่า ทางไหนดี ทางไหนเราควรเลือกเดินเล่า"

"เราได้เลือกแล้วราชบุตร เราจะไปทางนี้ แม้จะเป็นทางไฟก็ดี ถ้าท่านรู้ว่าทางใดดีจงบอกเรา ถ้าท่านไม่รู้จงไปเสียเถิด ราชบุตร"

พระพุทธองค์ในภายหน้า ทรงสดับคำดาบสก็เสด็จดำเนินหลีกมาเสียจากฤาษีทั้งหลาย ทอดพระเนตรดูเหล่าปักษาและพฤกษชาติอันขึ้นอยู่ริมทางจร แล้วทรงรำพึงว่า อันต้นไม้และสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้จะมีปัญญาก็ด้อย หาสู้มนุษย์ได้ไม่ แต่มันมีความสุข มันเจริญและงอกงามตามแนวที่ธรรมชาติสร้างไว้ หาได้เพียรจะทำตนให้สูงขึ้นไปกว่าภาวะเดิมของตนไม่ คนเราสิหนอ คนเรานั้นชื่อว่าฉลาดเหนือสัตว์ทั้งปวง ไฉนจึงทำร้ายร่างกายทรมานตนเพื่อหาความสุข ดูพิกลนัก

กษณะที่พระองค์ทรงรำพึงอยู่นั้นเอง ทอดพระเนตรเห็นฝุ่นฟุ้งมาแต่ไกล แกะและแพะหมู่หนึ่งกำลังถูกไล่ต้อนลงมายังชายเขา บางตัวก็เดินมาดี ๆ บ้างก็เดินไถลออกนอกทาง บางตัวก็แวะกินหญ้าใต้ต้นมะเดื่อ ซึ่งเอนต้นออกไปเหนือลำธารน้อย ๆ นายเมษบาลเห็นดังนั้นก็ตีเกราะร้องเรียกให้เข้าคืนที่ ลูกแกะตัวหนึ่งเล็กกระจ้อยร่อย เดินขากระเผลกมาข้างหลังเลือดไหลเป็นทาง มันหาอาจเดินให้ทันฝูงแกะดีซึ่งไปข้างหน้าไม่ แม่แกะก็พว้าพะวัง อ้อมไปเรียกลูกข้างหน้าแล้ววกมาดูลูกตัวหลังเป็นที่น่าเวทนายิ่งนัก นักพรตหนุ่มทรงเห็นเข้าก็สงสาร เสด็จไปอุ้มลูกแกะน้อยขึ้นแล้วบอกแก่แม่มันว่า "จงเดินไปดี ๆ เถิด ข้าจะอุ้มลูกของเจ้าไปให้เอง"

อันแกะฝูงนี้เขาต้อนไปเข้าพิธีบูชายัญ พระองค์ทรงทราบดังนั้นก็เสด็จตามฝูงแกะไปด้วย พอมาถึงริมแม่น้ำ หญิงหนึ่งชูหัตถ์ขึ้นพนมก้มลงกราบ น้ำตาไหลลงอาบพักตร์นาง พลางทูลว่า นางนี้เองคือ หญิงผู้อุ้มลูกน้อยเมื่อวานนี้ ลูกของนางเล่นดอกไม้เพลินอยู่ งูตัวหนึ่งเลื้อยมาพันแขน เด็กน้อยอ้าปากหัวร่อ แล้วเอามือบีบปากงู ทันทีพ่อหนูก็น่าซีดและหยุดพูด นางได้มาเฝ้าพระองค์ ทูลถามว่า ลูกเป็นอะไรไป จะแก้ให้กลับหัวเราะอย่างเก่าและเรียกแสงสุกใสมาสู่นัยน์ตาลูกน้อยอย่างเก่าได้หรือไม่ พระองค์ทรงแนะนำว่าให้ไปหาเมล็ดผักกาดมาทะนานหนึ่งจากบ้านซึ่งไม่มีคนตายเลย นางได้ไปหาแล้วทั่วทุกบ้านทุกเรือน ทั้งในชนบทและในเมือง เมล็ดผักกาดนั้นมีแต่บ้านซึ่งไม่มีคนตายหามีไม่

"ภคินีเอ๋ย" พระองค์ตรัสตอบ "ดังนี้เธอก็ได้พบความจริงแล้ว ลูกของเธอนั้นตายไปแล้ว ตายเหมือนกับที่คนทั้งหลายเขาตาย มันเป็นความพินาศที่ทำลายความรักอันหอมหวานให้สูญสิ้นไป แต่ทว่าหามีใครเลี่ยงพ้นได้ไม่ จงทำใจให้สงบ และจงฝังลูกของเธอเสียเถิด ภคินี"

แล้วพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินตามนายเมษบาลต่อไป จนกระทั่งย่ำสนธยา นายเมษบาลพาฝูงแกะเข้าประตูเมือง ตรงไปยังสถานที่ซึ่งกระทำยัญพิธี พอพระผู้อุ้มลูกแกะอ่อนอันบาดเจ็บเสด็จผ่านทวารา นายประตูก็จับตาพิศดูพระองค์อย่างตะลึงตะไล ชาวบ้านร้านตลาดสงบนิ่งลงทันที เพื่อจะพิศดูพระองค์ ที่กระบุงตั้งขวางหน้าอยู่ก็รีบยกกระบุงไปเสียให้พ้น ที่กำลังซื้อขายเกี่ยงราคาก็เลิกทะเลาะกัน ช่างเหล็กชูค้อนเหล็กค้างอยู่กลางอากาศ เสมียนลืมเขียนข้อความลงบนกระดาษ เพราะ

ให้รู้สึกเลือนข้อความซึ่งตนจะเขียนไปหมด คนนับเงินก็หลงใหลไม่อาจนับต่อไปได้ ช่างทอทิ้งหูกวิ่งออกมาดู คนรีดนมก็วางมือปล่อยให้น้ำนมโคไหลรินออกมานอกถัง ต่างคนก็ต่างถามกันว่า " ใคร ใคร ผู้นั้นเป็นใคร เขาอยู่ในวรรณะไหนจึงงามดังนี้ ? "

บ้างก็ว่า "ดูเนตรเขาซีเพื่อน เราไม่เคยเห็นใครมีเนตรงามอ่อนหวาน และเต็มไปด้วยความปรานีดังนี้เลย" บ้างก็ว่า "เทวดาเท่านั้นจึงจะงามดังนี้"

ต่างคนต่างกระซิบถามกันวุ่นวาย แต่พระองค์หาทรงเห็นทรงฟังคำของเขาไม่ พระทัยนึกแต่สัตว์ผู้เคราะห์ร้าย จะต้องมาเป็นเหยื่อยัญกรรมอย่างน่าสงสาร เพราะมันเป็นสัตว์ไร้เดียงสาและขาดผู้นำแสนจะอ้างว้างว้าเหว่ใจ

ในท้องพระโรงซึ่งกระทำยัญพิธีนั้น องค์พระเจ้าพิมพิสารราชาเสด็จประทับอยู่กลาง สองข้างท้องพระโรงด้านซ้ายขวาเป็นแถวยาวนั้น เป็นที่ของเหล่าพราหมณ์นุ่งขาวห่มขาวนั่งสาธยายมนต์พลางหยอดน้ำมันลงเลี้ยงไฟให้ลุกสว่างครางแลบเลียเครื่องหอมมี กฤษณา เครื่องเทศ กระลำพัก และน้ำโสม พร่ำภาวนาว่า โอม โอม เชิญเสด็จพระอินทร์มาเสวยของบูชา ซึ่งล้วนแต่เป็นของโปรด รอบกองกูณฑ์บูชา มีทรายไว้สำหรับซับเลือดของสัตว์ที่ถูกฆ่า แพะลายจุดตัวหนึ่งถูกมัดนอนตะแคงรอความตายอยู่ พราหมณ์จรดมีดสีขาวลงที่คอสัตว์แล้วร้องว่า

"เหล่าอสุรมารทั้งหลาย จงออกจากพระวรกายพระเจ้าพิมพิสาร มาดูเลือดพุ่งจากคอแกะเป็นที่สนุกสนาน มาดมกลิ่นเนื้อย่าง ณ ที่นี้ บาปกรรมทั้งหลายของพระองค์จุ่งมาอยู่ที่แพะนี้ และทำให้ไฟไหม้ไปโดยพลัน" แล้วพราหมณ์ก็เงื้อมีดขึ้น

พระผู้สมภพมาไม่เคยเห็นความร้าย เอื้อนโอษฐ์ตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า "ราชะ โปรดปล่อยมันไปเถิด" แล้วพระองค์ก็ทรงแก้มัดให้แพะนั้นหลุดไป หามีใครกล้าขัดขวางไม่ พระองค์ทรงแสดงให้เขาเห็นว่า

> การฆ่าสัตว์นั้นใคร ๆ ก็ทำได้ แต่การทำให้มันเกิดมาหามีใคร
> ทำได้ไม่ ดังนั้นเราควรจะแสดงกรุณาต่อมัน ด้วยเหตุว่ามนุษย์
> ย่อมเลิศกว่ามันทั้งในทางอำนาจและสติปัญญา ควรหรือที่เรา
> จักมาฆ่าผู้ป้องกันตัวเองมิได้ สัตว์แม้จะต่ำต้อยน้อยนิดปานใด
> ก็รักชีวิตของมันเหมือนกัน มันย่อมรู้จักเจ็บ รู้จักเดือดร้อน

รู้จักโทมนัสในการต้องพลัดพราก เพียงแต่ว่ามันไม่มีปากจะพูด
ขอความเห็นใจเท่านั้น เวลาเราเองเจ็บปวด เราก็ขอความ
ช่วยเหลือจากพระเจ้าให้อึงไป แต่แล้วตัวเราเองสิกลับใจร้าย
ทำทารุณต่อสัตว์อันหาปากจะอ้อนวอนมิได้ ภราดรเอ๋ย คนหรือ
สัตว์ทั้งหลายย่อมมีชีวิตเกี่ยวดองกันทั้งสิ้น ท่านมิรู้ดอกหรือว่า
มันก็มีบุญคุณแก่เรา ให้น้ำนมและปุยขนอันอ่อนนุ่ม ยังชีวิตและ
ความอบอุ่นให้แก่ร่างกาย.รา และมันนั้นมอบชีวิต มอบความ
ไว้วางใจแก่เรา ผู้ซึ่งตอบแทนมันด้วยการประหัต ประหารด้วย
การโยนบาป ของเราลงไปให้ทำลายชีวิตของมัน เพื่อไถ่โทษตน
ดังนี้เป็นการสมควรแล้วหรือ โทษของใคร ใครก็ต้องรับไว้ นี่เป็น
ธรรมดา ใครสร้างกรรมไว้อย่างไร ก็ต้องรับกรรมแห่งตนดังนั้น

บรรดาพราหมณ์ทั้งหลายเงียบเสียง ผู้ถือมีดวางมีดของตนลง องค์พระมหากษัตริย์เสด็จมาใกล้พระศาสดาประนมหัตถ์ขึ้น พึ่งเทศน์ด้วยความเคารพ พระสิทธัตถะจึงทรงประกาศว่า "ภราดรเอ๋ย โลกเรานี้จะงามยิ่งนัก ถ้าหากว่าสัตว์โลกทั้งหลายไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์จตุบาททวิบาทเลื้อยคลานรักกันประดุจพี่น้องร่วมสายโลหิต และเราก็เสพแต่ผลไม้พืชผัก เว้นเสียซึ่งการกินเนื้อสัตว์และการฆ่าสัตว์มาเป็นอาหาร"

พวกพราหมณ์ได้สดับดังนั้น ก็มีใจโอนอ่อนตามพระวจนะ พากันดับกองไฟและปล่อยแพะแกะไปเสียสิ้น พระเจ้าพิมพิสารทูลเชิญเสด็จพระองค์ครองพระนครราชคฤห์ แต่พระผู้เป็นเจ้าไม่ปรารถนาสมบัติจักรพรรดิ์ ทูลตอบกษัตริย์ว่า พระองค์ทรงสละเสียแล้วซึ่งสิ่งเหล่านี้ ตั้งพระทัยแสวงหาความจริงอันลี้ลับอยู่ต่อไป ตรัสว่า

"พระสหายที่รักของหม่อมฉัน ถ้าหม่อมฉันค้นของสิ่งนี้ได้แล้วหม่อมฉันจะกลับมาสนองพระเมตตาของพระองค์ทั้งนี้อย่างแน่นอน"

บทที่หก | พิณสามสายจากสวรรค์

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย หากท่านประสงค์จะไปถวายสักการบูชาสถานที่ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสำเร็จพระโพธิญาณแล้ว จงบ่ายหน้าไปทางทิศพายัพเถิด เลียบลุ่มแม่น้ำคงคาจนถึงภูเขาซึ่งเป็นต้นของธารน้ำ นิลาชัน และ โมหนะ แล้วเดินต่อไปตามความคดเคี้ยวแห่งธารน้ำ เดินไปตามใต้ร่มไม้ใบหนาจนกระทั่งถึงที่ราบในแคว้นคยา แล้วต่อไปถึงที่รกชัฏอันมีนามว่าอุรุเวลา ณ ที่นั้นมีภูเขาทราย มีป่าไม้ มะพร้าว ตาลล้อมรอบทางเชิงเขามีน้ำใสสะอาด เหล่ามัจฉาเต่าปูอาศัยอยู่เป็นที่สำราญ ชาวคามนิคมปลูกบ้านของตนอยู่อย่างสงบ ภราดรเอ๋ย เมื่อไปถึงที่นั้นแล้ว ขอท่านดำเนินเข้าไป ไปจนกระทั่งถึงร่มไม้โพธิ์ เมื่อไปถึงที่นั้นแล้ว จงก้มเกล้า ทำความเคารพเถิด เพราะว่า ณ ที่นั้นแล พระบรมศาสดาผู้เป็นที่สักการะของเรา ได้สำเร็จพระโพธิญาณ ซึ่งพระองค์แสวงหามาได้ด้วยยากยิ่งและโดยปราศจากครูสั่งสอน

× × ×

เมื่อพระสิทธัตถะนักบวชทรงเห็นว่า การทรมานตนอย่างโยคีทั้งหลายนั้นเป็นการไร้แก่นสาร และไม่เป็นทางไปสู่มรรคผลอันใดแล้ว พระองค์ก็เสด็จละจากนิวาสสถาน ณ รัตนคีรี มาบำเพ็ญภาวนาอยู่ในป่าอันเงียบสงัด ในแว่นแคว้นคยานี้ เฝ้าแต่ทรงพิจารณาดูทุกข์ของคน ดูทางแห่งทุกข์ ดูเหตุผลดูที่ไปของปวงสัตว์ ดูความลึกลับแห่งชีวิตทั้งหลาย พระองค์ทรงนึกอยู่แต่ดังนี้เป็นเวลาหลายเดือน เฝ้าแต่เพียรบำเพ็ญตบะจนกระทั่งลืมเสวยลืมบรรทม มิทรงหิวเลยจนกระทั่งหลายวันล่วงไป ครั้นรู้สึกองค์เห็นบาตรว่างมีแต่ผลไม้อันนกนำมาทิ้งไว้ ก็หยิบขึ้นเสวยแต่พอประทังความหิวดังนี้ มิช้าพระฉวีอันเคยผุดผ่องก็ซูบซีดลง สิ้นสง่า พระกายาทุพพลไปด้วยการใช้ความคิดเกินกำลัง พระมังสาซูบหายไป เห็นแต่พระอัฐิขึ้นโก้งเก้งน่าเวทนา ครั้นยกพระหัตถ์ลูบองค์ พระโลมาก็ร่วงหล่นติดพระหัตถ์มา ด้วยเหตุว่าหาน้ำเลี้ยงมิได้ จึงร่วงหล่นไปประดุจใบไม้แห้งต้องร่วงจากต้นฉะนั้น

เมื่อเป็นดังนี้นานเข้า วันหนึ่งพระองค์ก็หมดกำลังเซถลาล้มฟาดลง ลงยังพื้นดินดูประดุจคนตาย ด้วยพระอัสสาสะและปัสสาสะหยุดหายหามีไม่ แต่บรรทมนิ่งอยู่ดังนั้นจนกระทั่งเด็กเลี้ยงแกะคนหนึ่งมาพบเข้า มีความเวทนายิ่งด้วยพระกายานั้นซูบซีดน่าสงสาร มิหนำซ้ำตะวันยังส่องแสงแผดกล้ามาต้ององค์ เด็กน้อยจึงไปหักกิ่งไม้มาปักเพื่อให้ร่มเงาแก่พระพักตร์ จะรินนมลงโอษฐ์แล้วแต่หากล้าไม่ ด้วยตนเองมีศักดิ์ต่ำต้อยได้ชื่อว่าเป็นทาสเขา จึงลังเลอยู่ เพราะการทำดังนี้เป็นโทษแก่ตนเอง ในตอนนี้พระพุทธประวัติเล่าว่า กิ่งก้านชมพู่ ซึ่งเด็กเก็บมาปักบังพักตร์นั้นก็แตกช่อใบออกสล้างเป็นเสมือนฉัตรแก้วอันล้ำเลิศออกกั้นองค์ เด็กผู้เลี้ยงแกะเห็นดังนั้นก็นึกว่าเทพยดา จึงยกหัตถ์ขึ้นประสานเป็นการเคารพ. พอดีพระสิทธัตถะลืมพระเนตรขึ้นและตรัสขอน้ำนม เด็กนั้นทูลตอบว่า "ข้าถวายมิได้ดอก เทวาผู้เป็นใหญ่ พระองค์ไม่ทรงเห็นหรือว่า ข้าเป็นไพร่ จะทำให้พระองค์สกปรกไปพระเจ้าข้า"

พระบรมครูตรัสตอบว่า "เด็กเอ๋ย เราทุกคนมีโลหิตสีแดงเหมือนกันไม่มีเจ้าไม่มีไพร่ ความเมตตากรุณาทำให้เราเป็นญาติกันหมด ไม่มีใครดอกที่เกิดมามีอุณาโลมอยู่ที่หน้าผาก คนจะต่างกันก็แต่การกระทำเท่านั้น ใครทำดีไว้เขาก็ได้ดี ใครทำชั่วก็ได้ชั่ว"

เด็กนั้นจึงน้อมถวายน้ำนมด้วยความปราโมทย์ยิ่ง

และก็ในวันนั้นเอง เหล่าอัปสรเยื้องกรายลงมาจากอินทรสถาน จับระบำรำร่ายด้วยความหรรษา นางหนึ่งตีเภรีมขนยูงปักรอบ นางหนึ่งเป่าปี่ และอีกนางหนึ่งดีดพิณสามสาย ค่อยกรายมาตามละเมาะไม้ เสียงกระพรวนเงินที่ข้อบาทดังกรุ๋งกริ๋ง รับกับเสียงกำไลกรแสนเสนาะกรรณ

ขณะนั้น นางผู้ถือพิณก็ขับร้องขึ้นว่า

"ดีดพิณจับระบำงาม จงทำสายให้พอดี
ไม่สูงต่ำ พวกเรานี้ จะเต้นรำสำราญใจ
ตึงนักสายพิณขาด เพลงพินาศหมดเสียงใส
หย่อนนักเสียงหมดไป จงทำเสียงให้พอดี"

แล้วนางก็เต้นรำต่อไป ประดุจผีเสื้อตัวงามอันมีความหยิ่งลำพองในสีอันสวยของปีกตนมิได้นึกฝันว่า เพลงที่นางขับนั้นจะไปถึงพระกรรณพระมหาบุรุษผู้รำพึงอยู่ใต้ต้นไม้ริมทาง พอนางผ่านไป พระองค์ก็ทรงเห็นแสงสว่างแห่งปัญญาทันที พระองค์ตรัสว่า "อ้า – – คนโง่นี้ก็สอนคนฉลาด

ได้บ่อยครั้งถ้านางนี้ไม่มาขับพิณ เราก็คงจะขึงเส้นชีวิตตึงจนเกินไปอยู่ดังนี้ มันคงจะขาดลงสักวันหนึ่ง เราควรจะหย่อนลงบ้าง เพราะว่าเรายังต้องการชีวิตไว้สำหรับช่วยทุกข์คนอีกมากนัก"

ริมธารน้ำในแคว้นคยานั้น มีเศรษฐีหนึ่งนาม เสนานิ เป็นคนใจบุญและมีบริวารมากหลาย ได้ภรรยาผู้งามพร้อมทั้งกายใจชื่อว่าสุชาดา อยู่กันมาหลายปีแล้วไม่เกิดบุตร นางจึงไปบวงสรวงวิงวอนรุกขเทวดาขอบุตรในที่สุด นางก็ได้บุตรน้อยสมปรารถนา สุชาดามีความกตัญญูต่อรุกขเทพจึงสั่งให้ทำมธุปายาส ด้วยน้ำนมโค อย่างดี ต้มกับข้าว ซึ่งปลูกจาก ที่ดินได ใหม่ ๆ ปน ไปกับจันทน์กระลำพัก และเครื่องเทศ ปรุงรสอร่อยล้ำ เพื่อสังเวยเทพยดา แล้วนางก็ให้ทาสไปกวาดพื้นต้นมะเดื่อให้รื่นรมย์ ไม่นานนักทาสาวิ่งกระหืดกระหอบมาบอกว่า "ข้าแต่ท่านผู้เป็นนาย รุกขเทวดามาแสดงองค์แล้ว รัศมีท่านเรืองกระจ่างรอบพระองค์ รอบพระนลาฏอันงามเหมือนวงเดือน พระเนตรงามน่าพิศวงยิ่งนัก ท่านโชคดีแล้ววันนี้"

สุชาดาได้ยินก็รีบอุ้มลูกน้อยไปด้วยความดีใจจนตัวสั่น นางก้มลงจุมพิตธรณีแสดงความเคารพ แล้วทูลเชิญให้รับมธุปายาส นางรินน้ำเกสรกุหลาบอันหอมหวานลงในพระหัตถ์ถวายมธุปายาสกราบแล้วถอยไปยืนนิ่งเคารพอยู่

พระสิทธัตถะเสวยข้าวนั้นแล้ว ก็ตรัสบอกแก่นางว่า "พระองค์หาใช่เทพเจ้าไม่ หากเป็นเพียงคนธรรมดาคนหนึ่ง แต่ก่อนนี้เป็นกษัตริย์ บัดนี้เราสละสิ่งนั้นเสียแล้ว มาเป็นชายพเนจร เพื่อแสวงหาดวงประทีปอันส่องใจคนให้หายมืดมัว นับแต่เวลาออกจากความเป็นกษัตริย์มาก็หกปีเข้านี่แล้ว เราใช้เวลาค้นหาดวงประทีปนั้นทุกวัน ทุกวัน อดอยากกรากกรำจนร่างกายไม่มีแรง เราได้มธุปายาสนี้มา ชุ่มชื่นใจนัก ขอขอบคุณภคินี และขอให้สุขของท่านยั่งยืนเถิด ภาระซึ่งลูกท่านจะนำมาให้จงบางเบาลง"

แล้วพระองค์ก็ตรัสถามนางถึงเรื่องความสุขของชีวิต นางทูลตอบว่านางเป็นสุข เพราะนางพอใจในชีวิตแล้ว และนางก็มิได้สร้างบาปไว้แก่ผู้ใด

"ดีแล้ว ภคินี เธอเป็นผู้มีสัมมาจริยะ และใจสูง เราขอเคารพ ขอให้ท่านไปสวัสดีเถิด"

นางสุชาดาทูลว่า "สิ่งใดที่พระองค์ต้องประสงค์ขอให้พระองค์ทรงสำเร็จเถิด" แล้วนางก็ทูลลาไป

เมื่อเสร็จเสวยข้าวมธุปายาส อันนางสุชาดาผู้มีใจงามนำมาถวายแล้วพระสิทธัตถะ ก็เสด็จจากต้นมะเดื่อไปประทับยังโพธิฉายาอันรื่นรมย์พระหฤทัยผ่องแผ้ว มองเห็นความเป็นมาเป็นไปของมนุษย์ได้โดยตลอดปลอดโปร่งปราศจากความขุ่นมัว

ด้วยเดชะพระบารมีคุณอันพระองค์ตั้งพระทัย จะสั่งสมไว้ให้มนุษย์ ต้นโพธิ์โอนอ่อนน้าวกิ่งลงบังแสงตะวันมิให้ส่องมาต้องพระองค์ เหล่าสัตว์ร้ายในบริเวณใกล้เคียงนั้นพากันสงบนิ่ง เลิกการปองร้ายซึ่งกันและกัน และซึ่งสัตว์อ่อนแออื่น ๆ นกคาบเหยื่อบินมา พอผ่านต้นโพธิ์นั้นก็ปล่อยเหยื่อทิ้ง หุบปีกและกระทำคารวะ ปักษาใหญ่น้อยทั้งหลายส่งเสียงร้องเจื้อยแจ้วด้วยความหรรษา ต่างก็สรรเสริญในพระทัยอันหวังประโยชน์สุขต่อเพื่อนมนุษย์ แลต่างแซ่ซ้องถวายพรให้ประสบความสำเร็จอันยิ่งยวด ต่างบอกกันว่า “พวกเราชาวโลกทั้งหลายจะได้เป็นสุขแล้วนับแต่นี้ต่อไป”

ณ ราตรีอันแจ่มจรัสด้วยเดือนเพ็ญคืนหนึ่ง ขณะที่พระบรมศาสดาของเราประทับเข้าสมาธิหลับพระเนตร สำรวมพระอิริยาบถนิ่งอยู่ใต้ร่มโพธิพฤกษานั้น บรรดาพญามารคือกิเลสทั้งหลายรู้ว่าพระองค์จะข้ามพ้นวัฏสงสาร และบำเพ็ญเพียรเพื่อช่วยมนุษย์ก็ให้มีจิตริษยา เกรงว่าพระองค์ประสบซึ่งอริยสัจอันจะช่วยปวงสัตว์ได้เป็นยวดยิ่ง จึงเตรียมพหลพลมารอเนกอนันต์มาเพื่อประจญกับพระปัญญาอันสว่างไสวของพระองค์ นายมารเหล่านี้มี ตัณหาราคะ เป็นต้น ซึ่งมีพหลพลมาร คือ โทสะ โมหะ และอวิชชา อันมืดคลุ้มต่างก็ผาดแผลงสำแดงฤทธิ์ด้วยตนต่าง ๆ กันเพื่อจะทำลายขันติสมาธิของพระผู้ยิ่งนักบวชทั้งหลายให้สิ้นไป บ้างกระพือพายุโหมบดบังอากาศให้มืดคลุ้มน่าสพึงกลัว แล้วส่งเสียงอสนีบาตฟาดเปรี้ยง ๆ เสียงสะเทือนเลื่อนลั่นไปทั่วทั้งโลกสาม พระธรณีมีอาการประหนึ่งจะทรุดแตกแยกทำลาย เมื่อเห็นยังหลับพระเนตร มิหวั่นไหวก็เปลี่ยนอุบายใช้วิถีไพเราะเป็นเครื่องเล้าโลมให้รำลึกถึงความรักอันหอมหวล แล้วมันก็บันดาลให้อากาศเสนาะไปด้วยเสียงดนตรี มีเหล่านางรำผิวพักตร์ผุดผ่องมาร่ายฟ้อน กวักหัตถ์ยั่วเย้าตัณหา เมื่อหามีผลไม่ ก็ใช้สมบัติจักรพรรดิมาเป็นเครื่องล่อ ครั้นการอันนี้ไม่ก่อให้เกิดผลอันใด มันก็หันไปใช้อุบายให้พระองค์บังเกิดวิกิจฉา และโมหะมืดมัวต่าง ๆ แต่พระทัยของพระองค์นั้น ได้รับการอบรมฝึกมาอย่างดีแล้ว จึงไม่ไหวหวาดต่อกิเลสทั้งหลายแห่งดวงจิต มันจะสำแดงแผลงฤทธิ์ประการใด พระองค์ก็ไม่ไหวหวั่น คงประทับเฉยสงบพระกายนิ่งอยู่ด้วยเดชแห่งพระบารมีอันทรงบำเพ็ญภาวนาไว้ เหล่าอสุรมารทั้งหลายก็พ่ายกระจายพินาศแก่ตนเองไปสิ้น

เป็นเวลาจวนรุ่งสางแล้ว ดวงรัชนีค่อยเคลื่อนต่ำลงยังขอบฟ้า ทั่วปริมณฑลนั้นสงบลง แม้ใบพระโพธิ์ก็มิเขยื้อนให้ระคายโสตพระองค์ผู้พิชิตมาร พระพายรำเพยลมเย็นมาอ่อน ๆ พระสมณโคดมประทับนิ่งมิไหวองค์ หลับพระเนตรเสียจากสิ่งแวดล้อมภายนอก แต่พระจักษุภายในอันทรงมองเห็นความเป็นไปในปางหลังมาได้อย่างแจ่มแจ้ง ประดุจมีดวงประทีปสุกสกาวส่องให้บุคคล ผู้ยืนอยู่ปลายทางหันกลับไปมองเห็นอดีตของตนได้ตลอดปลอดโปร่ง

พระองค์ทรงรำลึกชาติต่าง ๆ ทั้งใกล้แลไกล ในสมัยที่ทรงกำเนิดมาเป็นสัตว์แลเป็นมนุษย์ในชั้นวรรณะต่าง ๆ กัน นับได้ห้าร้อยห้าสิบชาติรวมหมด จะเปรียบก็เสมือนว่าได้ทรงบทจรจากดงไม้หนามหนาและเต็มไปด้วยดินซึ่งสูบชีวิต พระองค์เสด็จไต่เต้าไปตามเหวห้วย ด้วยความลำบากยากเข็นพระบาทเกือบจะพลาดตกเขาเสียก็เป็นหลายครั้ง แต่ในที่สุดเมื่อผ่านซอกถ้ำห้วยและธารน้ำ และในที่รุรกันดารทั้งหลายแล้ว พระองค์ก็เสด็จขึ้นไปประทับอยู่ ณ ยอดบรรพต

ดังนี้จะเปรียบก็คือการที่พระพุทธเจ้าได้ไต่เต้า จากชาติกำเหนิดที่ทรามขึ้นไปจนถึงชาติอันสะพรั่งพร้อมด้วยพระบารมีทั้งหลายอันพระองค์เพียรสั่งสมแต่ครั้งยังต่ำต้อย พระองค์ทรงเห็นว่า อันความดีชั่วของมนุษย์นี้เป็นเสมือนกงเกวียน สร้างสิ่งใดไว้อันนั้นย่อมตามสนองทำดีก็ได้ความเบิกบานทำชั่วก็ถึงแก่ย่อยยับ อันความดีชั่วนั้นเป็นเสมือนตราอันตอกตรึงแน่นไว้ จะขูดลบโยกถอนอย่างไรก็หาหลุดไปไม่ มันย่อมตามมาสนองผู้กระทำกรรมอันดีชั่วเสมอไป

เมื่อทรงพบความจริงอันนี้แล้ว ก็ทอดพระเนตรเห็นกว้างไกลออกไปถึงจักรวาลอื่น ๆ อันหมุนอยู่กลางหาวไกลลิบลับ ดวงอาทิตย์จันทร์และดวงดาวทั้งหลายเหล่านี้ต่างก็แยกกันอยู่ แต่อยู่ห่างในระยะอันเหมาะเจาะ และต่างก็มีความสัมพันธ์กันอยู่ตัดมิขาด ดวงอาทิตย์นั้นคุมดาวให้เดินไปตามจักรราศีของมัน แต่ดาวและดวงอาทิตย์เกิดมาตั้งแต่ครั้งไหนไม่มีใครรู้ จะฉายแสงสว่างนานไปอีกเท่าไรก็ไม่มีใครรู้เหมือนกัน ไม่มีที่ตั้งต้น และไม่มีปลาย แต่มีหลักธรรมอันเป็นประทีปส่องให้เห็นความเป็นจริงอันเกิดมาเองก็เป็นดังนี้ อันกฎธรรมชาติของโลกนั้นอยู่เหนืออำนาจบังคับมนุษย์และเทวดาทั้งปวงของอันเกิดมีขึ้นมาแล้วก็ต้องหมดไปแล้วตั้งต้นกันใหม่ การเกิดการทำลายย่อมมีอยู่ทุกแห่งหนจักขัดขืนความจริงอันนี้หาได้ไม่ สัตว์โลกเกิดมาแล้วก็ต้องตาย เมื่อตายแล้วก็เกิดใหม่ แต่วนเวียนรับทุกข์อยู่ดังนี้ไม่มีวันสุดสิ้นลงได้

ดังนั้นพอเข้าใกล้ปัจจุสสมัยจวนสว่าง ความลับทั้งหลายก็กระจ่างแจ้ง ทรงเห็นความจริงอันหนึ่งคือความทุกข์ ซึ่งตรึงสัตว์ทั้งหลายให้แน่นอยู่กับโลกเป็นเหมือนหนึ่งเงาอันตามตนอยู่ จะสลัดไปได้เมื่อชีพสิ้นไปแล้วเท่านั้น "ทุกข์นั้นคืออะไร ทุกข์นั้นคือความไม่เที่ยงแท้ คือชรา และโรคาพยาธิทั้งหลายคือ ความโกรธ เกลียด โลภ หลง และความยินดียินร้ายอันตนตัดไม่ขาด คือตัณหาและความกระหายจะได้ซึ่งลาภยศสมบัติและสรรเสริญ รวมทั้งสิ่งเพลิดเพลินเจริญใจอื่น ๆ คือความข้องอยู่ในโลก ความอยากมีชีวิตไม่รู้จักดับ คือความเบื่อหน่ายแล้ว ซึ่งโลกนี้อยากจะทำลายตนไปเสียให้พ้น ซึ่งเป็นการฝืนธรรมดาของโลก ทั้งหลายเหล่านี้แลคือทุกข์ บุคคลผู้มีปัญญาถึงได้ตรองเห็นความจริงอันนี้แลที่มาของทุกข์ทั้งหลาย แล้วหมั่นเพียรอบรมใจให้ระงับเสียได้ซึ่งทุกข์เหล่านี้ ความสุขอันไม่รู้จักจบก็บังเกิดแก่เขาผู้นั้น

พอพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเสร็จสำเร็จแจ้งซึ่งความจริงของโลกแลหนทางที่จะดับทุกข์ทั้งปวงให้หายไปสิ้น ทรงถอนกิเลสทั้งปวงให้หมดไป ตัดความอาลัยอาวรณ์แลบรรลุถึงพระบรมโพธิญาณปลดทุกข์ปลดบาปไปสิ้นแล้ว ก็ถึงเวลาอรุโณทัยพอดี

อะโห ดูซิทางทิศบูรพาโน้น ดวงตะวันเริ่มไขแสงออกสอดสีม่านดำแห่งราตรี ดาวประจำเมืองซึ่งเคยแผดแสงกล้าอยู่ก็อ่อยแสงลงไปจนกระทั่งลับหาย รัศมีสีกุหลาบของพระสุริยเจ้าค่อยเปล่งแสงสุขใสขึ้นทุกทีจนกระทั่งอาบไปทั่วท้องฟ้าสีเทา บรรดาขุนเขาซึ่งมีมงกุฎสีทองสวมอยู่นั้นได้เห็นดวงตะวันก่อนใคร ๆ ทั้งสิ้น ลมเช้าโชยมาต้องเหล่าบุปผชาติให้เผยอแย้มกลีบออกรับรุ่งอรุณอันพิเศษไปกว่ารุ่งอรุณซึ่งเคยมีมาแล้วแต่ก่อน เมฆฝนพายุกล้าทั้งหลายต่างสงบนิ่งลงถวายอภิวันทนาการแด่พระพุทธเจ้าด้วยความเบิกบานหรรษา สีทองงามแห่งพระสุริยาทอลงจับน้ำในลำธารละหานห้วยแลพุ่มพฤกษา เหล่าพฤกษาแลวิหคในรังรวงว่า จงตื่นเถิด จงตื่นเถิด จงตื่นขึ้นก้มเกล้าอภิวันท์แลสรรเสริญ พระผู้ยอดยิ่งมนุษย์ของเราได้ สำเร็จพระโพธิญาณแล้ว "เสียงนั้นกระท้อนก้องไปทั้งป่า เหล่าปักษาน้อย ๆ ร้องบอกกันว่า "รุ่งแล้ว รุ่งแล้ว ตื่นขึ้นไหว้พระองค์ผู้ตรัสรู้เถิด" กะต้อยติวิดบินถาออกจากรัง นกแก้วร้องเสียงเจือยตีทอง ก๊ก ๆ เรื่อย ๆ ไป เป็นการสำราญใจ บอกเล่ากันทั่วหมู่นกว่า สิ่งใดได้บังเกิดขึ้นแล้ว

ด้วยเดชะพระบารมีคุณและพระเมตตาอันใหญ่ยิ่งต่อโลก ความสงบได้แผ่ซ่านไปทั่วบริเวณใกล้ไกลอย่างไม่เคยมีมาแต่ก่อน บุคคลผู้ใจเหี้ยมก็บังเกิดความอ่อนละมุนขึ้นในใจตน ที่ลับมีดแสวงคมไว้ว่าจะฆ่าเขาก็กลับเอามีดไปซ่อนเสีย คนขี้โกงกลับเวียนนับเงินให้ครบถ้วน คนพาลสันดานหยาบและใจทุจริตทั้งหมดก็กลับละพยศหวลกลับไปสู่ความดีและความเมตตากรุณา ความรักความปราณีจากพระหฤทัยพระพุทธองค์แผ่ขยายไปทั่วพิภพ วันนั้นจอมนักรบผู้ฉกาจก็วางอาวุธของตน คนไข้กระโดดลงจากที่นอนอย่างกระปรี้กระเปล่าหัวเราะร่ายิ้มหัวกระชุ่มกระชวย เสียงแจ่มใสดุจทราบว่าเวลาเช้าวันนั้นความสุขได้หลั่งมาจากร่มโพธิ์ ณ แควันคยาไหลไปทั่วทิศานุทิศ แม้พระนางยโสธราผู้เศร้าสร้อยไม่รู้จักสร่างก็พลันรู้สึกสำราญพระหฤทัยประดุจว่าความรักนั้นคงอยู่เสมอชีพ ความทุกข์ใหญ่ยิ่งในการต้องวิปโยคพลัดพรากพระสวามีก็เบื้นอันหายไปประดุจปลิดทิ้ง

เหล่าสัตว์โลกทั้งหลายพากันเป็นสุข และรักใคร่มีใจเอื้อต่อกันอย่างที่มันไม่เคยมีมาแต่ก่อนเลย

อย่าว่าแต่หมู่มนุษย์เลยหนอ แม้เทพเจ้าก็ประกาศกันทุกท้องฟ้าว่า "พวกเราจงยินดีเถิด พระภควันต์เจ้าสำเร็จพระโพธิญาณอันยอดยิ่งแล้ว" เหล่าเปรตอสุรกายก็พากันชื่นชมโสมนัสมองลงมาเบื้องล่างในโลกมนุษย์อีก ก็ได้แลเห็นกวางดาวเล็มหน่อไม้อยู่ริมที่นอนสองแม่เสือซึ่งดุตาเป็นมันเมื่อวานนี้ แต่วันนี้กลับเสงี่ยมหงิมแลต้อนรับนางกวางด้วยสันถวไมตรี ใต้เงี้ยมหินนั้นนกอินทรีนอนไซ้ขนนิ่ง ไม่กังวลกับการโฉบเฉี่ยวสัตว์กิน นกกินปลาก็นอนผึ่งแดดไม่ตีปีกขยับจะงอยปากเมื่อเห็นปลาว่ายวนในลำธาร ผีเสื้อต่างสีบินวนเวียนอยู่รอบ ๆ ฝูงวิหค แต่มันก็หามีอันตรายใดไม่ สัตว์โลกทั้งปวงมีความรัก ความเมตตากันยิ่งยวด ทั้งนี้ก็เพราะพระพุทธองค์ได้ทรงชนะมารเด็ดขาดแล้ว และทรงพบพระธรรมอันล้ำลึก มีแสงสว่างแรงกล้ายิ่งอาทิตย์ส่องโลกให้กระจ่างอยู่เป็นนิจนิรันดรนั่นเอง

พระพุทธองค์ทรงคลายพระอิริยาบถจากการประทับนั่งเป็นเวลานานเสด็จลุกขึ้นยืน พระองค์ทรงรู้สึกแจ่มใส และอิ่มเอิบด้วยความปีติ พระพละซึ่งหายไปแต่ก่อนนั้นกลับคืนมาสิ้น และรู้สึกแข็งแรงขึ้นกว่าแต่เก่า พระองค์ทรงอุทานว่า

"สังขารเอ๋ย เราได้พบเจ้าแล้วในวันนี้ เราได้ท่องเที่ยวค้นหามาหลายชาติ แต่เพิ่งพบวังนี้เองว่า เจ้าเป็นผู้สร้างเรือนจำอันกักขังจิตเราไว้ แต่นี้ไปเจ้าไม่อาจสร้างบ้านทำกำแพงอันเป็นของลวงหุ้มห่อเราไว้ได้อีกแล้ว สังขารเจ้ามีแต่ผุพังหักไป แต่ความสุขอันยวดยิ่งซึ่งเราค้นพบนั้นไม่มีวันแตกดับไม่มีวันทำลาย เราได้พบแล้ว เราได้ผ่านทุกข์ทั้งปวงแล้ว"

บทที่เจ็ด ผู้ใหญ่ยิ่งเหนือจักรพรรดิ

นับแต่สิทธัตถะบรมราชโอรส เสด็จออกทรงมหาภิเนษกรมณ์แล้ว พระนครกบิลพัสดุ์ซึ่งเคยครึกครื้นด้วยศัพท์สำเนียงเสียงสรวลและดีดสีตีเป่าก็กลับร่วงโรยเหี่ยวแห้ง ด้วยเหตุว่าขวัญเมืองได้ปลาศนาการไปเสียแล้ว พระเจ้าสิริสุทโธทนะมีพระหฤทัยอันกลัดหนองหมองคล้ำ ท้าวเธอส่งคนไปสืบถามข่าวดูในบรรดาหมู่โยคีและนักพรตต่าง ๆ แต่ก็หามีผู้ใดพบพระบรมโอรสไม่ พระนางยโสธราพิมพา ก็เต็มไปด้วยความโทมนัสเชื่อมซึมอยู่ เธอมิได้ทรงเห็นความสดชื่นในสิ่งใด มิได้ทรงสดับสำเนียงใดแล้วเห็นว่าไพเราะ แม้เสียงสรวลของนางใน ซึ่งแว่วมาแต่ไกลเธอก็กลับได้ยินเป็นเสียงกำสรวลไห้ทั้งสิ้น

วันหนึ่งในฤดูฝน พระพิรุณพึ่งเหือดหายไปใหม่ ๆ เม็ดน้ำฝนยังค้างอยู่บนใบมะม่วงมองดูแวววาวราวเพชร ในยามต้องแสงตะวันสีทองอร่ามพื้นดินประดับด้วยตฤณชาติสีเขียวสะอาด ต้นไม้แตกใบอ่อนสล้าง มองไปทางไหนก็ล้วนแล้วแต่ความสดชื่น ชวนใจให้ระเริงรื่นเกษมสันต์ จึงพระจอมขวัญยโสธราเสด็จออกมา ณ สระน้ำอันสวยงามในพระอุทยาน น้ำขึ้นเปี่ยมถึงขอบ และราบเรียบราวกับแผ่นกระจก เป็นเงางาม ริมน้ำนั้นดาดาษอยู่ด้วยบัวบุณฑริก และบุษบาชนิดอื่น ๆ สีเหลืองขาวแดง และสัตตบงกชตระการตา ณ ที่นี้พระนางเคยเสด็จมากับพระสามี ทอดพระเนตรดูพระฉายาในน้ำอย่างเป็นสุขสำราญใจ พระภัสดาทรงสวมกอดเธอไว้ แลจุมพิตด้วยความเสน่หา พระกายามิได้ห่างกันมาบัดนี้สิ เงาแห่งพระสิทธัตถะนั้นหามีไม่แล้ว พระเนตรของพระนางแก้วอันเคยแจ่มจรัสก็จางรัศมีแสงหมดไปหามีไม่ พระปรางอันแดงระเรื่อกลับซูบซีดเหี่ยวย่น ริมโอษฐ์อันอ่อนหวานประดุจกลีบกุหลาบกลับซีดลง เพราะความทุกข์โทมนัสถึงพระภัสดา พระเกศามุ่นไว้ก็แต่เพียงมิให้ลงปรกหน้ารำคาญพระเนตร มิทรงตกแต่งให้วิจิตรเพริศแพร้วแต่อย่างใด ทรงแต่พัสตราภรณ์สีขาวปราศจากเครื่องประดับประดุจหญิงหม้าย ขณะที่ย่างดำเนินพระกายอ่อนระทดระทวย ฝีพระบาทเบาประดุจเท้าเลียงผาแม้ย่าง

ลงบนใบไม้แห้งสำเนียงใดจะเกิดขึ้นก็หาไม่ พระเนตรของพระนางก้มลงต่ำ ไม่เหลือบดูความงามของพระอุทยานแต่อย่างใด พระหัตถ์กำพระสะอึ้งไข่มุกซึ่งพระสวามีทรงปลดทิ้งไว้ตอนเสด็จจากเมืองไปอนิจจา คืนนั้นช่างขมขื่นเสียเหลือเกิน

อีกพระหัตถ์หนึ่งนั้น ทรงกุมพระราหุลกุมารน้อยซึ่งมีชันษาเข้าเจ็ดขวบแล้ว พระกุมารเต็มไปด้วยความร่าเริงยินดี ทรงพระสรวลร่าในขณะที่ทอดพระเนตรเห็นบุปผาชาติ และเหล่าปลาเงินทองแหวกว่ายอยู่ในสระ พระหัตถ์โปรยเมล็ดข้าว พระเนตรจับอยู่ที่หมู่ปลา ส่วนพระมารดานั้นเนตรสลดทอดพระหฤทัย แล้วตรัสถามแก่เหล่านกยางซึ่งถลาลงจับปลาในสระนั้นว่า "ยังจะได้เห็นพระภัสดาบ้างหรือไม่ พระเสด็จแอบแฝงอยู่แห่งใดช่วยบอกด้วยเถิด ความทุกข์ครั้งนี้ทำให้ชีวิตจะขาดลงรอน ๆ แล้ว"

ทันใดนั้นนางกำนัลเข้ามาทูลว่ามีนายวานิชสองคน เดินทางมาจากหัสดินปุระ นำเครื่องเพชรมาขาย แต่สิ่งที่ล้ำค่ากว่าแก้วมณีทั้งปวงซึ่งเขานำมานั้นคือข่าว พระสวามี พระนางทรงพึงก็มีพระหฤทัยโลดผวาด้วยความยินดีเป็นที่สุด ลุกขึ้นตบพระหัตถ์สำรวล และน้ำพระเนตรไหลหยาดย้อยตรัสสั่งให้นางกำนัลพาเขาเข้ามาเฝ้านอกม่าน แล้วพระนางก็ทรงถามเขาจากหลังพระวิสูตรว่า

"ท่านวานิชท่านมาจากทางไกล ท่านได้เห็นสามีฉัน และได้อภิวันทนาการ เพราะพระทรงเป็นพระพุทธเจ้า ผู้ล่วงพ้นกิเลสและเป็นที่เคารพของโลก พระองค์กำลังเสด็จมา ณ ที่นี้จริงหรือ ?"

"พระเจ้าข้า ข้าพเจ้าได้พบสวามีของพระองค์ซึ่งเสด็จหายไปจากพระนคร และบัดนี้พระองค์ทรงค้นพบพระธรรมอันวิเศษใหญ่ยิ่งกว่าสมบัติของจักรพรรดิทั้งหลายมารวมกัน ได้ทรงนำพระธรรมอันล้ำค่านี้มาโปรดสัตว์โลกให้พ้นความทุกข์แลความเวียนว่ายอยู่ในห้วงแห่งการเกิดดับมิรู้จักหมดสิ้น คนทั้งหลายได้เสวนาพระธรรมของพระองค์แล้ว ก็มีใจผ่องแผ้วประดุจท้องฟ้าอันปลอดฝนปราศจากเมฆฝน พากันตามเสด็จพระองค์ไปประดุจฝูงแกะเดินตามนาย หรือใบไม้แห้งที่ปลิวตามลมข้าพระบาทได้เข้าเฝ้าพึ่งพระธรรมจากพระโอษฐ์ ซึ่งพระโปรดเทศน์สั่งสอนก่อนเสด็จมาจำพรรษา ณ กบิลพัสดุ์นี้พระเจ้าข้า"

พระนางทรงตอบว่า "ขอบใจท่าน แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ เขารู้ได้อย่างไรก้นว่าพระสวามีของเราสำเร็จพระโพธิญาณโปรดอารีบอกเราหน่อยเถิด"

นายวานิชจึงเล่าถวายดังคำของชาวหุบเขาเล่า ว่าในคืนวันที่พญามารมาประจญพระบรมศาสดานั้น แผ่นดินเกิดไหวสะเทือนเลื่อนลั่น น้ำไหลขึ้นท่วมฝั่งทำลายทัพพญามารให้หมดไป แล้วก็ในรุ่งอรุณวันนั้นเอง โลกตื่นขึ้นพร้อมด้วยความหวังอันใหญ่ยิ่งสำเร็จลงแล้ว หลายวันมาแล้วที่โลกได้เห็นพระพุทธองค์ทรงประทับนิ่งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ ทรงใคร่ครวญถึงวิถีที่จะช่วยสัตวโลกทั้งหลาย ให้พ้นจากความเวียนว่ายตายเกิด ให้พ้นจากความโง่เขลาอันมืดตื้อ และกิเลสตัณหาอันเป็นเครื่องถ่วงจิตให้ลงไปสู่ความเสื่อมทราม และมาในวันนั้น โลกก็ได้พบว่าพระองค์ทรงประสพสิ่งที่ทรงแสวงหาแล้ว แต่พระธรรมนั้นเป็นสิ่งยากลึกล้ำนักเหลือที่คนจะตามได้แม้จะทรงเปิดทางให้แล้วก็ดี พวกเขาจะเป็นเสมือนนกซึ่งติดกรงอยู่นาน แม้เปิดกรงให้แล้วก็ยังงงต่ออิสรภาพอยู่ ครั้นจะเสด็จไปเดียวมิเปิดทางให้คนอื่นเล่า พระทัยก็เต็มไปด้วยความสงสาร ทรงปรารถนาจะให้เขาเป็นสุขด้วยกันทุกผู้ เพราะทั้งพระองค์ทั้งเขาเหล่านั้นต่างก็มีสายโลหิตสีแดงอันเดียวกันทั้งสิ้น และในขณะนั้นเอง ได้ทรงสดับเสียงร้องโหยหวนว่า "อนิจจาเราจวนจะวินาสสิ้นกันแล้ว" แล้วก็มีเสียงกราบทูลอ้อนวอนว่า "พระผู้มีพระภาคได้โปรดทรงแสดงพระธรรมเพื่อช่วยฝูงชนให้เขาได้ประพฤติตามบ้างเถิด"

ด้วยเหตุนี้ พระองค์ผู้ทรงตรวจดูโลกและทรงหยั่งรู้ว่าบุรุษใดควรสอนก่อน บุรุษใดควรสอนทีหลัง จึงตกลงพระทัยประทานพระธรรมแก่ผู้ต้องการศึกษา เวลานั้นไม่มีใครซึ่งอาจเรียนพระธรรมสำเร็จได้ นอกจากพระปัญจวัคคีย์ พระฤๅษี ๕ องค์ผู้บำเพ็ญพรตอยู่ ณ ป่าพาราณสี พระพุทธองค์เสด็จไป ณ ที่นั้น แล้วก็ทรงเทศนาพระธรรมจักรกัปปวัตนสูตรแก่เขา ยังให้พระฤาษีเหล่านั้นสำเร็จเป็นอรหันต์ไปทั้ง ๕ องค์

อันพระธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าเทศนา โปรดพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ ผู้ถวายเวฬุวนารามอันร่มรื่นแด่พระพุทธองค์นั้น มีใจความดังที่พระราชาโปรดให้สลักไว้ในศิลา ว่าดังนี้

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห)
เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํวาที มหาสมโณ

แลในป่าเวฬุวันอันรื่นรมย์ด้วยต้นไผ่นั้น เขาเล่าว่าได้มีการประชุมใหญ่ พระบรมศาสดาได้ทรงประกาศพระศาสนาของพระองค์อันสรุปได้โดยความว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทธานสาสนํ

"อย่าก่อบาปทั้งหลายขึ้น พึงสร้างแต่สิ่งที่เป็นกุศล
ล้างจิตให้บริสุทธิ์ใสสะอาด นี่แหละคือคำสอนของพระพุทธเจ้า"

เมื่อนายพานิชเล่าจบลงแล้ว พระนางยโสธราก็รับสั่งถามว่า "พระสวามีของดิฉันเสด็จไปแห่งใด ในขณะนี้ ?"

เขาทูลตอบว่า "พระองค์ประทับอยู่ ณ ราชคฤห์พระเจ้าข้า หากคิดกำหนดหนทางเดินแล้ว เดือนหนึ่งก็ถึงกบิลพัสดุ์พระนคร พระเจ้าข้า"

× × ×

พระเจ้าสิริสุทโธนะได้ทรงสดับดังนี้ ก็มีพระทัยยินดียิ่งนัก พระองค์ทรงสั่งอำมาตย์เจ็ดคนให้ควบม้าทะยานตรงไปยังราชคฤห์โดยเร็วพลัน ให้ทูลพระราชบุตรว่า พระบิดาทรงพระประชวรหนักทรงเป็นกังวลถึงพระบรมโอรสยิ่งนัก ขอให้รีบเสด็จกลับกบิลพัสดุ์โดยเร็วเถิด บิดาจะเสด็จสวรรคาลัยอยู่แล้ว ฝ่ายพระนางยโสธราเทวีก็ทรงทำเช่นเดียวกัน เธอตรัสสั่งม้าใช้ว่าให้รีบไปทูลพระสวามี ว่าพระชายาของพระองค์ มารดาแห่งราหุลกุมารโหยหาถึงพระองค์เป็นที่ยิ่งแล้ว พระนางได้ทรงสดับข่าวว่าพระองค์ทรงพบสิ่งอันล้ำสมบัติจักรพรรดิ จึงใคร่ทูลขอประทานสำหรับพระนางเองและพระโอรสบ้าง

พวกขุนนางรับพระราชโองการแล้ว ก็รีบควบม้าเร็วรีบไป แต่พอเขาไปถึงเวฬุวนารามป่าไผ่อันรื่นรมย์ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระองค์นั้น เขากลับลืมพระราชโองการของพระมหากษัตริย์เสียหมดสิ้น เขากลับทรุดกายลงนั่งฟังพระสุรเสียงอันมีกังวาลไพเราะจับใจด้วยกิริยางวยงงหลงลืมตัวเองไปสิ้น ครั้นรสพระธรรมไหลระรินเข้าโสตแล้ว เขาก็บังเกิดจิตศรัทธาหาอาจขยับเขยื้อนตัวไปจากที่นั้นได้ไม่ ดวงใจบังเกิดความชุ่มฉ่ำเหมือนได้รับน้ำอมฤตอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง เขาทั้งหลายเหล่านั้นก็ได้ครองความเป็นสงฆ์สาวกของพระพุทธองค์ ครองสบงจีวรแทนเครื่องนุ่งห่มของฆราวาสเสีย อำมาตย์หมู่ใด ๆ ก็เป็นดังนี้ทั่วไปทุกผู้

กษัตริย์เห็นท่าจะไม่เป็นการ จึงส่งกาฬุทายี พระสหายเพื่อนเล่นแต่เล็กน้อยของพระบรมโอรสมาทูลอัญเชิญ รับสั่งเป็นบังคับว่าให้ทำการให้สำเร็จ กาฬุทายีเป็นคนเจ้าปัญญา พอถึงพระอุทยานก็ดึงฝ้ายมาอุดหูเสียมิให้สดับพระธรรมเทศนา เขาเข้าไปกราบทูลดังพระบรมราชโองการพระพุทธบิดา

พระผู้ตัดสิ้นแล้วซึ่งกิเลส ตรัสบอกแก่เขาว่า "กาฬุทายี ไปทูลพระบิดาเถิดว่าเราจะไป เป็นความประสงค์และเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องไป บุรุษพึงเคารพและสนองคุณผู้มีอุปการะแก่ตน ไปทูลราชาและยโสธราเถิดว่าเราจะไป"

ฝ่ายพระมหากษัตริย์กรุงกบิลพัสดุ์ ยโสธราเทวี และชาวบุรีทั้งหลายได้ทราบข่าวว่า พระบรมศาสดาจะเสด็จสู่กบิลพัสดุ์ก็มีความยินดีเป็นที่ยิ่ง ต่างตกแต่งซุ้มประตูด้วยดอกไม้เฟื่องมาลัย สลับไหมทองแพรเรืองรองสีแดงเขียว สรรหาดอกไม้หอมมาประจงประดับประดาให้มีกลิ่นหอมเลิศ ปลูกพลับพลาประเสริฐอร่ามเรืองด้วยแสงรัตน์ ติดธงปลิวไสวไปทั่ว แล้วจัดกระบวนกุญชร สวมอาภรณ์เพริศแพร้ว กูบแก้วแกมหิรัญ ล้วนแต่เลือกสรรสิ่งวิเศษมาตกแต่งช้างพระที่นั่งให้เลิศลอย ควรแก่การรับเสด็จพระโอรสจอมขวัญแห่งพระนครกบิลพัสดุ์ ให้ไปรออยู่ใต้พลับพลาที่ประทับ พอพระราชบุตรเสด็จมาถึงอำมาตย์น้อยใหญ่ก็ทรุดตัวลงยอกรกราบไหว้ แล้วให้นางระบำร้องรำร่ายปรายโปรยบุปผา-

ชาติไปทั้งสถลมารค ซึ่งพระองค์ทรงควบขับพาชีผ่านไป สรรพดนตรีดุริยางค์ทั้งหลายก็ให้บรรเลงมี่สนั่นไปทั่วทั้งธานี ในวันนั้นทุกคนคอยฟังเสียงระฆังตี อันเป็นสัญญาณว่าพระเสด็จมาถึงแล้ว

พระนางยโสธราเทวีรีบทรงพระวอทองเสด็จสู่เชิงเทินอันเป็นที่สูง เพื่อคอยทอดพระเนตรดูพระสวามีแต่ไกล ๆ มองไปจากปราการนั้นแลเห็นภูมิภาพโดยรอบบริเวณ ในป่าโน้นเนืองนองไปด้วยต้นอินทผลัมและต้นไทร ขอบทางเวียนนั้นงามไปด้วยไม้ดอก ผลไม้ขึ้นริมตลิ่งงามดังภาพเขียน ใต้ร่มไม้เป็นที่ราบเตียน หญ้าขึ้นเขียวเป็นที่น่ารื่นรมย์ ภายนอกพระทวารวังเป็นทับกระท่อมที่อาศัยของคนจนยากไร้เหล่าจัณฑาลสกุลต่ำ ผู้เป็นกษัตริย์และพราหมณ์จำต้องหลีกให้ไกลโพ้น เพียงแต่เหยียบเงาเข้าก็อับจนเสนียดกินต้องสะเดาะเคราะห์กันเป็นพิธีใหญ่ เพื่อปัดจัญไรไปเสียจากตัว แม้กระนั้นเขาผู้ยากจนเหล่านี้ก็มีอุตสาหะตื่นก่อนตะวันส่องแสง ด้วยตั้งใจคอยแสดงคารวะแก่พระมุนี บ้างปีนต้นพฤกษ์ฟังเสียงพระสังข์ บ้างเงี่ยหูฟังเสียงฆ้องกลองอันขานบอกเวลาพระเสด็จ ใช้เวลาตามประสายากปัดกวาดทับกระท่อม ปักธงพร้อมตามที่มี บ้างมัดใบมะเดื่อเป็นสายยาวรีแขวนไว้ ณ ซุ้มประตูบ้าน พร่ำถามกันตั้งแต่วันวานนี้ว่า "พระบรมศาสดาของเราเสด็จมาแล้วหรือยังเพื่อนเอ๋ย

พระนางยโสธราเล่าก็เฝ้าจับพระเนตรจ้องมองดูหนทางไม่ผิดอะไรกับผู้อื่น ยิ่งตะวันแผดแสงในตอนสายพระพักตร์ของเธอก็คลายสีอันแดงระเรื่อซีดสลดลงตามลำดับ พระอุระหวั่นประหวั่นว่าพระสวามีคงมิเสด็จมาเสียแล้ว

ทันใดนั้นเอง พระนางทอดพระเนตรเห็นนักบวชผู้หนึ่ง เดินเด่นมาแต่ไกล เกศาโกนเกลี้ยงเกลา หุ้มองค์ด้วยภูษาสีเหลือง หัตถ์นั้นอุ้มบาตรดินดำเนินนำหน้ามาแต่ผู้เดียว สองซ้ายขวาถัดไปนั้นเป็นพระภิกษุแต่งสีเหลืองดุจกัน แต่องค์ภิกษุซึ่งนำหน้านั้นท่าทางควรแก่การเคารพนบอภิวันท์ยิ่งนัก อาการซึ่งก้าวเดินก็งามสง่าน่าประหลาดเนตรสุกใสบริสุทธิ์ ปวงชนซึ่งถวายของมองตะลึงด้วยความพิศวงบ้างก็นั่งงง บ้างก็ก้มลงกราบ บ้างก็หน้าเศร้าด้วยไม่มีของถวาย นายไพร่กระซิบถามกันว่าใคร ? ใคร ? พระฤๅษีนี่เป็นเทวดาหรือ ?

พอพระภิกษุนั้นดำเนินเข้ามาใกล้พลับพลา พระวิสูตรแพรก็เผยออก ยโสธราเทวีสะดุ้งผวาหวีดร้องว่า "พระสวามีหม่อมฉันมาถึงแล้ว"

ฝ่ายพระเจ้าครองนครกบิลพัสดุ์ได้ทรงสดับว่า พระราชโอรสเสด็จมาโดยมิได้ทรงพาชีอย่างขัตติยะ มิหนำซ้ำโกนพระเกศาเสียจนสิ้นสวย ทรงแต่ภูษาเหลืองเก่าคร่ำคร่า บทจรมาด้วยพระบาทเปล่า มิหนำซ้ำทรงถือบาตรรับทานอาหารจากคนยากจนเข็ญใจ ก็ทรงพระพิโรธยิ่งนัก ความรักใคร่เอ็นดูเหือดหายไปสิ้น พระองค์ทรงกระทืบพระบาทดึงพระมัสสุขาวอย่างแรง แล้วตรัสเรียกเสนาให้จัดม้าพระที่นั่งมาถวาย พระพักตร์นิ่วเสด็จขึ้นบนหลังม้า กระแทกโกลนโดยแรงจนม้าถลาแล่นประดุจลูกธนูออกจากแหล่ง พระองค์ทรงควบไปตามถนน ตรอกซอก ฝูงชนซึ่งเดินเก้กังขวางหน้าพากันหลบวุ่นวายวิ่งเตลิดหาย บอกกันไม่ทันว่าพระราชาเสด็จแล้ว รีบเคารพนบไหว้เถิดชาวเรา พอเขาพูดไม่ทันขาดปากม้าก็วิ่งผ่านหน้าไปเลย พระราชาทรงควบใหญ่จนกระทั่งถึงกำแพงวัด ซึ่งมีฝูงชนยืนอยู่แน่นขนัดเหลือที่จะนับได้ ที่ยังหลั่งไหลมาจากสารทิศต่าง ๆ ก็มีไม่ขาดสาย เขาแหวกทางเป็นช่องให้กษัตริย์เข้าไปยังพระพุทธองค์ซึ่งทรงยืนสงบนิ่งแช่มช้อยอยู่ และทอดพระเนตรดูพระราชบิดาด้วยความกรุณา และสุภาพเรียบร้อยน่าเคารพ

ทันใดนั้นเองกษัตริย์ก็ทรงหายพระพิโรธดังปลิดทิ้ง พระพักตร์คลายความบึ้งตึงด้วยความขึ้งเคียดและไม่พอพระทัยลง พระองค์เสด็จลงจากหลังม้าพระที่นั่งทรุดองค์ลงต่ำแล้วทรุดพระองค์ลงถวายอัญชลีแด่พระพุทธองค์ด้วยพระทัยสามิภักดิ์นอบน้อม ความปีติสุขฉายแสงอออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัด เพราะทรงตระหนักแน่แล้วในขณะนี้ว่า พระราชบุตรของพระองค์นั้น ทรงพระประเสริฐใหญ่ยิ่งกว่าจักรพรรดิทั้งหลาย ฝูงชนซึ่งล้อมรอบพระองค์อยู่นั้น ต่างก็มีอาการสงบนิ่ง ไม่มีใครกล้าเอื้อนเอ่ยปากแต่อย่างใด

กษัตริย์ทรงสงบระงับความตื่นเต้นพระทัยได้แล้ว ก็เอื้อนโอษฐ์ตรัสถามว่า

“ลูกรัก พ่อไม่ได้คิดเลยว่า ลูกจะปลอมองค์มาเยี่ยงกระยาจกขอทานฉะนี้ ลูกของพ่อเมื่อก่อนนี้ทรงพัศตราภรณ์อันเพริศแพร้วประดับองค์ด้วยแก้วมณีมีค่าล้ำ เพียงแต่ตบหัตถ์เท่านั้น สารพัดสิ่งจะมาถึงพระองค์ ลูกเอ๋ย ตั้งแต่ลูกจากไป พ่อไม่เคยมีความสุขเลยแม้แต่น้อย ทำไมลูกจึงทิ้งพ่อไว้ให้โศกเศร้า ยโสธราเทวีของลูกก็เช่นกัน เธอมิเป็นอันเสวยและบรรทม เช้าค่ำบ่นร่ำไห้จนพักตร์ซีดสลดมัวหมอง การบรรเลงขับร้องและฟ้อนรำเธอก็มินำพา เธอพึ่งมาสิ้นทุกข์หมองไหม้ในวันที่ลูกมาถึงนี่เอง ลูกของพ่อทำไมจึงทรงภูษาเหลืองเก่าคร่ำคร่าและเที่ยวขออาหารจากชาวเมืองดังนี้เล่าลูกรัก ?”

พระชินสีห์เจ้าของเราทูลตอบว่า

“สกุลของหม่อมฉันเป็นอย่างนี้เองค่ะ หม่อมฉันจึงต้องทำอย่างนี้ด้วย”

“อะไรกันลูกรัก ลูกเอาที่ไหนมาพูด วงศ์ศากยะมีอายุก็ยืนนานหนักหนาแล้ว พ่อไม่เห็นมีใครเขาทำดังนี้เลย”

“สกุลของฉันไม่ใช่ศากยะดอก หากเป็นอริวงศ์ พระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จมาก่อนหม่อมฉันได้ทรงกระทำดังนี้ทุกพระองค์ หม่อมฉันจึงต้องทำอย่างพระพุทธองค์นั้น ๆ ด้วย ก็อย่างเดียวกับที่ทรงธรรมต้องสวมเกราะแต่งเครื่องรบครบครันเยี่ยงกษัตริย์แต่โบราณกาลนั่นแหละค่ะ พระบิดาเป็นกษัตริย์ แต่ลูกเป็นนักบวชต้องทำอย่างนักบวชทั้งหลายผู้ยังประโยชน์สุขให้แก่โลก ลูกไปค้นหาแก้วมณีอันมีค่ายิ่งกว่าสัตตรัตน์ของพระจักรพรรดิเจ้ามาแล้ว ลูกจะได้แจกจ่ายให้แก่ชาวโลกทั้งหลายต่อไป”

พระราชาทรงพระฉงนพระทัยยิ่งนัก ด้วยมิได้ทอดพระเนตรเห็นพระสมบัติใด พระพุทธองค์ก็เสด็จบทจร ทรงจีวรคร่ำคร่าและมีบาตรดินใบหนึ่งเท่านั้นเอง ตรัสถามว่า

“สมบัติอะไรที่ไหนกัน ลูกรัก พ่อไม่เห็นมีสิ่งใดเลย”

พระมหาโพธิสัตว์ทรงจับพระกรของพระพุทธบิดา จูงเสด็จดำเนินไปตามถนน พลางตรัสเล่าให้ฟังถึงพระ *จตุรารียสัจจ์ สันติปฏิปทา อัฐศีล* อันควรงดเว้นเสียเพื่อจะได้ปราศภัย *มรรคแปด* อันควรสนพระทัยและดำเนินตาม ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์หรือทาสต้อยต่ำ จัณฑาล เข็ญใจปานไร ฉลาด โง่ แก่หรืออ่อนวัย ปานใดก็พึงสดับและปฏิบัติตามทั้งสิ้น เพื่อจะได้เข้าสู่นิพพานอันพ้นแล้วซึ่งปวงทุกข์และการเวียนว่ายในห้วงมหรรณพของทางโลก

พระมหากษัตริย์ได้สดับก็ชุ่มชื่นกมล พระพักตร์หายย่นสิ้นฉงนสนเท่ห์ เพราะแสงสว่างแห่งปัญญาได้ปรากฏแก่พระองค์แล้ว ในราตรีนั้นเอง พระเจ้าสิริสุทโธทนะและพระศรียโสธรา ผู้เป็นสะใภ้ก็ทรงสำเร็จ *พระปรมัตถ์* อันเป็นความเกษมศานติไม่รู้จักเหือดหาย

บทสุดท้าย

สิ่งที่อยู่ค้ำฟ้า

เบื้องล่างแห่งภูมิเขาหิมาลัยสูงเยี่ยมตระหง่าน สดชื่นอยู่ด้วยไม้อันเขียวขจีและมีดอกอันงดงามหอมหวน เพราะมีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่ตลอดปีที่รื่นรมย์ยิ่งนั้น มีกองศิลาต่างสี ประดับด้วยรัตนะหักทับกันอยู่ดาระดาษ เกือบทุกอันมีรอยสลักลวดลายอย่างประณีตบรรจง แต่ทว่าลบเลือนไปบ้างแล้วด้วยความชราของอายุ บางอันก็เปื้อนดินแทบจะมองดูเส้นลายไม่เห็น ถูกฝังจมอยู่ในดิน รากมะเดื่อขึ้นพันรัดเอาไว้แน่นหนา ลางอันก็ถูกไม้เลื้อย บางอันก็ขึ้นปกคลุมยะยุ่ง จนไม่มีใครทราบว่ามีศิลาอยู่ภายใต้ไม้เลื้อยอันเขียวขจีนั้น งูและตุ๊กแก และเหล่าสัตว์เลื้อยคลานอื่น ๆ พากันออกมาจากโพรงไม้ผุ ๆ ซึ่งสลักเสลาอย่างประณีต อันแสดงว่าแต่ก่อนนี้เคยประกอบขึ้นเป็นที่ประทับของกษัตริย์ พื้นปราสาทอันงามและราชอาสน์ กลายเป็นที่อยู่ของเหล่าสุนัขจิ้งจอก อันเข้าไปขดตัวนอนสบาย ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่แสดงถึงความไม่เที่ยงแท้ทั้งสิ้น เพราะว่าซากสลักหักพังเป็นที่อาศัยของเหล่าจตุบาท ทวิบาทและเลื้อยคลาน เหล่านี้แหละคือกรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองวะวาบวับด้วยแสงแก้วมณี และเป็นที่ซึ่งจอมกษัตริย์เคยประทับสุขสบายมาแต่ก่อน

พระพายเท่านั้นที่ยังคงรำเพยอยู่เช่นเดิม มหาสิขรินทรหิมาลัยและธารน้ำเท่านั้นที่ยังอยู่ บุปผาชาติเท่านั้นที่ยังคงบานสะพรั่งและส่งกลิ่นหอมหวนอยู่มิได้ขาด ความจริงในธรรมชาตินี้เป็นฉันใด พระพุทธโอวาทก็เป็นฉันนั้น คำสั่งสอนของพระบรมศาสดายังคงอยู่ ไม่รู้จักเสื่อมคลายหายศูนย์ไปจากโลก พระคัมภีร์เล่าว่าในอดีตสมัยนั้น พระบิดาและพระประยูรญาติพากันมาแวดล้อมเฝ้าแหนพระพุทธองค์ทรงสดับพระพุทธโอวาท แล้วก็ทรงเลื่อมใสศรัทธายิ่งนัก ที่เคยถือพระองค์ว่าสูงศักดิ์สูงอาวุโสกว่า ก็นอบน้อมถ่อมกายอยู่แทบบาทพระผู้ทรงพ้นแล้วจากห้วงทุกข์ในโลกทั้งสิ้น พระศาสดาเสด็จประทับเทศนาประทานพระญาติในสวนขวัญอันเป็นที่สงัดร่มเย็น สร้างเป็นเนินสูงต่ำหลั่นลดเป็นชั้น ๆ ก่อตั้งฐานปูนผสมเป็นภูเขาน้อย ๆ สำหรับปลูกดอกกุหลาบหลากสีและมีกลิ่นระรื่นรวย น้ำพุขึ้นพวยพุ่งอยู่กลางสวนชวนให้ทัศนายิ่งนัก เหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ได้ทรงสดับพระสัทธรรม ก็มีหฤทัย

เอิบอาบ ชุ่มฉ่ำไปด้วยน้ำอมฤตแห่งปัญญา ซึ่งต่อมาก็ยังผลให้ชาวชมพูทวีปทั้งหลายได้มีกมลอันบริสุทธิ์สดใส แลเห็นทางข้างหน้าสว่างกระจ่างไป เพราะมีดวงประทีปแก้วแห่งปัญญาอยู่กับตนแล้ว

นี้ก็เป็นที่สุด แห่งพระประวัติของององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ยอดยิ่ง อันพระพุทธปรีชาญาณและพระวิริยะนั้นเลิศล้ำเปรียบมิได้ พระองค์ทรงสละเสียซึ่งความมีอำนาจอันใหญ่ยิ่งในทางโลกด้วยพระทัยห้าวหาญ และด้วยทรงหวังจะยังประโยชน์ต่อโลกเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ข้าพเจ้าเล่ามานี้ก็เพียงแต่ส่วนน้อย กาลซึ่งพระพุทธองค์ทรงมีพระชนม์อยู่หรือก็ล่วงเลยมานานแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้มาที่หลังพระศาสดา ได้สดับแต่เสียงพระธรรมล้ำเลิศ ก็มีความบูชาและจงรักต่อพระองค์ผู้ทรงกรุณามนุษย์ทั้งโลกมิได้นับว่าคนชาติใดชั้นใดและผิวใด อันนี้เองเป็นเหตุให้เกิดความอุตสาหะ รจนาเรื่องราวของพระองค์ขึ้น เพื่อให้เพื่อนร่วมโลกทั้งหลายได้แจ้งถึงพระจริยวัตรอัธยาศัยของพระมหาบุรุษผู้ยิ่งยวด ข้าพเจ้าก็มิอาจแต่งให้เลยข้อความในพระคัมภีร์ไปได้ พระสัทธรรมอันทรงแสดงไว้ในเย็นวันนั้น พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงแก่บรรดาผู้มาประชุมหลายโกฏิพันรวมทั้งมนุษย์ใต้หล้าและเทวดาบนสวรรค์ เพราะการปรากฏว่าท้องฟ้าทุกชั้นว่างเปล่า ด้วยเหล่าเทพเสด็จจากทิพยพิมานสถานลงมาชุมนุมพรั่ง โลกเบื้องล่างก็เปิดกรงขังให้เหล่าสัตว์ที่ต้องทนทุกข์เวทนาด้วยบาปกรรมซึ่งตนสร้างมานั้น ได้ขึ้นมาสดับเสียงพระธรรมบ้าง เทพเจ้าช่วยกันยังความสงบให้เกิดขึ้นทุกพระองค์ พระอาทิตย์ก็มิส่งแสงแผดกล้า พระวายุรำเพยพัดแต่เพียงเบา ๆ มิให้เขาทั้งหลายต้องตื่นตกใจไหวหวาด ฟ้าที่เคยคะนองกัมปนาทก็หยุดนิ่ง ทุกสิ่งที่ร้ายกลับกลายเป็นดีไป กษัตริย์พราหมณ์ยิ่งใหญ่ก็บังเกิดความรักใคร่ พวก แพศย์ ศูทร จัณฑาล อันมีวรรณะต่ำกว่าตน วิหิงสา ริษยา พยาบาทปลาศนาการหายไปสิ้น ด้วยอำนาจแห่งรสพระธรรมนั้น

ชาวเราทั้งหลาย พึงขวนขวายสดับ ซึ่งพระสัทธรรมอันล้ำเลิศนั้นเถิด ไม่มีสิ่งใดแล้วที่จะประเสริฐไปกว่าพระพุทธวจนะของพระบรมศาสดา ความสุขสุดยอดซึ่งเราท่านแสวงหา ก็จะได้ประสบเป็นมั่นคง.

๑๒ เม.ย. พ.ศ. ๒๕๑๐ ก็จะถึงรอบวันเกิดของคุณพ่อครบ ๗๗ ปีบริบูรณ์ ซึ่งก็นับว่าเป็นอายุขัยอันพอควรอยู่ ยิ่งถ้าจะคิดถึงบุญและกรรมกันแล้ว ก็ต้องจำยอมเพียงนั้น

แต่ถ้าท่านไม่มี "โรคเบาหวาน" รบกวน ท่านก็คงจะไม่ด่วนจากไปเสียเช่นนี้ ฉะนั้น "เรื่องโรคเบาหวาน" จึงต้องนำมาผนวกไว้ด้วย

กร.

โรคเบาหวาน

ในประเทศไทยมีประชาชนเป็นโรคเบาหวานเป็นจำนวนไม่น้อย จนกระทั่งแพทย์สมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดสัปดาห์แห่งโรคเบาหวานขึ้น และปรากฏผลที่เป็นประโยชน์แก่ประชาชนอย่างมากมาย มีผู้ไปรับการตรวจเลือด ปัสสาวะ เพื่อต้องการให้ได้รับคำวินิฉัยที่ถูกต้องเป็นจำนวนมาก และผลปรากฏว่าประชาชนชาวไทยเป็นโรคเบาหวานเป็นจำนวนไม่น้อย อย่างไรก็ตาม ผู้ที่เป็นโรคเบาหวานหาใช่จะเป็นโรคที่ทำให้ผู้ป่วยหมดอาลัยตายอยากในชีวิต หรือเป็นโรคที่ทำให้เกิดความพิการที่แก้ไขไม่ได้ แท้ที่จริงโรคนี้เป็นโรคที่สามารถจะบำบัดและป้องกันความพิการต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยการระมัดระวังตัวเองของผู้ป่วย ความเข้าใจรู้ลึกซึ้งถึงโรคนี้ และเข้าใจถึงหลักการ วิธีการที่จะไม่ให้มีโรคแทรกซ้อนเกิดขึ้น การปฏิบัติตนด้วยความระมัดระวังอาจทำให้ผู้ป่วยมีชีวิตยืนยาวอยู่เช่นคนปกติได้ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๐ สมาคมโรคเบาหวานแห่งสหรัฐอเมริกา ได้ให้รางวัลเหรียญทองคำแก่ผู้ที่เป็นเบาหวานและมีสุขภาพสมบูรณ์ ปรากฏว่ารางวัลนี้ได้ตกอยู่กับชายคนหนึ่งที่มีอายุถึง ๙๒ ปี เป็นโรคเบาหวานมา ๗๕ ปี ก่อนสมัยการตรวจพบอินซูลิน และจนบัดนั้นยังมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ดีอยู่ ไม่มีภาวะแทรกซ้อนอันใดเกิดขึ้น ฉะนั้น ท่านที่เป็นโรคนี้ยังมีความหวังอยู่เสมอว่า ชีวิตของท่านอาจยืนยาวได้เช่นคนปกติ โดยเฉพาะในสมัยปัจจุบันซึ่งมีความเจริญก้าวหน้าในทางวิชาการด้านการแพทย์รุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ฉะนั้น ขอให้ผู้ป่วยด้วยโรคนี้ อย่าท้อใจเป็นอันขาด

การรู้เรื่องโรคภัยไข้เจ็บของตนเองโดยเฉพาะโรคเบาหวาน จะช่วยผู้ป่วยได้อย่างมากที่สุดในด้านการป้องกันอันตรายที่จะเกิดจากภาวะแทรกซ้อนของโรคนี้ ข้อความต่อไปของบทความนี้ อาจมีส่วนช่วยเหลือผู้ป่วยที่กำลังเป็นโรคเบาหวานได้บ้างไม่มากก็น้อย

สาเหตุของโรค เบาหวานเกิดจากตับอ่อนสร้างอินซูลินได้ไม่เพียงพอกับร่างกายต้องการ อาจเป็นเพราะนีต้าเซลล์เสื่อมสมรรถภาพ สร้างอินซูลินได้น้อย หรือนีต้าเซลล์สร้างอินซูลินได้ตามปกติ แต่ร่างกายต้องการอินซูลินมากกว่าปกติ หรืออินซูลินออกฤทธิ์ไม่ได้เต็มที่

กรรมพันธุ์ เป็นสาเหตุส่วนใหญ่ของโรคเบาหวานเกือบทั้งหมด ฉะนั้นจึงได้ยินและพบบ่อย ๆ ว่า พ่อเป็นโรคเบาหวาน ลูก ๒-๓ คนในครอบครัวเป็นโรคเบาหวาน และหลานบางคนก็เริ่มเป็น หรือตรวจพบว่าเริ่มเป็นโรคนี้ การสืบพันธ์ตกทอดมาเป็นแบบ "Mendelian Recessive Trait" ผู้ที่ได้รับโฮโมซัยกัสยีน แสดงอาการของเบาหวาน

ในผู้ป่วยที่มีอาการอ้วนมาก ๆ มีส่วนทำให้ร่างกายต้องการอินซูลินมาใช้งานในการเผาผลาญน้ำตาลมากขึ้น ทำให้ผู้ป่วยที่มีกรรมพันธุ์อยู่แล้ว เป็นเบาหวานได้ง่ายมากขึ้น

โรคของตับอ่อน ผู้ป่วยที่เป็นโรคของตับอ่อนเอง เช่นเป็นมะเร็งของตับอ่อน, ตับอ่อนอักเสบเรื้อรัง, เป็นถุงน้ำในตับอ่อน ทำให้เกิดการทำลายของนีต้าเซลล์ในตับอ่อน และไม่สามารถผลิตอินซูลินได้พอเพียง ก็ทำให้เกิดเป็นโรคเบาหวานขึ้นได้

โรคของต่อมไร้ท่อ (Endocrine Glands) อื่น ๆ เช่น ต่อมไทรอยด์, ต่อมใต้สมองก็อาจทำให้เกิดโรคเบาหวานได้เช่นเดียวกัน

อาการและข้อสังเกตว่าท่านอาจเป็นโรคเบาหวาน

ในขณะที่ผู้ป่วยยังไม่เป็นมาก อาจไม่มีอาการอันใดเลย แต่อาจไปให้แพทย์ตรวจโรคระบบอื่น ๆ แพทย์อาจตรวจพบว่ามีน้ำตาลในปัสสาวะโดยบังเอิญ หรือตรวจเลือดพบระดับน้ำตาลในเลือดสูง แต่ว่าเมื่อผู้ป่วยมีอาการดังต่อไปนี้ โปรดรีบไปหาแพทย์ด่วนเพื่อทำการตรวจโดยละเอียด เพราะท่านอาจกำลังเป็นเบาหวานอยู่ อาการต่าง ๆ เหล่านี้คือ

๑) ถ่ายปัสสาวะบ่อยและมาก โดยเฉพาะในตอนกลางคืน เนื่องจากมีน้ำตาลมากในปัสสาวะ น้ำตาลจะดึงน้ำจากร่างกายมาด้วย

๒) รับประทานอาหารมาก เนื่องจากร่างกายไม่สามารถจะใช้คาโบไฮเดรต หรืออาหารจำพวกแป้งได้ทั้ง ๆ ที่ร่างกายต้องการ

๓) รับประทานน้ำมาก หิวน้ำบ่อย ๆ ดื่มน้ำมาก ทั้งนี้เนื่องจากสูญเสียน้ำมากทางปัสสาวะ

๔) ผอมลง, น้ำหนักลด, อ่อนเพลีย

๕) บางคนสังเกตว่าถ่ายปัสสาวะแล้วมดมาตอมกิน

อายุของผู้ป่วยโรคเบาหวาน ผู้ป่วยอาจเป็นโรคเบาหวานได้ทุกอายุ โดยเฉพาะพวกที่เป็นในเด็ก ๆ ความรุนแรงของโรคมีมากกว่าในคนสูงอายุมาก โรคดำเนินไปรุนแรง มีภาวะแทรกซ้อนมาก ต้องการขนาดยาในการรักษาสูงกว่าพวกที่เป็นในผู้ใหญ่ การรักษาลำบากมากกว่า ตลอดจนเด็กไม่สามารถจะระวังรักษาและปฏิบัติตัวเองได้ในการรับประทานอาหาร เลือกอาหาร ฯลฯ

เบาหวานในผู้ใหญ่ที่เป็นตั้งแต่อายุ ๒๐ ปีขึ้นไป มักมีความรุนแรงน้อย ไม่ค่อยลุกลามรวดเร็ว ค่อยเป็นค่อยไป บางครั้งบางคราวเป็นขณะที่ผู้ป่วยอ้วน น้ำหนักตัวมาก แต่พอลดน้ำหนักตัวลงได้ อาการเบาหวานก็หายไป บางทีผู้ป่วยที่เป็นน้อย ๆ และเป็นขณะร่างกายอ้วนท้วน ไปกินยาจีน ยาไทย หรือ ยากลางบ้าน บังเอิญผอมลง อาการเบาหวานก็หายไป และก็เกิดความเชื่อมั่นว่าตัวเองหายจากยากลางบ้านขนานนั้นขนานนี้ จนทำให้ยาบางอย่างกลายเป็นยาที่ประชาชนเชื่อถือว่าเป็นยารักษาโรคเบาหวานได้ ดังที่พวกเราได้ยินกันตามปากคำหมอแผวโบราณหรือพวกยาจีนต่าง ๆ เป็นต้น ผู้ป่วยเหล่านี้ก็จะบอกยาให้แก่คนไข้โรคเบาหวานที่เป็นผู้รู้จักคุ้นเคย หรือญาติพี่น้อง โดยมีกุศลเจตนาที่ดี ต้องการให้เพื่อนผู้หายจากโรค แต่ปรากฏผลในด้านตรงข้าม เพราะยาพวกนี้ไม่มีฤทธิ์ในการรักษาโรคเบาหวานเลย เมื่อผู้ป่วยที่เป็นโรคเบาหวานมาก ๆ มาได้รับการรักษาด้วยยากลางบ้านเหล่านี้ โรคก็จะกำเริบขึ้น อาจมีภาวะแทรกซ้อนเกิดขึ้นโดยง่าย กลับเป็นอันตรายแก่ผู้ป่วยแทนที่จะเป็นกุศลผลบุญแก่ผู้บอกยาให้ ดังปรากฏให้แพทย์เราได้พบเห็นบ่อย ๆ เสมอมา

การวินิจฉัยโรค การวินิจฉัยโรคเบาหวานไม่เป็นของยาก เพียงแต่นำปัสสาวะมาให้แพทย์ตรวจหาน้ำตาล ซึ่งมีวิธีการง่าย ๆ หลายอย่าง อาจตรวจให้ทราบแน่ละเอียดขึ้นโดยการเจาะเลือดหาระดับน้ำตาลในโลหิต และแพทย์จะแนะนำการรักษาให้เอง

ภาวะแทรกซ้อนของโรคเบาหวาน มีแพทย์บางท่านเปรียบโรคเบาหวานเหมือนกับก้อนน้ำแข็งในทะเลแถบขั้วโลกเหนือ นั่นคือโรคเบาหวานเหมือนน้ำแข็งที่อยู่ใต้ระดับน้ำทะเล บางครั้งบางคราวจะมีส่วนที่ลอยโผล่เหนือน้ำขึ้นมาเป็นตะปุ่มตะป่ำต่าง ๆ รูปร่างผิดแปลกแตกต่างกันไป แต่ก้อนใต้น้ำมีก้อนใหญ่อยู่ก้อนเดียว ก้อนตะปุ่มตะป่ำที่อยู่เหนือน้ำนั้นเปรียบเสมือนภาวะแทรกซ้อนของโรคเบาหวาน ซึ่งตามปกติดำเนินอยู่เรื่อย ๆ ในร่างกายของผู้ป่วยที่เป็นโรค แต่ถ้าไม่ได้รับการรักษาที่ถูกต้อง หรือโรคดำเนินไปด้วยความรุนแรงรวดเร็ว ก็จะเกิดภาวะแทรกซ้อนขึ้นในระบบต่าง ๆ ของร่างกาย ดังต่อไปนี้

๑) **ระบบหัวใจ** อาจทำให้มีความดันโลหิตสูง หัวใจโต เส้นเลือดแข็งตัว เปราะแตกง่ายกว่าธรรมดา อาจทำให้เส้นเลือดในสมองอุดตันและแตก หลอดเลือดหัวใจอุดตัน เป็นต้น

๒) **ระบบทางเดินปัสสาวะ** ทำให้เกิดการอักเสบของกรวยไตได้ง่าย อาจเป็นไตอักเสบเรื้อรัง กระเพาะเบาอักเสบ

๓) **ระบบหายใจ** ทำให้เกิดเป็นวรรณโรคได้ง่าย เพราะความต้านทานของร่างกายต่ำ อาจเป็นปอดบวมอักเสบได้ง่าย

๔) **ระบบทางเดินอาหาร** มีโรคนิ่วในถุงน้ำดีเกิดขึ้นได้บ่อย ๆ ตับมีมันจุกมาก

๕) **ระบบประสาท** ประสาทอักเสบ ทำให้มีการชาตามขาแขน เท้า มือ เป็นต้น

๖) **ระบบสายตา** ทำให้เกิดตาเป็นต้อได้ง่าย สายตาเสื่อม มีการเสื่อมของเรติร่า

๗) **เป็นฝีตามผิวหนัง,** ตามตัว, ตามที่ต่าง ๆ ของร่างกาย เนื่องจากความต้านทานต่ำ

๘) ***ภาวะโคม่า*** อันนี้เป็นภาวะแทรกซ้อนที่สำคัญที่สุด และมีอันตรายที่สุด โดยเฉพาะจะเกิดขึ้นในผู้ป่วยที่ปล่อยปละละเลย ไม่เอาใจใส่หรือไม่ทำการรักษาตัวเอง เกิดขึ้นจากอาการเบาหวานมีมากขึ้น น้ำตาลในเลือดสูงขึ้นเรื่อย ๆ ร่างกายไม่สามารถเผาผลาญใช้น้ำตาลในเลือดให้เป็นประโยชน์เกิดกำลังงานได้ ร่างกายก็ดึงเอาไขมันที่เก็บไว้มาใช้เผาผลาญแทนน้ำตาล แต่การเผาผลาญไขมันจะทำให้เกิดผลที่ได้จากการเผาผลาญที่เป็นผลร้ายต่อร่างกาย นั่นคือสารพวก อะซีโตน, คีโตน, ซึ่งเกิดภาวะกรดขึ้นในร่างกายของเรา ทำให้ผู้ป่วยมีอาการหอบลึก สติความจำเสื่อมโดยรวดเร็ว ผลที่สุดเกิดอาการหมดสติเข้าสู่ระยะโคม่า ซึ่งทำให้การรักษาลำบาก และอัตราตายสูงมาก

อาการแทรกซ้อนของโรคเบาหวานนั้น มักจะปรากฏขึ้นในผู้ป่วยที่ปล่อยปละละเลย ทอดทิ้งตัวเอง ไม่เอาใจใส่ในการรักษา ในผู้ป่วยที่ระวังตัวเองอยู่เสมอ คอยตรวจดูปัสสาวะตัวเอง ระวังอาหาร ก็ไม่ใคร่จะมีอาการแทรกซ้อนดังกล่าว อาจมีชีวิตได้อย่างมีความสุขและยืนนานเช่นคนธรรมดาได้ หาใช่ว่าคนที่เป็นเบาหวานจะเป็นคนเคราะห์ร้ายตลอดชีวิตไม่ ผู้ป่วยอาจดำเนินชีวิตได้เป็นปกติเพียงแต่ขอให้ระมัดระวังในการปฏิบัติตัวเท่านั้น

การรักษาโรคเบาหวาน

ผู้ป่วยที่เป็นโรคเบาหวานแต่แรกเริ่ม และเป็นน้อย ๆ อาจจะรักษาตัวเองโดยการลดน้ำหนักตัวลง ออกกำลังกาย และจำกัดอาหารพวกแป้ง อาหารหวานทุกชนิด ก็จะหายจากอาการ และตรวจน้ำตาลในเลือดอยู่ในระดับปกติ ไม่มีน้ำตาลในปัสสาวะได้ ผู้ป่วยในกลุ่มนี้อยู่ในกลุ่มที่บางคนว่า หายแล้วโดยเด็ดขาด ถ้าได้รับการรักษาเพียงคำแนะนำจากนายแพทย์เท่านั้น

ผู้ป่วยที่มีอาการของโรคมากปานกลาง อาจได้รับการรักษาโดยรับประทานยาทางปากที่มีขายกันมากมายในท้องตลาด โดยไม่ต้องรับการฉีดอินซูลินทุกวัน ผู้ป่วยกลุ่มนี้ก็มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข โดยไม่ต้องรับความเจ็บปวดจากเข็มฉีดยาเลย และขอให้อย่าให้นึกว่าตัวเองเป็นโรค ขอให้นึกว่ายาเม็ดที่รับประทานทุกวันนั้นไม่ใช่ยา แต่เป็นอาหาร ถ้านึกได้อย่างนี้ผู้ป่วยก็มีความสบายใจ และมีจิตใจแจ่มใสเช่นคนปกติ ข้อที่ควรระวังก็คืออย่ารับประทานยาเหล่านี้โดยไม่ได้รับคำแนะนำจากแพทย์ อย่ากะขนาดยาเอง และต้องหมั่นตรวจปัสสาวะของตนเองอยู่เสมอ

ผู้ป่วยที่มีอาการมากและโรครุนแรง พวกนี้ต้องการการรักษาอย่างใกล้ชิดจากแพทย์อยู่เสมอ บางคนต้องการยาฉีดทุกวัน ในขนาดต่าง ๆ ถ้าเผลตัวไม่ได้รับยาฉีด เป็นเวลาไม่นาน อาจเกิดภาวะแทรกซ้อนขึ้นโดยง่าย พวกนี้จัดอยู่ในกลุ่มที่เคราะห์ร้ายมากหน่อย จำเป็นต้องหมั่นพบแพทย์อยู่เสมอ

การปฏิบัติตนของผู้ป่วยโรคเบาหวาน

๑) พยายามหัดตรวจปัสสาวะของตัวเอง ซึ่งการตรวจเหล่านี้ผู้ป่วยทุกคนทำได้โดยไม่ยากนัก การตรวจง่าย ๆ ก็คือใช้กระดาษจุ่มลงในปัสสาวะ กระดาษพิเศษสำหรับตรวจปัสสาวะนี้มีขายทั่วไปในท้องตลาด วิธีการโดยละเอียด ควรปรึกษาแพทย์ประจำตัวของผู้ป่วยเอง การตรวจที่แน่กว่า อาจใช้วิธีตรวจโดยน้ำยาและเผาปนกับปัสสาวะ ในหลอดแก้วซึ่งผู้ป่วยเองก็ทำได้โดยง่าย หรือให้แน่นอนยิ่งขึ้น ก็คือการเจาะเลือดมาตรวจเป็นระยะ ๆ

๒) ควรทราบถึงการปฏิบัติตนในการเลือกอาหารที่รับประทาน หลีกเลี่ยงอาหารรสหวานทุกชนิด ถ้าต้องการหวาน อาจใช้ขัณฑสกรหรือแซคคาริน แทน ลดอาหารพวกแป้งหรือคาโบไฮเดรดลงให้มากที่สุด กินอาหารเนื้อและไขมันแทน

๓) ควรออกกำลังทุกวันให้ร่างการแข็งแรงอยู่เสมอ นอกจากเป็นการลดน้ำหนักของตัวเองแล้ว ยังเป็นการใช้การเผาผลาญของน้ำตาลในกล้ามเนื้อด้วย

๔) ถ้ามีอาการผิดแปลกอย่างใด ควรให้แพทย์แผนปัจจุบันทำการตรวจสอบทันที

๕) ควรระวังอาการที่เกิดขึ้นจากการได้รับยาลดเบาหวานเกินขนาด เช่น ฉีดอินซูลินขนาดสูงเกินไป ทำให้ระดับน้ำตาลในเลือดลงมาต่ำมาก อาจเกิดอาการใจสั่น, หิวจัด, เหงื่อออกชุ่มตามตัว, ชัก, หมดสติได้ ถ้าผู้ป่วยเริ่มมีอาการดังกล่าว เช่น หิวจัด ใจสั่น เหงื่อออกมาก จงทำการรีบตรวจปัสสาวะของตนเอง ถ้าปรากฏว่าไม่มีน้ำตาล ขอให้รับประทานน้ำหวาน ช๊อคโคแล็ท หรืออาหารแป้งเป็นจำนวนมากโดยรีบด่วน เพื่อป้องกันอาการร้าย ๆ และรุนแรง เช่น ชัก หรือ หมดสติ อันจะตามมาได้ถ้าไม่ได้รับการรักษาโดยทันท่วงที

อย่างไรก็ตาม ท่านผู้ป่วยที่เป็นโรคเบาหวาน ถ้ารู้จักระวังตนเองและป้องกันภาวะแทรกซ้อนต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นเหล่านี้ ท่านจะมีชีวิตอยู่อย่างเป็นสุขเช่นบุคคลอื่น ๆ และขอให้มีกำลังใจ อย่านึกว่าตัวเองเป็นโรค เป็นแต่ภาวะผิดปกติที่เกิดขึ้นในตัวท่านที่ต้องระวังตัวเองมากกว่าคนอื่นเท่านั้น แล้วท่านจะมีอายุยืนยาวนาน เช่นผู้ที่ได้รับเหรียญทองเป็นรางวัลจากสมาคมโรคเบาหวานของอเมริกา ดังที่ได้กล่าวไว้ตอนต้นเป็นแน่แท้

ผลานิสงฆ์กุศลผลบุญที่เกิดขึ้นด้วยประการใดจากบทความเรื่องโรคเบาหวานนี้ก็ตาม ผู้เขียนขอน้อมอุทิศให้แก่ ท่านนายพลโท หลวงกาจสงคราม ผู้ที่ข้าพเจ้าเคารพรัก และเคยเป็นผู้ป่วยของข้าพเจ้าในอดีต

ศาสตราจารย์ น.พ. วีกิจ วีรานุวัตติ์

แผนกอายุรศาสตร์ ร.พ. ศิริราช

คำอนุโมทนา

เอถ ปสฺสถิมํ โลกํ　　　จิตฺตํ ราชรถูปมํ

ยตฺถ พาลา วิสีทนฺติ　　　นตฺถิ สงฺโค วิชานตํ

สูทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ อันตระการดุจราชรถ ที่พวกคนเขลาหมกอยู่ แต่พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่

เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ　　　โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา

ผู้ใดจักระวังจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงแห่งมาร ฯ

เมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๕๑๐ พ.อ. การุณ เก่งระดมยิง กับภรรยา ได้ไปหาข้าพเจ้าที่คณะ ๕ วัดมหาธาตุ พระนคร ปรารภว่าอยากจะได้หนังสือไปพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ในงานพระราชทานเพลิงศพของคุณพ่อ คือ พลโท หลวงกาจสงคราม ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นสุขใจมาก เพราะครอบครัวของคุณหลวงได้ฝักใฝ่สนใจอยู่กับพระพุทธศาสนาอย่างหนักแน่นมั่นคงตลอดมา จะขอยกมาพอเป็นตัวอย่างเพียงส่วนน้อย ๆ เท่าที่ข้าพเจ้าจำได้ คือ.-

๑. คุณหลวงเองได้พาลูกเข้าวัดฟังธรรมเป็นประจำทุกวันพระและวันอาทิตย์ นอกจากนั้นคุณหลวงยังได้สละเวลาไปเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอบรมจิตใจเพื่ออุทิศตนให้เป็นตัวอย่างอันดีงามแก่ลูก ๆ หลาน ๆ และอนุชนรุ่นหลังต่อไปอีกด้วย เข้าในหลักที่ว่า "โลกไม่ให้ช้ำธรรมไม่ให้ขุ่น" หมายความว่า ท่านพยายามตั้งตนอยู่ในประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์โลกนี้ ประโยชน์โลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง ตัวอย่างเช่น ท่านได้สร้างฐานะของท่านให้เจริญรุ่งเรืองด้วยวิชาความรู้ แล้วนำเอาวิชาความรู้นั้นมาสร้างประโยชน์ให้แก่ตัวท่าน ลูก หลาน ประเทศ ชาติ ศาสนา โดยเหตุที่ท่านเป็นคนขยันหมั่นเพียรบากบั่นอดทน เรียกว่าเป็นคนใจเพชรเป็นคนใจเด็ด สมกับคำสดุดีที่ว่า

"ขยันเอาการ งานสะอาด ฉลาดรอบคอบ ชอบระวัง ตั้งใจตรง ทรงศีลธรรม นำทางถูก ปลูกสติ คำริชอบ กอบเอาเพชร เด็ดไปเลย" ดังนี้

นอกจากนี้ ท่านยังประกอบไปด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ซึ่งเป็นประโยชน์ในโลกหน้าเป็นอย่างดี ผลสุดท้ายท่านได้บำเพ็ญระมัตถประโยชน์คือประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์อย่างสูงสุดได้แก่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน มีพระธรรมเป็นเรือนใจ บุคคลที่ตั้งตนไว้ในประโยชน์ทั้ง ๓ นี้ นับว่าหาได้ยากมาก น้อยคนนักที่จะได้อย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มาดีไปดี อยู่ดีกินดีโดยแท้ สมกับคำที่ท่านผู้รู้ผูกไว้ว่า

มาดีไปดี

มาให้ดีมีธรรมประจำจิต
ดีจะติดต่อตั้งเมื่อยังอยู่
ไปให้ดีมีธรรมเข้าค้ำชู
ดีจะอยู่แบ่งภาคเมื่อจากเอย

อยู่ดีกินดี

อยู่ที่ไหนอยู่ได้ให้เขารัก
ดีประจักษ์ดีช่วยอำนวยผล
กินอะไรให้รู้กินสิ้นกังวล
ดีเป็นผลดลสนองต้องใจเอย ดังนี้ ฯ

๒. คุณหญิงฟองสมุทร กาจสงคราม ก็ได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ผ่านการปฏิบัติไปดีแล้วนับว่าเป็นแม่พิมพ์ที่ดีของลูกแท้

๓. คุณหญิงดิษฐการภักดี (ดร. สายหยุด บุญยรัตพันธุ์) ก็ได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาแล้ว และได้ช่วยเหลือกิจพระศาสนามาโดยตลอด ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ทำหน้าที่เผยแผ่กองทัพธรรมเป็นธรรมทูตไปในตัวมานานแล้ว นอกจากนี้ยังได้เป็นครูสอนลูกของตัวให้ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานด้วยกันทุกคน

๔. พ.อ. การุณ เก่งระดมยิง พร้อมทั้งครอบครัว ก็ได้พากันไปเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเจริญรอยตามคุณพ่อ คุณแม่มาแล้ว นอกจากนี้ยังได้ส่งเสริมการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เช่น นิมนต์พระไปสอนวิปัสสนาทางโทรทัศน์ เพื่ออบรมเยาวชนของชาติให้หันหน้าเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา นำพาให้เป็นคนมีศีลธรรมวัฒนธรรมอันดีงามสืบต่อไป นับตั้งแต่ได้ออกโทรทัศน์มาเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ก็ปรากฏว่าได้ผลเกินคาดทีเดียว เพราะทำให้นักเรียนตาม ร.ร. ต่าง ๆ ทั้งหญิงและชายก็ได้เกิดปสาทศรัทธาอันแก่กล้า ยอมโกนผมบวชเป็นสามเณรเรียนธรรมปฏิบัติธรรม ในระหว่าง รร. ปิดเทอม ทำให้พ่อแม่เบาใจในเรื่องการปกครองมิใช่น้อย

เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ จึงทำให้ข้าพเจ้ามีความสุขใจมาก หากตระกูลใดได้นำพาลูกหลานให้ได้รับการอบรมจริยธรรมถึงขั้นนี้แล้ว ตระกูลนั้นจะพบแต่ความสงบสุขเป็นแน่แท้ แม้จะขนานนามว่า เป็นบ้านแสนสุข ก็คงจะไม่ไกลความจริงเท่าไรนัก

ดังนั้นเพื่อให้เหมาะแก่จริยาวัตรสัมมาปฏิบัติของ พลโท หลวงกาจสงคราม และครอบครัว บุตร ธิดา ของท่าน ข้าพเจ้าจึงได้เลือกหนังสือ "วิธีสมาทานและวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน" ให้แก่ พ.อ. การุณ เก่งระดมยิง และอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามความประสงค์ พร้อมทั้งขออนุโมทนาสาธุการต่อมหากุศลอันยิ่งใหญ่ที่ได้ให้ธรรมเป็นทานนี้ด้วย

ด้วยอำนาจแห่งอามิสทานและธรรมทานที่ท่านเจ้าภาพได้บำเพ็ญนี้ ขอจงเป็นพลาปัจจัยอันแก่กล้า อำนวยผลให้แก่ พลโท หลวงกาจสงคราม ตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้น ๆ ด้วยเถิด

อนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยอดิสัยบุญเขต พร้อมทั้งธรรมทานมัยกุศลนี้ ขอให้ท่านเจ้าภาพจงเจริญด้วย วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธรรมสารสมบัติ ตลอดกาลเป็นนิตย์สถิตมั่นอยู่ในสัจจธรรม นำตนให้พ้นทุกข์ ประสบสุขอันไพบูลย์ กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน เทอญ.

ขออนุโมทนา

พระราชสิทธิมุนี

พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

หัวหน้าคณะพระธรรมทูตสายประเทศอังกฤษ

สำนักงานกองกลางกองการวิปัสสนาธุระ
คณะ ๕ วัดมหาธาตุ พระนคร
๔ เมษายน ๒๕๑๐

วิธีสมาทาน

และ

ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ของ

พระราชสิทธิมุนี (ชาดก ป. ๙)

พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

วิธีสมาทาน

ผู้ที่จะสมาทานพระกรรมฐาน พึงปฏิบัติดังต่อไปนี้:-

๑. ถวายสักการะต่อพระอาจารย์ ผู้ให้พระกรรมฐาน

๒. จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

๓ ถ้าเป็นพระ ให้แสดงอาบัติก่อน ถ้าเป็นอุบาสก อุบาสิกา ให้สมาทานศีลก่อน

๔. มอบกายถวายชีวิตต่อพระรัตนตรัย

"อิมาหํ ภควา อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามิ"

ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอมอบกายถวายชีวิตต่อพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

๕. มอบกายถวายตัวต่อพระอาจารย์

"อิมาหํ อาจริย อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามิ"

ข้าแต่พระอาจารย์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอมอบกายถวายตัวต่อครูบาอาจารย์ เพื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

๖. ขอพระกรรมฐาน

"นิพฺพานสฺส เม ภนฺเต สจฺฉิกรณตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ เทหิ"

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงให้กรรมฐานแก่ข้าพเจ้าเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง มรรค ผล นิพพาน ต่อไป

๗. แผ่เมตตา

"อหํ สุขิโต โหมิ"

ขอให้ข้าพเจ้าถึงสุข ปราศจากทุกข์ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีความลำบาก ไม่มีความเดือดร้อน ขอให้มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

"สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ"

ขอให้สัตว์ทั้งหลายทุกตัวตน ตลอดเทพบุตรเทพธิดาทุกองค์ พระภิกษุสามเณรและผู้ปฏิบัติธรรมทุก ๆ ท่านจงเป็นผู้ถึงสุข ปราศจากทุกข์ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีความลำบาก ไม่มีความเดือดร้อน ขอให้มีความสุขรักษาตนอยู่เถิด

๘. เจริญมรณานุสสติ

"อทฺธุวํ เม ชีวิตํ"

ชีวิตของเราไม่แน่นอน ความตายของเราแน่นอน เราต้องตายแน่ เพราะว่าชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด เป็นโชคอันดี ที่เราได้เข้ามาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในโอกาสบัดนี้ ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา

๙. ตั้งสัจจอธิษฐาน และปฏิญาณตนต่อพระรัตนตรัย ต่อครูบาอาจารย์

"เย เนว ยนฺติ นิพฺพานํ"

พระพุทธเจ้า และเหล่าพระสาวก ได้ดำเนินไปสู่พระนิพพานด้วยหนทางเส้นนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งสัจจอธิษฐานปฏิญาณตนต่อพระรัตนตรัยและครูบาอาจารย์ว่า

"ตั้งแต่นี้ต่อไป ข้าพเจ้าจะตั้งอกตั้งใจประพฤติปฏิบัติจริง ๆ เพื่อให้ได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน เจริญรอยตามพระองค์ท่าน

อิมาย ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา รตนตฺตยํ ปูเชมิ

ข้าพเจ้าขอบูชาพระรัตนตรัย ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่มรรค ผล นิพพานนี้ ด้วยสัจจวาจาที่กล่าวอ้างมานี้ขอให้ข้าพเจ้าได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ด้วยเทอญ.

๑๐. สวดพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ

วิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

พระอาจารย์ผู้ให้กรรมฐานพึงปฏิบัติดังนี้:-

๑. **วันแรก** ให้กรรมฐานไปปฏิบัติ ๕ ข้อ คือ

๑. เดินจงกรม

เวลาเดินให้ทอดตาไปประมาณ ๔ ศอก สติจับอยู่ที่เท้า เดินช้า ๆ เวลายกเท้าขวา ภาวนาว่า "ขวา ย่าง **หนอ**" ขณะที่ใจนึกว่า ขวา ต้องยกเท้าขวาขึ้นทันที เท้าที่ยกกับใจนึกต้องให้พร้อมกัน ขณะว่า ย่าง ต้องเคลื่อนเท้าไปพร้อมกัน ขณะว่า หนอ เท้าต้องลงถึงพื้นพร้อมกัน เวลายกเท้าซ้ายก็เหมือนกัน ภาวนาว่า "ซ้าย ย่าง หนอ" ปฏิบัติเหมือนกันกับ ขวาย่างหนอ

ส้นเท้ากับปลายเท้าห่างกันประมาณคืบหนึ่งเป็นอย่างมาก เมื่อเดินสุดเสื่อ หรือสุดถนน หรือสุดสถานที่ ให้เอาเท้าเคียงกันแล้วหยุดยืนภาวนาว่า ยืนหนอ ยืนหนอ ยืนหนอ ช้า ๆ สัก ๓ ครั้ง หรือ ๔ ครั้ง ขณะนั้นให้สติอยู่ที่ร่างกาย อย่าให้ออกไปนอกกาย แล้วกลับ จะกลับข้างขวาหรือข้างซ้ายก็ได้ เวลากลับส้นเท้าอยู่กับพื้น ยกปลายเท้าข้างที่จะกลับแล้วภาวนาว่า "กลับหนอ" พร้อมกันกลับหมุนเท้าไป ส่วนเท้าอีกข้างหนึ่ง ให้ยกขึ้นแล้วหมุนไปตาม โดยภาวนาว่า "กลับหนอ ๆ" เช่นเดียวกัน ให้หมุนเวียนไปอย่างนี้ จนกว่าจะได้ที่ที่ตนต้องการ แล้วยืนภาวนาว่า ยืนหนอ ยืนหนอ ยืนหนอ ๓ ครั้ง หรือ ๔ ครั้ง แล้วเดินจงกรม ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ ต่อไป

ให้เดินกลับไปกลับมาอยู่อย่างนี้ ประมาณ ๓๐ นาที เป็นอย่างต่ำ ๑ ชั่วโมงเป็นอย่างสูง

๒. นั่ง

ให้เตรียมจัดอาสนะสำหรับนั่งไว้ก่อน เวลานั่งให้ค่อย ๆ ย่อตัวลง พร้อมกับภาวนาว่า "นั่งหนอ ๆ" ให้ภาวนาอย่างนี้เรื่อยไปจนกว่าจะนั่งเสร็จเรียบร้อย

วิธีนั่ง นั้น ให้นั่ง ขัดสมาธิ คือขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งตัวให้ตรง แต่จะนั่งเก้าอี้หรือนั่งพับเพียบก็ได้

นั่งเรียบร้อยแล้วให้หลับตา เอาสติมาจับอยู่ที่ท้อง พองยุบ เวลาหายใจเข้าท้องพอง ให้ภาวนาว่า พองหนอ ใจที่นึกกับท้องที่พองต้องให้ทันกัน อย่าให้ก่อนหรือหลังกัน เวลาหายใจออกท้องยุบ ให้ภาวนาว่า ยุบหนอ ใจที่นึกกับท้องที่ยุบต้องให้ทันกัน อย่าให้ก่อนหรือหลังกัน

ข้อสำคัญ ให้สติจับอยู่ที่อาการท้องพองยุบเท่านั้น อย่าไปดูลมที่จมูกและอย่าตะเบ็งท้อง ให้นั่งภาวนาอย่างนี้ตลอดไป อย่างต่ำประมาณ ๓๐ นาที อย่างสูงประมาณ ๑ ชั่วโมง

๓. เวทนา

ในขณะที่นั่งอยู่นั้น ถ้ามีเวทนา คือ ความเจ็บ ปวด เมื่อย คัน เป็นต้น เกิดขึ้น ให้ปล่อยพองยุบ แล้วเอาสติไปกำหนดที่เจ็บ หรือปวด เมื่อย คันนั้น พร้อมกับภาวนาว่า เจ็บหนอ ๆ หรือ คันหนอ ๆ สุดแต่เวทนาจะเกิดขึ้น

เมื่อเวทนาหายแล้ว ให้เอาสติไปกำหนดที่ท้องว่า พองหนอ ยุบหนอ ต่อไปอีกจนกว่าจะครบกำหนด

๔. จิต

ในเวลาที่นั่งอยู่นั้น ถ้าจิตคิดถึงบ้าน ถึงทรัพย์สมบัติหรือกิจการงานต่าง ๆ ให้เอาสติปักลงไปที่หัวใจ พร้อมกับภาวนาว่า คิดหนอ ๆ จนกว่าจะหยุดคิด เมื่อหยุดคิดแล้วให้กลับไปกำหนดพองยุบต่อไปอีก

แม้ดีใจ เสียใจ โกรธ เป็นต้น ก็ให้กำหนดเช่นกัน คือ ถ้าดีใจก็กำหนดว่า ดีใจหนอ ๆ ถ้าเสียใจให้กำหนดว่า เสียใจหนอ ๆ ถ้าโกรธให้กำหนดว่า โกรธหนอ ๆ เป็นต้น

๕. นอน

เวลานอน ให้ค่อย ๆ เอนลง พร้อมกับภาวนาตามไปด้วยว่า นอนหนอ ๆ จนกว่าจะนอนเรียบร้อย ขณะนั้นให้สติจับอยู่กับอาการเคลื่อนไหวของร่างกาย เมื่อนอนเรียบร้อยแล้ว ให้เอาสติมาไว้ที่ท้อง พร้อมกับภาวนาว่า พองหนอ ยุบหนอ ต่อไป ให้คอยสังเกตให้ดีว่า จะหลับไปตอนพองหรือตอนยุบ

วันแรกให้ปฏิบัติเพียงเท่านี้ วันต่อไปให้ไปส่งอารมณ์กับพระอาจารย์

วันที่ ๒ ให้เพิ่มบทเรียน ๑ บท คือ กำหนดต้นจิต

เมื่อโยคีมาส่งอารมณ์ พระอาจารย์ต้องถามให้ละเอียด นับแต่การเดิน การนั่ง เวทนา จิต และนอน แล้วถามสภาวะต่อไป เสร็จแล้วเพิ่มบทเรียน

การเพิ่มบทเรียน นี้ คือ ให้กำหนดต้นจิต ต้นจิตได้แก่ความอยากนั่นเอง เช่น อยากลุก อยากยืน อยากเดิน อยากนั่ง อยากนอน อยากถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เป็นต้น

เวลาจะลุก ให้เอาสติปักลงไปที่หัวใจ ภาวนาว่า อยากลุกหนอ ๆ เวลาลุกให้ภาวนาว่า ลุกหนอ ๆ ๆ

เวลาจะเดิน ให้ภาวนาว่า อยากเดินหนอ ๆ ๆ เวลาเดินให้ภาวนาว่า ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ ดังนี้

หมายเหตุ ข้อสำคัญเราจะทำอะไรทุกอย่าง ให้กำหนดต้นจิตทุก ๆ ครั้ง เช่นเวลาจะรับประทานให้ภาวนาว่า "อยากหนอ ๆ ๆ" เวลารับประทานให้ภาวนาว่า "รับประทานหนอ ๆ" เป็นต้น

๓. วันที่ ๓ หรือ วันที่ ๔ – ๕ ให้เพิ่มบทเรียนอีก

การเพิ่มบทเรียนในวันนี้ คือเพิ่มการกำหนดทวาร ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย มีวิธีปฏิบัติดังนี้ คือ

๑. เวลาตาเห็นรูป ให้กำหนดว่า เห็นหนอ ๆ ตั้งสติไว้ที่ตา

๒. เวลาหูได้ยินเสียง ให้กำหนดว่า ได้ยินหนอ ๆ ตั้งสติไว้ที่หู

๓. เวลาจมูกได้กลิ่น ให้กำหนดว่า กลิ่นหนอ ๆ ตั้งสติไว้ที่จมูก

๔. เวลาลิ้นได้รส ให้กำหนดว่า รสหนอ ๆ ตั้งสติไว้ที่ลิ้น

๕. เวลากายถูก เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ให้กำหนดว่า ถูกหนอ ๆ ตั้งสติไว้ตรงที่ถูก

๔- วันต่อไป เมื่อญาณที่ ๑ – ๒ เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มบทเรียนอีก ๑ บท คือ เพิ่มเดินจงกรมระยะที่ ๒ ว่า "ยกหนอ เหยียบหนอ"

๕. วันต่อไป เวลากำหนดว่า ยุบหนอ นั้น ถ้ารู้สึกว่าทิ้งจังหวะไว้นานนิดหนึ่งท้องจึงพอง ให้เพิ่มนั่งหนอได้

ตอนว่า นั่งหนอ นั้น รูปนั่งปรากฏในใจดุจเราส่องกระจก ชั่วแวบเดียวเท่านั้น เมื่อต่อเข้ากับบทเรียนเดิม จะได้วิธีปฏิบัติดังนี้

ก. เวลาเดินได้ ๒ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ

ข. เวลานั่งได้ ๓ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ – ๒ พองหนอ ยุบหนอ

ระยะที่ ๓ พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ

๖. วันต่อไป เมื่อญาณที่ ๓ และที่ ๔ เกิดแล้ว ให้เพิ่มบทเรียนอีก ๑ บท คือ เพิ่มเดินจงกรมระยะที่ ๓ ว่า

ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ

เมื่อต่อเข้ากับบทเรียนเดิม เป็น ๓ ระยะ ดังนี้ คือ

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ เดินประมาณ ๑๐ – ๒๐ นาที

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐–๒๐ นาที

ระยะที่ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐–๒๐ นาที

๗. วันต่อไป เวลากำหนดว่า พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ เมื่อถึงตอนที่ว่า นั่งหนอนั้น ถ้ากำหนดว่านั่งหนอแล้ว แต่ยังทิ้งระยะห่างอยู่ คือท้องยังไม่พองขึ้น ให้เพิ่มถูกหนอได้อีก แต่ถ้าผู้ใดกำหนดเพียงพองหนอ ยุบหนอ ก็ได้สมาธิดีอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องเพิ่มบทเรียนให้แก่ผู้นั้นอีก หรือคนเฒ่าคนแก่ หรือเด็ก ๆ ก็ไม่ควรเพิ่ม เวลาเดินใช้เพียงขวาย่าง ซ้ายย่าง ก็พอแล้ว ถึงเวลานั่งก็ใช้เพียง พองหนอ ยุบหนอ เท่านั้น ถ้าเพิ่มบทเรียนให้มากกว่านั้นจะทำให้ฟั่นเฝือ และไม่ได้ผลดี

เมื่อถูกเพิ่มหนอเข้าไปอีก จะได้วิธีปฏิบัติดังนี้ คือ

พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ

หมายเหตุ คำว่า ถูกหนอ ในที่นี้หมายเอา ถูกที่ก้นย้อย คือก้นย้อยถูกกับพื้น แล้วเอาสติปั๊กลงไปตรงที่ถูกนั้น

ยุบ นั่ง ถูก ทั้ง ๓ นี้ ต้องให้อยู่ในระยะเดียวกัน เมื่อว่าถูกหนอแล้ว ท้องจึงจะพองขึ้น

๘. เมื่อญาณที่ ๕-๖-๗ เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มบทเรียนอีก คือ เพิ่มระยะที่ ๔ ดังนี้ คือ:-

ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ

เมื่อต่อเข้ากับบทเรียนเดิม ก็จะได้วิธีปฏิบัติดังนี้ คือ

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๔ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

๙. เมื่อญาณที่ ๘-๙-๑๐ เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มบทเรียนอีก คือ เพิ่มเดินระยะที่ ๕ ดังนี้

ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ

เมื่อต่อเข้ากับบทเรียนเดิม จะได้วิธีปฏิบัติดังนี้ คือ

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๔ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๕ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

เมื่อญาณที่ ๑๑ เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มบทเรียนอีก คือ เพิ่มระยะที่ ๖ ดังนี้

ยกเส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ กดหนอ

เมื่อต่อเข้ากับบทเรียนเดิม จะได้วิธีปฏิบัติดังนี้ คือ

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๔ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๕ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๖ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ กดหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ถ้ามีเวลามากให้เดินระยะละ ๑๐ นาที รวมเป็น ๑ ชั่วโมง ถ้ามีเวลาน้อย ให้เดินระยะละ ๕ นาที รวมเป็น ๓๐ นาที แล้วจึงนั่ง

ส่วนการนั่งนั้น ให้เพิ่มถูกอีก ๖ แห่ง ดังนี้ คือ

๑. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกก้นย้อยข้างขวา)

๒. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกก้นย้อยข้างซ้าย)

๓. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกเข่าข้างขวา)

๔. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกเข่าข้างซ้าย)

๕. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกตาตุ่มขวา)

๖. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกตาตุ่มซ้าย)

เป็นอันได้ความว่า บทเรียนนี้ครบบริบูรณ์แล้ว ญาณที่ ๑๑ คือสังขารุเบกขาญาณก็แก่กล้าพอสมควร เมื่อญาณที่ ๑๑ นี้ครบองค์คุณ ๖ ประการแล้ว พระอาจารย์ต้องเตือนผู้ปฏิบัติมิให้ประมาท ให้ปฏิบัติเคร่งครัด ระมัดระวังให้มาก เพราะจวนจะได้ผลดีเต็มที่แล้ว

ถ้าผู้ใดไม่ประมาท ผู้นั้นจะได้ผลดีโดยไม่นานเลย ประมาณ ๒-๓ วันเท่านั้น

ถ้าผู้ใดประมาทขาดการกำหนดติดต่อกัน ผู้นั้นจะได้ผลช้า อาจจะเลยไปถึง ๕ วัน ๗ วัน ๑๕ วัน หรือ ๑ เดือนหรืออาจจะไม่ได้ผลเลยเป็นได้

◎ ◎ ◎

อธิษฐาน

เมื่อผู้ปฏิบัติมีสภาวะปรากฏชัดดีแล้ว พระอาจารย์พึงให้อธิษฐานดังนี้ คือ

วันแรก

ให้เดินจงกรมแล้วนั่งลง อธิษฐานว่า "ธรรมวิเศษเบื้องสูงที่ยังไม่เกิด ขอจงให้เกิดขึ้นภายใน ๒๔ ชั่วโมง" แล้วกำหนดพองยุบต่อไป (ถ้าผู้ปฏิบัติที่บ้านมีเวลาน้อย อธิษฐานว่า "ธรรมเบื้องสูง ที่ยังไม่เกิดจงขอเกิดขึ้นภายในชั่วโมงนี้" แล้วกำหนดพองยุบต่อไป ให้อธิษฐานทุกครั้งที่นั่ง)

วันที่ ๒

ให้เดินจงกรมและนั่ง อธิษฐานว่า "ภายใน ๒๔ ชั่วโมง ขอให้ความเกิดดับเกิดขึ้นให้มาก" แล้วกำหนดพองยุบต่อไป (ถ้าผู้ปฏิบัติที่บ้านก็ อธิษฐานว่า "ภายในชั่วโมงนี้ ขอให้ความเกิดดับเกิดขึ้นให้มาก" แล้วกำหนดพองยุบต่อไป)

วันที่ ๓

ให้เดินจงกรมแล้วนั่ง อธิษฐานว่า "ภายในชั่วโมงนี้ ขอให้ความเกิดดับเกิดขึ้นให้มาก" แล้วกำหนดพองยุบต่อไป (ถ้าผู้มีเวลาน้อย ก็ให้อธิษฐานว่า "ภายใน ๓๐-๑๕-๑๐-๕ นาทีนี้ ขอให้ความเกิดดับเกิดขึ้นให้มาก" แล้วกำหนดพองยุบต่อไป)

วันที่ ๔

ให้เดินจงกรมแล้วนั่งอธิษฐานว่า "ภายใน ๓๐-๑๕-๑๐-๕ นาทีนี้ ขอให้ความเกิดดับ เกิดขึ้นให้มาก" แล้วกำหนดพองยุบ ต่อไป (ถ้าผู้มีเวลาน้อย ให้อธิษฐานว่า "ภายในเวลาที่นั่งนี้ ขอให้จิตสงบเงียบไปได้นานประมาณ ๕ นาที" แล้วกำหนดพองยุบต่อไป)

วันที่ ๕

ให้เดินจงกรมนั่งอธิษฐานว่า "ภายในชั่วโมงนี้ ขอให้จิตสงบเงียบไปได้นานประมาณ ๕ นาที" แล้วกำหนดพองยุบต่อไป

วันที่ ๖

ถ้าสงบได้ ๕ นาที วันต่อไปก็ให้อธิษฐานว่า ขอให้จิตสงบเงียบไปได้นานประมาณ ๑๐ นาทีถ้าได้ ๑๐ นาทีแล้ว ก็ให้อธิษฐานเพิ่มขึ้นไปเป็น ๒๐-๓๐-๔๐-๕๐ นาที จนถึง ๑-๒-๓ ๔-๕-๖ ชั่วโมง เป็นต้น

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเรื่องสงบ ไม่ใช่เรื่องยุ่ง เย็นใจตลอดเวลา การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นการปฏิบัติธรรมชั้นสูงสุดของพระพุทธศาสนา เป็นการปฏิบัติเพื่อให้พ้นทุกข์ ถึงสันติสุขอย่างแท้จริง

ส่วนเพิ่มเติมนาทีสุดท้าย

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา
สำนักนายกรัฐมนตรี

๒๒ มีนาคม ๒๕๑๐

เรื่อง ขอส่งบทความลงพิมพ์ในหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม

เรียน พันเอก การุณ เก่งระดมยิง

ด้วยผมได้ทราบข่าวเกี่ยวกับ ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม บิดาสุดที่รักของท่าน ด้วยความเศร้าสลดใจและอาลัยรักเป็นอย่างยิ่ง และได้ทราบว่าจะได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีการพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส ในวันที่ ๒๐ เมษายน ศกนี้

เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ได้มีการรัฐประหารโดยมี ฯ พณ ฯ จอมพล ผิน ชุณหวัน และ ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม เป็นหัวหน้าใหญ่ ขณะนั้น ผมรับราชการที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ท่านได้ให้เกียรติเรียกผมไปช่วยงานอย่างใกล้ชิด ณ กองบัญชาการของคณะรัฐประหาร กระทรวงกลาโหม ด้วยเหตุนี้ ผมจึงได้มีความสนิทสนมและคุ้นเคยกับ ฯ พณ ฯ เป็นอย่างดี

ด้วยความเคารพรักและนับถืออย่างยิ่งโดยแท้จริง และเพื่อเป็นพะยานหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ผมมีความเศร้าสลดใจและเสียดายอาลัยรัก ฯ พณ ฯ เป็นอย่างยิ่ง จึงขอส่งบทความของผมเอง เรื่อง "พลโท หลวงกาจสงคราม (นายพลตุ่มแดง) ยังไม่ตาย" มาลงในหนังสือแจกแก่ผู้มาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพต่อไป

สุดท้ายนี้ ขอแสดงความเศร้าสลดใจและอาลัยรักอย่างสุดซึ้ง ที่ประเทศไทยอันเป็นที่รักยิ่งของเราต้องสูญเสียรัฐบุรุษผู้ยิ่งยงของชาติไป ๑ ท่าน มา ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอแสดงความรักและนับถืออย่างสูง

สุตมัย ศรีสุข
ผู้ช่วยกรรมการร่างกฎหมาย

คำนำ

บัดนี้ผมได้เขียนเรื่องเพื่อลงพิมพ์ในหนังสือนี้แล้ว โดยให้หัวเรื่องว่า "ฯพณฯ พลโท หลวงกาจสงคราม (นายพลตุ่มแดง) ยังไม่ตาย" ขอนำเอาเรื่องราวตอนสำคัญ ๆ เกี่ยวกับ ฯพณฯ มากล่าวให้ปรากฏแก่สายตาของประชาชนด้วยความเที่ยงธรรม โดยเฉพาะผมได้เขียนเพื่อชี้แจงให้เห็นว่า ฯพณฯ เป็นบุคคลกล้าหาญไม่กลัวตายเสียดายชีวิต และได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ เป็นผู้มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเป็นวีระบุรุษที่เก่งกล้าสามารถ ซึ่งได้ผ่าภยันตรายด้วยการเสี่ยงต่อชีวิต พร้อมทั้งได้นำเอาหลักธรรมเข้ามาอ้างอิง นอกจากผู้อ่านจะได้รับความรู้เหตุการณ์บ้านเมือง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของ ฯพณฯ ที่ได้ปรากฏขึ้นเกรียวกราวทุกสมัย ผมมีส่วนรู้ดีซึ่งผมได้กล่าวไว้ในเรื่องของผมแล้ว ด้วยความเสียดายอาลัยรักและเคารพนับถือ ฯพณฯ โดยแท้จริง ผมจึงได้อุทิศความคิด ความเหนื่อยยาก และปัญญา วิชาความรู้ที่ผมมีอยู่ เขียนอย่างสุดฝีมือ และกล่าวตามความจริงทั้งสิ้น กับทั้งได้ทำด้วยตนเองโดยตลอด ตั้งแต่ร่าง พิมพ์ และทาน โดยมิได้รบกวนเวลาของผู้ใดให้ช่วยเหลือ

สุตมัย ศรีสุข

๒๗ มี.ค. ๒๕๑๐

ฯพณฯ พลโท หลวงกาจสงคราม (นายพลตุ่มแดง) ยังไม่ตาย

ข่าวเมื่อ ๒๗ ก.พ. ๒๕๑๐ ของ ฯพณฯ พลโท หลวงกาจสงคราม ย่อมเป็นข่าวใหญ่ที่ยังความเศร้าสลดใจเสียดายและอาลัยรักอย่างสุดซึ้งแก่บุตรธิดา ญาติสนิทและมิตรสหายของ ฯพณฯ พลโท หลวงกาจสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิตรร่วมเป็นร่วมตายที่ได้ร่วมมือกันทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ และคณะรัฐประหารวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ทุกท่านที่ได้ร่วมกันบำเพ็ญตนอันเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างเอนกประการ ฯพณฯ ผู้นี้ได้เกิดมาเป็นคนไทยซึ่งนับได้ว่า "เป็นคนไทย รักคนไทย รักประเทศไทย และตายเพื่อประเทศชาติไทย" ทั้งนี้ เนื่องจาก ฯพณฯ ได้ปฏิบัติราชการรับใช้ประเทศชาติมาด้วยความองอาจกล้าหาญ แม้ชีวิตก็ยอมสละให้ในเมื่อมีโอกาสที่จะทำได้ เพื่อขจัดและปัดภัยอันปกคลุมอยู่ด้วยความทุกข์เศร้าสลดรันทดใจและหม่นหมองอยู่บนพื้นแผ่นดินไทยให้หมดสิ้นไป ประกอบทั้ง ฯพณฯ มีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อทำรัฐประหารสำเร็จลงโดยมิต้องเสียเลือดเนื้อแล้ว ฯพณฯ ยังได้สั่งการให้มีการจับกุมตัวบุคคล ที่สงสัยว่า จะเป็นผู้ ร่วมมือในการ ประทุษร้าย ปลงพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล บรมปิยกษัตริย์ของชาวไทย ในที่สุดก็ได้ตัวผู้ร้ายใจโหด และได้รับโทษอย่างสาสม ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วนั้น

ฯพณฯ พลโท หลวงกาจสงคราม เริ่มรับราชการทหารมีนามว่า "นายดาบเทียน เก่งระดมยิง" ต่อมาได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามบรรดาศักดิ์ให้เป็น หลวงกาจสงคราม

เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ฯพณฯ พลโท หลวงกาจสงคราม ได้เป็นผู้ร่วมก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุข

เมื่อวันที่ ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ได้ร่วมกับคณะกระทำการรัฐประหารนั้น แผนการของ ฯ พณ ฯ มีบทบาทกว่าผู้อื่น เพราะ ฯ พณ ฯ ได้เตรียมร่างรัฐธรรมนูญไว้วันละเล็กวันละน้อย โดยมิได้มีผู้ใดจะพึงรู้เห็น แล้วเก็บซ่อนไว้ใต้ตุ่มน้ำสามโคก ครั้นเมื่อได้ทำการรัฐประหารสำเร็จลง จึงได้นำเอารัฐธรรมนูญที่ได้ร่างซ่อนไว้ใต้ตุ่มแดงออกมาประกาศใช้ทันที รัฐธรรมนูญฉบับนั้นจึงมีฉายาว่า

"รัฐธรรมนูญใต้ตุ่ม"

ซึ่ง ฯ พณ ฯ ได้ถือเอาตราตุ่มแดงนั้นเป็นสัญญลักษณ์ และถือว่าเป็นศิริมงคลประจำตัวตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

วังสวนกุหลาบ

วันที่..........เดือน....................พศ..........

ในขณะที่ ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม ดำรงตำแหน่งรองหัวหน้าคณะรัฐประหาร และดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารบกอีกตำแหน่งหนึ่ง ซึ่งเวลานั้นเป็นเวลาที่กิจการด้านทหารของประเทศไทย อยู่ในฐานะที่ตกต่ำและมีความขาดแคลนวัสดุอันจำเป็นอย่างที่สุด เพราะการสงครามเพิ่งจะได้สิ้นสุดลง บรรดาทหารหาญของชาติขาดแคลนเครื่องนุ่งห่มและขาดแคลนทุกอย่าง ฯ พณ ฯ พยายามปรับปรุงทุกอย่าง และได้ทราบว่ารัฐบาลไทยมีเงินอินเดีย (รูปี) อยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งเก็บไว้ในกระทรวงการคลัง ไม่ได้ใช้จ่ายอะไรให้เป็นประโยชน์อันใดแก่ชาติบ้านเมือง ฯ พณ ฯ จึงได้พยายามติดต่อเพื่อจะได้นำเอาเงินสดดังกล่าวมาใช้จ่าย ทั้งนี้เป็นการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของบรรดาทหารหาญของชาติ ที่ได้ตกระกำลำบากตรากตรำที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ในอันที่จะรักษาไว้ซึ่งเอกราชและอธิปไตยของชาติไทย โดยที่การเสนอขอเบิกจ่ายเงินจากกระทรวงการคลังมักมีปัญหาโอ้เอ้ชักช้า ไม่ทันกับความจำเป็น ในนาม

คณะรัฐประหาร (ซึ่งคำสั่งนั้นย่อมถือว่าเป็นคำสั่งที่ชอบด้วยกฎหมาย) ฯ พณ ฯ จึงได้สั่งให้กระทรวงการคลังจ่ายเงินจำนวนนั้นออกมาใช้จ่ายไปพลางก่อน เพื่อใช้จ่ายในด้านสวัสดิการของทหารในกองทัพบก และได้มีการวิพากย์วิจารณ์กันอย่างมากมายว่า รองผู้บัญชาการทหารบกได้ใช้อำนาจบังคับกระทรวงการคลังให้จ่ายเงินเป็นการผิดระเบียบแบบแผนของทางราชการ แต่เป็นการชอบตามแบบแห่งการรัฐประหาร ความจริงเรื่องมีอยู่ว่า เงินรูปีจำนวนนั้นเป็นเงินตราต่างประเทศสกุลที่รัฐบาลไม่จำเป็นต้องเก็บสำรองไว้ เป็นการเก็บไว้เฉย ๆ โดยมิได้มีประโยชน์อย่างใด ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม จึงได้ใช้อำนาจของคณะรัฐประหารสั่งจ่ายเงินไปพลางก่อน และให้กองทัพบกดำเนินเรื่องตามระเบียบแบบแผนของทางราชการภายหลัง การที่ ฯ พณ ฯ ได้สั่งการดังกล่าว กลับบังเกิดผลดีและได้เงินจำนวนนั้นมาดำเนินการในด้านสวัสดิการของทหารในกองทัพบก อันเป็นประโยชน์แก่หน่วยราชการทหารบกของประเทศไทยได้สมความประสงค์

ในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องเงินรูปีที่เป็นเรื่องครึกโครมจนกระทั่งหนังสือพิมพ์ลงข่าวให้นามฉายา ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม ว่า "นายพลรูปี" นั้น บังเอิญขณะนั้นผู้เขียนรับราชการอยู่ที่กองประชุมคณะรัฐมนตรี เป็นข้าราชการพลเรือนชั้นตรี ตำแหน่งประจำแผนก ยังจำได้ดีว่า ประมาณปี ๒๔๙๑ หรือ ปี ๒๔๙๒ เพราะผู้เขียนได้โอนจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ไปรับราชการที่สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา เพื่อนชั้นจากชั้นตรีเป็นชั้นโท ตำแหน่งผู้แปล กองร่างกฎหมาย เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๙๒ ในปีดังกล่าว ฯ พณ ฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี หลวงชำนาญอักษร เป็นเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ฯ พณ ฯ นายสุนทร หงส์ลดารมภ์ เป็นผู้ช่วยเลขาธิการคณะรัฐมนตรี นายตุ่ย เหล่าสุนทร เป็นหัวหน้ากองประชุมคณะรัฐมนตรี (รองเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ฝ่ายบริหารคนปัจจุบัน) นายมนูญ บริสุทธิ์ เป็นหัวหน้ากองนิติธรรม (เลขาธิการคณะรัฐมนตรี คนปัจจุบัน) นายอรุณ ประสานทอง เป็นหัวหน้ากองคลัง (รองเลขาธิการทำเนียบฝ่ายบริหาร คนปัจจุบัน) ขุนพินิจบรรณาการ เป็นหัวหน้ากองกลาง หลวงบรรเจิดอักษร เป็นหัวหน้ากองปกาสิต ฯ ล ฯ และผู้เขียนดำรงตำแหน่งประจำแผนกกองประชุมคณะรัฐมนตรี นอกจากจะได้รับมอบหมายหน้าที่ราชการในด้านอื่นแล้ว ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติงานควบคุมเรื่องการอนุมัติเงินตราต่างประเทศโดยเฉพาะ เป็นผู้ทำเรื่องเสนอคณะรัฐมนตรี เมื่อคณะรัฐมนตรีอนุมัติแล้ว ก็ร่างหนังสือเอง

พิมพ์ด้วยตนเอง ยืนยันมติคณะรัฐมนตรีไปให้กระทรวงที่เกี่ยวข้องทราบ แล้วเสนอผู้บังคับบัญชาลงนาม หากมีเรื่องมากก็มอบให้เสมียนพนักงานช่วยพิมพ์ จนได้รับฉายานามจากข้าราชการกองประชุมคณะรัฐมนตรีว่า "ผู้พิชิตเงินตราต่างประเทศ" ต่อมาขณะที่ผู้เขียนรับราชการอยู่ที่กองประชุมคณะรัฐมนตรี ในทำเนียบรัฐบาล เป็นวันเดือนปีใด จำไม่ได้ คงจะเป็นปี ๒๔๙๑ – ๒๔๙๒ เวลากลางวัน ก็ได้ทราบข่าวอันตื่นเต้นตกใจและเสียใจว่า ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม ได้ถูกจับตัวเสียแล้ว กล่าวกันว่า ฯ พณ ฯ ถูกหลอกลวงให้ไปที่ทำเนียบรัฐบาล โดยเชิญให้ไปประชุมคณะรัฐมนตรีหรือประชุมเกี่ยวกับกิจการงานของคณะรัฐประหาร ฯ พณ ฯ ก็ได้ไปตามคำเชิญ ในที่สุดก็ถูกจับตัวแล้วส่งขึ้นเครื่องบินให้ไปอยู่ ณ ต่างประเทศ ที่เมืองฮ่องกง ซึ่ง ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงครามกลับมาประเทศไทยเมื่อใด ผู้เขียนไม่ทราบ เพราะได้จากประเทศไทยไปประเทศฝรั่งเศสเพื่อศึกษาวิชากฎหมายและอื่น ๆ ณ มหาวิทยาลัยกรุงปารีส ตั้งแต่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ และได้กลับมาถึงประเทศไทยเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๙๙

ผู้เขียนเริ่มรับราชการที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๘๐ และได้โอนไปรับราชการที่สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๙๒ จนบัดนี้

ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม ได้ให้ความสนิทสนมกับผู้เขียน เมื่อปี ๒๔๘๒ ขณะที่ ฯ พณ ฯ พำนักอยู่ที่สวนพุดตาล และกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีตั้งอยู่ในบริเวณสวนพุดตาล เช่นเดียวกัน (กรมสวัสดิการทหารบก ปัจจุบัน) โดยที่ ฯ พณ ฯ เป็นรัฐมนตรี เมื่อวันมีประชุมคณะรัฐมนตรีต้องไปประชุมที่ตึกประชุมคณะรัฐมนตรี อันเป็นที่ทำการของสำนักงานเลขานุการนายกรัฐมนตรี ซึ่งขณะนี้เป็นที่ทำการกองทัพภาคที่หนึ่ง ตรงข้ามกับวังสวนกุหลาบ ฯ พณ ฯ ก็มักจะแวะที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีก่อน เป็นต้นว่า พูดโทรศัพท์กับเพื่อนฝูง หรือสั่งงานในหน้าที่อื่นที่ ฯ พณ ฯ ดำรงตำแหน่งอยู่ด้วย แล้วจึงไปประชุมคณะรัฐมนตรี และได้เคยปรารภระบายความอึดอัดใจบางประการให้ผู้เขียนฟัง เมื่อได้มีการรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ผู้เขียนได้มีเกียรติถูกเรียกตัวเข้าไปช่วยงานรัฐประหาร ณ กองบัญชาการคณะรัฐประหาร ในกระทรวงกลาโหม และได้รับใช้โดยใกล้ชิด แล้วตั้งแต่นั้นมาไม่เคยพบและสนทนากับ ฯ พณ ฯ เลย จนกระทั่งถึงวันจากไปอย่างไม่มีวันกลับ ผู้เขียนแน่ใจว่า ฯ พณ ฯ คงจำผู้เขียนไม่ได้ นอกจากจะได้กราบเรียนชี้แจงบอกเล่าเก้าสิบให้ฟังเท่านั้น

ชีวะประวัติของ ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม ที่ผ่านมาตามวิถีทางแห่งชีวิต ตามพรหมลิขิตของ ฯ พณ ฯ เต็มไปด้วยความตื่นเต้นและโลดโผน และผ่าอันตรายต่อชีวิต ทั้งในด้านการเมืองและด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะการต่อสู้ทางการเมือง มีขึ้นมีลงตามสถานการณ์ทางการเมือง ความเข้มแข็งกล้าหาญชาญชัยในครั้งสุดท้ายก็คือ ฯ พณ ฯ ได้เป็นผู้อำนวยการปราบปรามกบฏวังหลวงลงได้อย่างราบ-คาบ โดยได้สั่งให้ ฯ พณ ฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ยศในขณะนั้นผู้เขียนจำไม่ได้) ดำเนินการนำรถถังพังประตูพระบรมมหาราชวัง บุกเข้าไปทำการกวาดล้างพวกกบฏ ซึ่งบังอาจเข้าไปซุกหัวอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม เป็นผู้ยืนสั่งการอยู่ที่หน้าศาลแพ่งกระทรวงยุติ-ธรรมด้วยตนเอง โดยประกาศทางไมโครโฟนขอร้องให้ฝ่ายกบฏยอมจำนนโดยสันติวิธี ก่อนที่จะได้ใช้วิธีการปราบปรามอันเด็ดขาดและรุนแรง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แม้ ฯ พณ ฯ มีความกล้าหาญเข้มแข็งและเต็มไปด้วยความโกรธแค้นอย่างแสนสาหัส ที่ฝ่ายกบฏได้คิดร้ายต่อรัฐบาลของพระบาทสมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัวมากเพียงใดก็ตาม ฯ พณ ฯ ยังมีความเมตตากรุณาต่อศัตรู และเกรงว่าไทยจะต้องประหัตประหารกันเอง จึงขอร้องและวิงวอนขอให้ยอมจำนนเสียโดยดี

หากท่านผู้ใดจะมีความรู้สึกว่า ผู้เขียนยกย่อง ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงครามผู้ไม่รู้จักตายเกินควรก็ย่อมทำได้ ผู้เขียนถือว่าเป็นสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นสิทธิอันศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดจะละเมิดมิได้ ผู้เขียนขอถือว่าเป็นความรู้สึกนึกคิดของแต่ละบุคคลซึ่งไม่เหมือนกัน

ถ้าเกิดมีความผิดขึ้น ผู้เขียนขอรับผิดแต่ผู้เดียว

บุคคลหรือคณะบุคคลใดที่ไม่มีความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ย่อมมีแต่ความเสื่อมและหายนะในที่สุด แต่ในทางตรงกันข้าม ความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ มีฝังแน่นในกลุ่มชนใดแล้วไซร้ ความเจริญรุ่งเรืองก็จะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

อันคุณธรรมความดีที่ ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม ได้บำเพ็ญตลอดมาชั่วอายุขัย นับได้ว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยาก ตามหลักธรรมที่ว่า กตัญญูกตเวทิตา แปลว่า เป็นบุคคลที่กตัญญูรู้คุณแก่ผู้ให้ และเป็นบุคคลที่รู้จักให้คุณแก่บุคคลอื่น ฯ พณ ฯ พลโท หลวงกาจสงคราม จึงนับได้ว่าเป็นบุคคลที่รู้คุณของประเทศชาติ ที่ได้เกิดมาเป็นคนไทย และได้อาศัยพื้นแผ่นดินไทยอยู่จนกระทั่งถึงวาระสุดท้าย และมีความกตัญญูรู้คุณในองค์พระมหากษัตริย์ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ได้รับ

บรรดาศักดิ์เป็น หลวงกาจสงคราม และได้มียศเป็น พลโท สมดังเถรภาษิตของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช (สา) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์ จังหวัดพระนคร ความว่า

"นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา" ความกตัญญูเป็นความหมายแห่งคนดี หรือจะแปลว่า บุคคลผู้มีความกตัญญูรู้คุณคนที่ผู้อื่นได้ทำไว้แก่ตนแล้วตอบแทนคุณ นั่นแหละท่านว่าเป็นเครื่องหมายของคนดี และตามพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกสังยุตตนิกาย ความว่า

"รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ" ซึ่งแปลความว่า ร่างกายของบุคคลย่อมย่อยยับได้ แต่ชื่อเสียง (เกียรติยศ) และสกุลไม่ย่อยยับไปตามความตายนั้น

ฉะนั้น จึงพึงนับได้ว่า ฯพณฯ พลโท หลวงกาจสงคราม เป็นบุคคลที่ยังไม่ตายหรือไม่รู้จักตาย เพราะว่าถึงแม้ว่าตัวจะตาย แต่ชื่อและคุณความดียังปรากฏอยู่ตราบชั่วฟ้าดินสลาย จึงควรได้ชื่อว่า "ตัวตาย แต่ชื่อไม่ตาย"

บัดนี้ ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ผุดผ่องของ ฯพณฯ พลโท หลวงกาจสงคราม รัฐบุรุษผู้ยิ่งยงแห่งประเทศไทย คงได้สถิตย์อยู่ในสรวงสวรรค์อันแจ่มใสรุ่งเรืองและเต็มไปด้วยความผาสุก

Vive le fameux nom du Lieutenant - Général LAUNG KAJSONGKRAME. Que Dieu protège son âme pure au Ciel brillant et heureux.

สุตมัย ศรีสุข
(ดร. สุตมัย ศรีสุข)
ผู้ช่วยกรรมการร่างกฎหมาย

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา
สำนักนายกรัฐมนตรี ท่าช้างวังหน้า
พระนคร

ขุนพล-นักการเมือง "ตุ่มแดง"

บุคคลหมเมือง ชุด "สนิมการเมือง" โดย "เกียรติ"

ครั้งหนึ่งมีข่าวว่า หลวงกาจฯ จะรัฐประหารซ้อน

แต่เมื่อถูกจอมพล ป.ขอร้อง หลวงกาจฯ ก็ยอม

เดินทางออกไปต่างประเทศด้วยดี

พล.ท. หลวงกาจสงคราม
--นายพล "ตุ่มแดง"-

□ □

นักการเมืองไทยซึ่งมียศเป็นนายทหารชั้น"นายพล" อีกคนหนึ่ง และพึ่งจะถึงแก่กรรมไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ อาจจะนับได้ว่าเป็นนักการเมืองชั้นนำ และสำคัญอีกคนหนึ่งของไทยเรา ชื่อของเขาอาจจะต้องติดอยู่ในสารบบประวัติของนักการเมืองไทย ที่มีชีวิตในการต่อสู้ อย่างโชกโชน ถ้าหากได้จารึกเกียรติประวัติของอดีตนักการเมืองผู้ปราศจากวิญญาณนี้แล้ว อาจจะกลายเป็นสัญญลักษณ์ ที่นักการ เมือง ใน เมือง ไทยรุ่นใหม่ ๆ จะจดจำเอาไว้เป็นแบบอย่าง

อดีตนักการเมืองผู้นี้ คือ พลโท หลวงกาจสงคราม

จากนักเรียนนายดาบ ซึ่งหมายมั่นปั้นมือจะเป็นนายทหารมากกว่าที่จะเป็นนักการเมือง และเป็นทิศของชีวิตที่จะกระโจนเข้าสู่เครื่องแบบนักรบของชาตินั้นก็คือ นายทหารอากาศของกองทัพอากาศไทย ซึ่งในสมัยนั้นกองทัพอากาศไทยยังไม่มีเครื่องบินที่ทันสมัยแบบนี้ นักบินสมัยนี้เรียกเครื่องบินสมัยนั้นว่า "กระเช้ากล้วยไม้" เพราะรูปพรรณสัณฐานของมันละม้ายคล้ายคลึงเต็มที่ นายดาบเทียน เก่งระดมยิง ซึ่งต่อมาได้มีบรรดาศักดิ์ เป็นหลวงกาจสงคราม มีความตั้งใจเช่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงโอนสังกัดจากกองทัพบกไปเป็นนายทหารอากาศ

เครื่องบินรุ่นใหม่ของสหรัฐอเมริกาที่ไทยสั่งซื้อหลังสงครามโลกครั้งแรก เป็นเครื่องบินทิ้งระเบิดที่ทันสมัยที่สุดมี ชื่อว่า มาร์ติน หลวงกาจสงครามขับมันด้วยมือของตัวเอง โชคร้ายเครื่องบินมาร์ตินออมเบอร์ตก หลวงกาจสงครามรอด แต่เครื่องบินขับเขิน และตั้งแต่นั้นมานายพลผู้นี้ก็พยายามห่างจากเครื่องบิน และวงการบินไปชั่วคราว

สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หลวงกาจสงครามมีชื่อร่วมในคณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. นั้นด้วย ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่การเปลี่ยนแปลงการปกครองได้สำเร็จ ชื่อเสียงของหลวงกาจสงคราม เริ่มจะดังขึ้น หลังจากนั้นมาเพียง 5 เดือน ชื่อของนายร้อยเอกหลวงกาจสงครามก็ดังเหมือนพลุใหญ่ เพราะการปราบกบฏ ซึ่งหลวงกาจมีบทบาทสำคัญเกือบเท่าแม่ทัพ เพราะเขาเป็นนายทหารในกองทัพผสม ซึ่งหลวงพิบูลสงครามเป็นแม่ทัพสั่งให้ติดตาม และโจมตีกองทัพบวรเดช ที่ดอนเมือง และกองทัพบวรเดชปล่อยรถไฟ ซึ่งเป็นหัวจักรรถไฟมาชนกอง บังคับการของเขาเหลกละเอียด หลวงกาจสงครามมีนะดีมีของขลัง เพราะเขาเสีย เพียงหูข้างเดียวเท่านั้น ทั้ง ๆ ที่นายทหารอื่น ๆ ถึงแก่ชีวิตกันหลายคน รถไฟซึ่งเป็นขบวนซึ่งใช้เป็นกองบังคับการแหลกละเอียด หลวงกาจ ฯ สังเวยความมีชัย ในการปราบกบฏครั้งยิ่งใหญ่ในเมืองไทยด้วยหูของเขาเอง ซึ่งเป็นอนุสรณ์แห่งความกล้า มาจนกระทั่งถึงวันตาย

จากนั้นการเมืองก็ดึงเอาบุคคลผู้นี้ เข้าไปคลุกคลี อย่างปราศจากความเป็นคู่ เขาเป็นสมาชิกประเภทที่ 2 เป็นรัฐมนตรี เป็นสมาชิกพฤฒิสภา ส่วนอาชีพทางด้านทหารนั้นเขาวางมือกลายเป็นนายทหารนอกประจำการ

จนกระทั่ง พ.ศ. 2490 บทบาทของบุคคลผู้นี้ได้ปรากฏลวดลายขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งทั้ง ๆ ที่เขาไม่มีอำนาจ และอิทธิพลทางทหารเลย แต่ด้วยอาศัยความกว้างขวาง เป็นที่รัก และชอบพอของบรรดานายทหารชั้นผู้ใหญ่ หลวงกาจสงคราม ได้วางแผนการและคบคิดกันทำการรัฐประหารได้เป็นผลสำเร็จ ในตำแหน่งรองหัวหน้าคณะรัฐประหาร ซึ่งในสมัยนั้น พลโท ผิน ชุณหะวัน เป็นหัวหน้า

แผนการในการรัฐประหารครั้งกระนั้นดูเหมือนจะเป็นแผนการของ หลวงกาจสงคราม ซึ่งมีบทบาทกว่าคนอื่น ๆ นับตั้งแต่เริ่มร่างรัฐธรรมนูญเตรียมเอาไว้ มีเรื่องประหลาดที่ได้เปิดเผยในเวลาต่อมา คือ รัฐธรรมนูญที่หลวงกาจสงครามได้ร่างเอาไว้นั้น ได้ค่อย ๆ ร่างทีละเล็กละน้อย และเก็บซ่อนเอาไว้เมื่อถึงเวลาจะใช้ วิธีการร่างนั้น หลวงกาจสงครามร่างในยามวิกาล ร่างแล้วก็ซ่อน โดยเอาซ่อนไว้ใต้ตุ่มน้ำ (สามโคก) ไม่มีใครรู้ใครเห็น พอการรัฐประหารเรียบร้อย หลวงกาจ ฯ ก็เอารัฐธรรมนูญที่ซ่อนไว้ใต้ตุ่มออกมาใช้ได้ทันที รัฐธรรมนูญฉบับนั้นจึงมีฉายาว่า รัฐธรรมนูญใต้ตุ่ม และหลวงกาจสงครามก็เอาตราตุ่มแดงเป็นเครื่องหมายและเป็นสัญญลักษณ์ประจำตัวแต่นั้นมา

จากยศพันโท เขาเป็นพลโท แต่ถ้ามีใครไปถามว่าทำไม เขาได้เลื่อนยศปรู๊ดปร๊าดเร็วเช่นนั้น หลวงกาจ ฯ ตอบอย่างตรงไปตรงมา ว่า เพราะรัฐประหาร จนกระทั่งหนังสือพิมพ์เก็บมาเขียนล้อเลียนว่า "ใครอยากเป็นนายพล ก็รัฐประหารซีเน้ย......"

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งรองหัวหน้าคณะรัฐประหาร พลโทหลวงกาจสงครามมีตำแหน่งเป็นรองผู้บัญชาการกองทัพบกด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง ซึ่งในสมัยนั้น เป็นเวลาที่ทางด้านทหารบกของไทยตกต่ำอย่างเต็มที่ เพราะพึ่งเสร็จสงคราม ทหารขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม และขาดแคลนทุก ๆ อย่าง ในสมัยนั้นรัฐบาลไทยมีเงินรูปี (เงินอินเดีย) อยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งเก็บไว้ในกระทรวงการคลังไม่ได้ใช้จ่ายอะไร หลวงกาจสงครามได้พยายามติดต่อที่จะนำเอาเงินสกุลนี้มาใช้เพื่อบำรุงความสุขของทหารที่ตกระกำลำบาก แต่การเสนอเบิกจ่ายจากกระทรวงการคลังมีปัญหาใช้เอ้อระเหยชักช้าไม่ทันการ หลวงกาจสงครามจึงสั่งให้คลังจ่ายเงินจำนวนนี้ออกมาพลางก่อนในนามคณะรัฐประหารซึ่งคำสั่งย่อมเป็นกฎหมาย เพื่อใช้ในส่วนสวัสดิการของทหารในกองทัพบก ซึ่งทำให้เกิดการวิพากษ์ วิจารณ์กันมาก ว่า รองผู้บัญชาการกองทัพบก ใช้อำนาจบังคับกระทรวงการคลังให้จ่ายเงินเป็นการผิดระเบียบแบบแผน แต่เป็นการถูกต้องตามแบบของการรัฐประหาร

แท้จริงแล้ว เรื่องมีอยู่ว่า เงินจำนวนนั้นเป็นเงินรูปี ซึ่งเป็นเงินสกุลที่รัฐไม่จำเป็นต้องเก็บเอาไว้ เป็นการเก็บเอาไว้เปล่า ๆ โดยไม่มีประโยชน์ หลวงกาจ ฯ จึงได้ใช้อำนาจคณะรัฐประหารสั่งจ่ายเงินมาพลางก่อนและให้กองทัพบกดำเนินเรื่องตามระเบียบแบบแผนภายหลัง เพราะเกรงว่าจะช้าไม่ทันการ ผลที่ได้ก็คือ ได้เงินก้อนหนึ่งมาดำเนินการเกี่ยวกับสวัสดิการของทหารในกองทัพบก และเงินนั้นก็เป็นเงินที่เก็บเอาไว้โดยเปล่าประโยชน์เพราะเป็นเงินสกุลที่ตลาดโลกไม่นิยม แต่หลวงกาจ ฯ ได้เอาเงินมาทำให้เป็นประโยชน์แก่หน่วยทหารบกของไทยได้สมความประสงค์

ชีวิตของการต่อสู้ในทางการเมืองของหลวงกาจสงคราม มีขึ้นมีลงตามรูปเรื่องและสถานการณ์ทางการเมือง ความเก่งกล้าครั้งสุดท้ายก็ คือ อำนวยการปราบกบฏวังหลวงได้เรียบร้อย ซึ่งในสมัยนั้น จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้รับคำสั่งจากหลวงกาจสงครามให้ปฏิบัติการ โดยนำรถถังพังประตูพระบรมมหาราชวัง บุกเข้าไปกวาดล้างพวกกบฏซึ่งในขณะปฏิบัติงาน หลวงกาจฯ ยืนสั่งการอยู่หน้าศาลแพ่งด้วยตนเอง โดยได้ขอร้องทางไมโครโฟนให้พวกกบฏยอมจำนนเสียก่อนที่จะถึงขั้นแตกหัก

การเมืองย่อมต้องมีแพ้มีชนะ ในสมัยที่หลวงกาจสงครามมีความคิดเห็นไม่ตรงกันกับคณะรัฐประหารอีกกลุ่มหนึ่ง ถึงกับเคยมีข่าวว่า จะคิดการรัฐประหารซ้อนในพวกเดียวกัน แต่เมื่อถูกจอมพล ป. พิบูลสงครามขอร้อง หลวงกาจฯ ยอมเดินทางออกไปต่างประเทศเสียชั่วคราว หลวงกาจ ฯ ก็ยอมเดินทางไปด้วยดี ทั้งนี้เพราะเห็นแก่ความสงบสุขเรียบร้อยของบ้านเมืองและของประชาชน

ในชีวิตบั้นปลายของนักการเมือง "ตุ่มแดง" ผู้นี้อยู่ด้วยความสงบ ความมีเขี้ยวเล็บในทางการเมืองซ่อนอยู่ในความองอาจ ไม่มีใครกล้าแตะต้อง บุคคลผู้นี้ แม้จอมพลสฤษดิ์ สมัยที่มีอำนาจมากที่สุดก็ยังเกรงใจ เพราะเคยพูดกับนายทหารชั้นผู้ใหญ่ว่า "เขาทำงานให้บ้านเมืองมามากแล้ว ให้เขาอยู่อย่างสบายและสบาย อย่าไปกวนแกเลย..." และหลวงกาจฯ ก็อยู่อย่างสงบจริง ๆ

□ อ่านต่อหน้า 11

เขาเป็นนักการเมืองที่พูดจริงทำจริง และพูดจาเด็ดขาดสมชาติทหาร ผมของเขาไม่เคยแตะต้องกับหวีเลย เพราะหลวงกาจ ฯ ตัดผมสั้นแบบทหารอยู่ตลอดเวลา หลวงกาจ ฯ ไม่นิยมการแต่งตัวให้โก้หร่านเหมือนนักการเมืองบางคน ซึ่งเรื่องนี้ หลวงกาจสงครามเคยพูดเองว่า เรื่องการแต่งตัวไม่สำคัญ มันสำคัญอยู่ที่การทำงาน

นักการเมืองไทยเรา ที่รู้จักหลวงกาจสงครามอาลัยรักในการจากไปโดยไม่มีวันกลับ เพราะอย่างน้อยที่สุดบทบาททางการเมืองของบุคคลผู้นี้ ก็เป็นนักการเมืองตัวอย่างคนหนึ่งของเมืองไทย □ □

เขาเป็นนักการเมืองที่พูดจริงทำจริง และพูดจาเด็ดขาดสมชาติทหาร ผมของเขาไม่เคยแตะต้องกับหวีเลย เพราะหลวงกาจ ฯ ตัดผมสั้นแบบทหารอยู่ตลอดเวลา หลวงกาจ ฯ ไม่นิยมการแต่งตัวให้โก้หร่านเหมือนนักการเมืองบางคน ซึ่งเรื่องนี้ หลวงกาจสงครามเคยพูดเองว่า เรื่องการแต่งตัวไม่สำคัญ มันสำคัญอยู่ที่การทำงาน

นักการเมืองไทยเรา ที่รู้จักหลวงกาจสงครามอาลัยรักในการจากไปโดยไม่มีวันกลับ เพราะอย่างน้อยที่สุดบทบาททางการเมืองของบุคคลผู้นี้ ก็เป็นนักการเมืองตัวอย่างคนหนึ่งของเมืองไทย □ □

พันโท นรงค์ วรบุตร์ เป็นรัฐประหารรุ่นคุณพ่อ (ซึ่งขอเรียกท่านว่า ป๋า) ได้กรุณาเขียนบทความยาว ๑๓ หน้ากระดาษพิมพ์มาตามคำขอ แต่กาลเวลาไม่อำนวย ผู้จัดพิมพ์จึงต้องนำเสนอเท่าที่จะทำได้ในขณะนี้เท่านั้น ส่วนที่ขาดไปย่อมขึ้นอยู่กับสูตรแห่งความเหมาะสมว่า จะอุบัติขึ้นเมื่อใด

กร.

ยิงสลุตส่ง "ดวงวิญญาณ พลโท หลวงกาจสงคราม" ขึ้นสิงสถิตย์อยู่บน "เก้าอี้ผู้กล้าหาญประจำชาติ ณ เบื้องสวรรค์"

พันโท นรงค์ วรบุตร์ ผู้ยิงสลุต

ข้าพเจ้ารู้สึกสลดใจเป็นอย่างยิ่ง ในทันทีที่ได้ทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ว่า พลโท หลวงกาจสงคราม ได้จากไปเสียแล้ว ธรรมดาคนเราทุกคนเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ถ้าได้สร้างคุณงามความดีอันเป็นประโยชน์แก่ชาติแก่แผ่นดินไว้ เมื่อสังคมได้ทราบข่าวการตาย สังคมก็ย่อมมีความเสียดายและเศร้าสลดใจ ตลอดจนมีการแสดงความเคารพนับถือเทอดทูลต่อดวงวิญญาณของผู้ที่ได้ตายไปแล้ว และพากันแสร่ซ้องสรรเสริญเพื่อให้ดวงวิญญาณนั้นเลื่อนลอยไปสู่เมืองสวรรค์ชั้นฟ้า แต่ถ้าผู้ใดเมื่อยังมีชีวิตได้สร้างความชั่วร้ายไว้แก่ชาติแก่แผ่นดิน เมื่อตายไป สังคมก็ย่อมพากันเสกสรรค์สาปแช่งนานาประการอันกระทำให้ดวงวิญญาณเลื่อนลอยไปตกนรกหมกไหม้ตามกรรมตามเวรที่ได้ทำไว้

เปิดฉากเตรียมยิงสลุต

พลโท หลวงกาจสงคราม เมื่อยังมีชีวิตอยู่ได้ประกอบกรรมทำความดีความงามไว้แก่ชาติแก่แผ่นดินไทย อย่างยิ่งใหญ่ใน ประวัติศาสตร์ชาติไทย ก็ว่าได้ เพราะ แผ่นดิน แหลมทอง ของไทย ๒๒๐,๐๐๐ ตารางไมล์ พร้อมด้วยอธิปไตยเหนือแผ่นดิน ได้หลุดมือไปแล้วตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้กลับคืนเข้าสู่กำมือของชาติไทยอีกวาระหนึ่ง เมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ นั้น ก็เพราะความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของ พลโท หลวงกาจสงคราม หัวหน้าแนวที่ ๑ ซึ่งได้ร่วมมือกับข้าพเจ้าในตำแหน่งหัวหน้าแนวที่ ๒ แห่งกระบวนการของคณะรัฐประหาร สามารถแก้ปัญหาเหตุการณ์ร้ายแรงเฉพาะหน้าเมื่อเช้าตรู่ของวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ได้ หาไม่แล้ว ชะตากรรมของชาติไทยในแหลมทองก็คงจะต้องถึงฆาตไปแล้วจากคุปเดตา เพื่อขยายผลแห่งความมีชัยของกระบวนการสงครามรุกเงียบฝ่าย........

........................(มีต่อเนื่องกันอีก ๑๓ หน้าพิมพ์)........................

.... เพราะฉะนั้น ชาติเราจึงได้มีการฆ่าแกงแย่งอำนาจการปกครองกันมาเป็นยุค ๆ เป็นสมัย ๆ

มาเรื่อย ๆ เป็นเวลา ๓๕ ปีมาแล้ว เพราะอำนาจการปกครองของชาติไม่เดินทับเส้นโคจรประจำชาติ นั้นเอง

ในสุดท้ายแห่งการยิงสลุตเพื่อเป็นการสดุดีการตายของ พลโท หลวงกาจสงครามนี้ ข้าพเจ้าขอแสดงความห่วงใยว่า ขออย่าให้มีบุคคลคณะหนึ่งคณะใดคิดการใช้กำลังยึดอำนาจรัฐบาล เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองขึ้นใหม่ ให้ถูกต้องตามธรรมชาติที่ได้กล่าวไว้นี้เป็นอันขาด เพราะถ้าทำขึ้นแล้วมันจะเป็นการให้ร้ายแก่ชาติหนักยิ่งขึ้นไปอีก หรือจะเป็นคณะบุคคลที่ทรงอำนาจปกครองอยู่แล้ว จะเปลี่ยนโดยสันติวิธีก็ไม่ได้เป็นอันขาดเช่นกัน เพราะว่าผู้ที่จะเปลี่ยนแปลงนั้น แม้จะมีอำนาจทำได้โดยสันติวิธี แต่ก็ต้องเป็นผู้ที่รู้วิชามนุษย์มาอย่างซึมทราบและกว้างขวาง เมื่อรู้เข้าจริงแล้ว ก็จะรู้ได้เองว่า แม้ผู้มีอำนาจจะเปลี่ยนก็เปลี่ยนไม่ได้ ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงขึ้น ผลเสียหายย่อมจะเกิดขึ้นแก่ชาติอย่างร้ายเช่นกัน ที่ถูกต้องนั้นก็คือจะต้องให้ประชาชนได้ศึกษาเล่าเรียนวิชานี้ขึ้นอย่างกว้างขวาง เมื่อประชาชนทั่วไปและโดยเฉพาะพวกนักศึกษามหาวิทยาลัยได้รับการศึกษามากขึ้นแล้ว อำนาจการปกครองที่ได้เคลื่อนออกจากเส้นโคจรประจำชาตินั้น ก็จะค่อย ๆ เคลื่อนเข้าทับเส้นโคจรขึ้นเองโดยธรรมชาติ ในจังหวะใดจังหวะหนึ่งระหว่างที่การปกครองดำเนินอยู่นี้

ประโยชน์ใด ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่ชาติไทย ไม่ว่าจะเพราะเหตุใด ๆ จากที่ข้าพเจ้าได้ยิงสลุตส่งดวงวิญญาณ พลโท หลวงกาจสงคราม ขึ้นสิงสถิตย์อยู่บนเก้าอี้ผู้กล้าหาญประจำชาติ ณ เบื้องสวรรค์ในครั้งนี้นั้น ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลที่เกิดขึ้นนั้นถวายแด่พระราชดวงวิญญาณของล้นเกล้าล้นกระหม่อมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ แห่งราชวงศ์จักรี และขอยกให้ดวงวิญญาณของ พลโท หลวงกาจสงคราม เป็นดวงวิญญาณ **"ผู้กล้าหาญประจำชาติไทย"** โดยแท้ด้วยเทอญ.

"หยุดยิง"

หมายเหตุท้ายเล่ม

หากข้อความตอนใดไม่กระจ่างแจ้งพอ
กรุณาถามไปได้ที่
ตู้ ป.ณ. ๑๒๘๐
พระนคร

อนึ่ง ถ้าจะมีความผิดพลาด บกพร่อง ในหนังสือเล่มนี้ แม้จะเป็นเพียงส่วนหนึ่งส่วนใดก็ตาม ผู้รวบรวม เรียบเรียง และจัดพิมพ์ ขอน้อมรับไว้ทั้งสิ้นด้วยความเต็มใจ แต่หากจะมีส่วนใดที่ยังมีความดีอยู่บ้าง ก็ขออุทิศเป็นส่วนกุศลแด่บิดาผู้บังเกิดเกล้า ผู้มีพระคุณอย่างล้นพ้น สุดที่จะกล่าวได้

ท้ายนี้ ขอถือโอกาสกราบขอบพระคุณมายังบรรดาท่านที่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องสนับสนุน และช่วยเหลือให้หนังสืออนุสรณ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี.

กร.
ผู้รวบรวม เรียบเรียง และจัดพิมพ์
๑๒ เม.ย. ๑๐ ธนบุรี

โยนิโสมนสิการโร

กองทัพอากาศ
กองทัพเรือ
กองทัพบก

อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร

โลกไม่มีใครป้องกัน ไม่เป็นใหญ่เฉพาะตน

บรรดาสัตว์ อุบัติ ในโลกสาม
มีแต่ความ พ่ายแพ้ แน่หนักหนา
ถึงมียศ มีทศ โยธา
มีศาสตรา เลิศฤทธิ์ ชนิดใด
มีอุดม สมบัติ พัสถาน
มีลูกหลาน เหลือแหล่ แลไสว
มีนายแพทย์ พยาบาล ที่ชาญชัย
ยังแพ้ภัย เจ็บป่วย ต้องม้วยเอย

จาก "เก็บเล็กผสมน้อย"

ของ

พระอุดมวิชาญาณเถระ (โชดก ป.ธ. ๙)

วัดมหาธาตุ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ กรมการทหารสื่อสาร บางซื่อ พระนคร โทร.49198
พันตรี ทวีวัฒน์ นิยมเสน น.บ. ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

เม.ย. ๑๐